

К 14038
П 230032

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 20

СЕРІЯ ПОЛІТЕКОНОМІЇ

ВИПУСК III

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

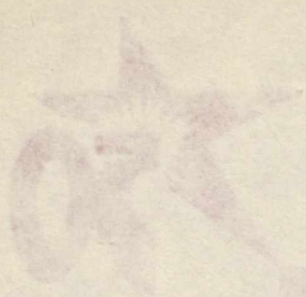
45 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University

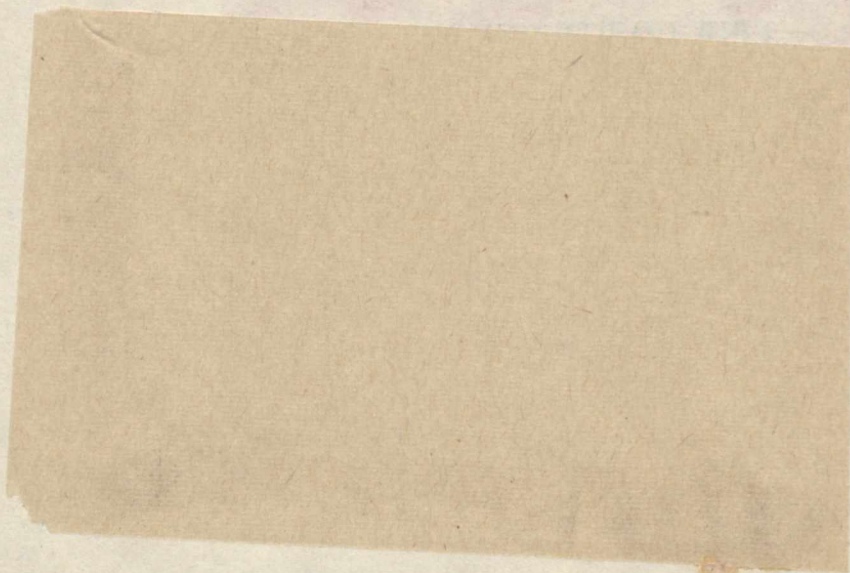
00271097

2

RECEIVED BY THE
LIBRARY OF THE
CONGRESS

RECEIVED BY THE
LIBRARY OF THE
CONGRESS

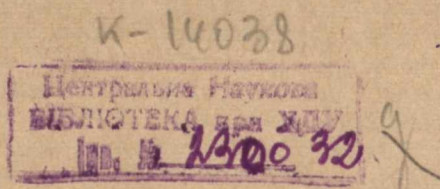

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 20

СЕРІЯ ПОЛІТЕКОНОМІЇ

ВИПУСК 3

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1967

Редакційна колегія:

проф. *О. П. Мамалуй* (відповідальний редактор), доц. *І. М. Бейліс*, доц. *О. М. Васильєв*, доц. *Б. Ф. Данилевич*, доц. *В. Ю. Довгаль*, доц. *О. А. Рубан*, доц. *І. Я. Ткаченко*,
доц. *Ю. І. Терехов*.

НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЗЕМЛІ — ОСНОВНА ВИМОГА ЛЕНІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ В РОСІЇ

М. І. Бондаренко

Наріжним каменем марксистсько-ленінської теорії соціалістичної революції є вчення про диктатуру пролетаріату як про перехідний період від капіталізму до комунізму, період створення нових виробничих відносин, високорозвинених продуктивних сил. Селянське питання — складова частина вчення про диктатуру пролетаріату. Серед величезної теоретичної спадщини В. І. Леніна наукова розробка цього питання посідає одне з головних місць. Ленінське вчення про аграрне питання цілком і повністю базується на принципах революційної теорії, створеної великими мислителями людства К. Марксом і Ф. Енгельсом.

В. І. Ленін розвинув і збагатив цю теорію, використавши досвід робітничого і селянського руху, досягнення науки періоду імперіалізму і пролетарських революцій. Ленінське вчення з аграрного питання є складовою частиною загальної програми партії, розкриває наукові основи її політики щодо сільського господарства, у ставленні до різних мас і груп сільського населення на окремих етапах революції і соціалістичного будівництва. Особливе місце в аграрній програмі більшовизму належить націоналізації землі. «Націоналізація землі, — писав К. Маркс, — приведе до повної зміни у відносинах між працею і капіталом, і кінець кінцем, зовсім знищить капіталістичний спосіб виробництва як у промисловості, так і в сільському господарстві»¹.

Розробку аграрного питання та аграрної програми партії В. І. Ленін почав з перших кроків своєї революційної діяльності. На зламі XIX і XX ст. він написав ряд робіт, де на основі глибокого марксистського аналізу економіки країни, класів і класової боротьби в Росії зробив висновок, який потім був покладений в основу програми партії, про те, що аграрне питання становить основу буржуазної революції в Росії і зумовлює національну особливість цієї революції. «Поміщицьке землеволодіння є основою кріпосницького гніту, і конфіскація земель поміщиків — це перший крок революції в Росії. Але питання про землю не може бути розв'язане незалежно від інших завдань революції»², — говорив В. І. Ленін. Селяни Росії ведуть боротьбу за знищення поміщицького землеволодіння і залишків кріпосництва. Економічною основою цієї боротьби є ліквідація кріпосницького землеволодіння в країні.

Застарілі виробничі відносини в сільському господарстві Росії стали гальмом розвитку продуктивних сил країни. Необхідна їх революційна заміна. Головною причиною існуючих у сільському господарстві застарілих виробничих відносин було поміщицьке землеволодіння, монополія приватної власності на землю, яка беззаперечно зберігається бур-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18, стор. 54—55.

² В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 284.

жуазною державою. «Один землевласник, що має 2000 десятин землі, — і триста селянських сімей, що мають 2000 десятин землі. Такий, на круг, стан справ в Росії»¹, — писав В. І. Ленін у квітні 1917 року.

Величезна армія селян змушена була орендувати землю і платити велику орендну плату, платити натурою — зібраним урожаєм, крім того, вони повинні були безплатно обробляти поміщицькі землі своїм реманентом. «Кріпосництво ще живе, — писав В. І. Ленін у 1914 р. — Бо, коли напівзлидар-селянин працює на поміщика своєю убогою худобою і знаряддями, будучи закабалений видачею грошей у позику або орендою землі, то це і є економічна суть кріпосного господарства...

Кількість «зобов'язаних» дворів, за місцевими відомостями про весну 1913 року, досягає іноді 56%, напр., у Чернігівській губернії»².

Дослідивши економіку Росії XIX і початку XX ст., В. І. Ленін показав, що однією з головних особливостей її розвитку є те, що поруч з порівняно розвиненим капіталізмом у промисловості існувало страшенно відстале село з максимумом залишків феодалізму в землеволодінні і поміщицькому, і в селянському надільному³. На Україні, наприклад, напередодні 1917 р. поміщикам, капіталістам, уділам, церкві та ін. належало 16,2 млн. дес. землі, а найбіднішому селянству належало 5,4 млн. дес. землі⁴. Пережитки кріпосництва позначалися на всьому суспільному устрої Росії. Проте, якими б значними не були залишки кріпосництва, вже не вони визначали розвиток села. Після скасування кріпосного права капіталізм в Росії розвивався інтенсивно, швидкими темпами не тільки в місті, а й на селі. Скасування кріпосного права викликало різку диференціацію селян, їх розорення, збільшення бідноти, батрацтва, сільського пролетаріату.

На Україні напередодні революції 1917 р. було близько 4 млн. селянських дворів. З них 633 тис. не мали посіву, 625 тис. мали посів до 1 дес., а 657 дворів засівали від 1 до 2 дес.; 1,8 млн. селянських дворів були безкінними, 1 млн. дворів не мали корів, 2,3 млн. дворів мали в своєму розпорядженні 4170 тис. дес. землі, тоді як 500 тис. куркульських господарств володіли 13 млн. дес. землі, мали інвентар, коней, корів та ін.⁵

Характеризуючи розвиток капіталістичних відносин на селі, у роботі «Розвиток капіталізму в Росії» В. І. Ленін писав: «Перетворення дрібного виробника в найманого робітника передбачає втрату ним засобів виробництва — землі, знарядь праці, майстерні та ін. — тобто його «збідніння», «розорення»⁶. Селяни, не маючи мінімальних умов життя, мусили орендувати землю і платити за це велику плату. Орендні відносини мали велике значення у зміні співвідношення класової структури землекористування.

На Україні, наприклад, селяни орендували 6287 тис. дес. землі⁷. З розвитком капіталістичних відносин в сільському господарстві посилюється розклад селянства. Збідніле селянство змушене було йти на заробітки, дешево продавати свою робочу силу. Йі охоче купували заможні господарства. Грунтовно вивчивши процес розкладу селянства, В. І. Ленін формулює важливі теоретичні положення: «Суспільна еко-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 106.

² В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 217.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 283.

⁴ М. А. Рубач. Очерки по истории революционного преобразования на Украине, К., 1950, стор. 12.

⁵ Див.: там же, стор. 7, 17.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 21.

⁷ Див.: Рубач. Очерки..., стор. 18.

номічна обстановка, в яку поставлено сучасне російське селянство, є товарне господарство...

Лад суспільно-економічних відносин у селянстві (землеробському, общинному) показує нам наявність усіх тих суперечностей, які властиві всякому товарному господарству і всякому капіталізмові...

Сукупність усіх економічних суперечностей в селянстві і становить те, що ми звемо розкладом селянства»¹.

Наявність невеликого власного господарства у селян, які самостійно створювали для себе прожитковий мінімум, була головною умовою існування поміщицького господарства, бо вони (селяни) змушені були відробляти у поміщика. З розвитком капіталізму основною формою експлуатації є експлуатація найманого робітника. На зламі XIX і XX ст. в Росії, оскільки тут були мільйони господарств, які не могли прогнати їх власників, сполучаються капіталістичні та кріпосницькі форми експлуатації. Отже, російський селянин, маючи невеликий шмат землі, потрібний час витрачає в своєму господарстві на відтворення необхідних засобів для свого існування, додатковий час, на протязі якого він своїм реманентом виробляє додатковий продукт безкоштовно або за мізерну плату, витрачає на поміщика. Втративши шмат землі, а значить і всі засоби виробництва, селянин змушений продавати свою робочу силу як товар. В. І. Ленін, вивчивши особливості економіки поміщицького господарства в Росії на початку XX ст., прийшов до висновку, «що основою експлуатації є не відділення робітника від землі, а примусове прикріплення до неї розореного селянина, не капітал класника, а його земля, не реманент власника латифундій, а старовинна соха селянина, не прогрес землеробської культури, а стара довголітня рутина, не «вільні найми», а закабалення лихварству»². Жорстока експлуатація селян, отоварювання сільського господарства — все це загострювало класові протиріччя на селі. Селянство в цілому виступало проти поміщиків, а найбільше селянство і проти сільської буржуазії — куркульства.

Соціал-демократична партія в такій селянській країні, як Росія, не могла не мати чітко визначеної програми з аграрного питання.

В основі вимог Комуністичної партії з аграрного питання лежав економічний закон обов'язкової відповідності виробничих відносин характеру продуктивних сил. Ще в 1901 р. у своїй роботі «Робітничая партія і селянство» В. І. Ленін вперше дав проект аграрної програми, яка з II з'їзду РСДРП стала офіційною програмою партії. Говорячи про необхідність боротьби за перетворення засобів виробництва у загальнонародну власність, В. І. Ленін найближчим завданням вважав повернення селянам «відрізків». «Ми висунемо вимогу повернути селянам ті відрізки, з допомогою яких продовжує триматися підневільна, кабальна, панщинна, тобто на ділі та сама кріпосна праця»³. В той же час В. І. Ленін вважав, що в умовах зростання революційного руху, якому, без сумніву, сприятиме скасування кріпосництва, вимогу повернення селянам «відрізків» треба буде замінити програмою націоналізації землі. Марксистська постановка питання про націоналізацію землі як захід буржуазно-демократичного характеру в умовах розвинутого капіталізму нерозривно пов'язувалася В. І. Леніном з розвитком класової боротьби на селі, з перетворенням найбільшого селянства в союзника пролетаріату у майбутній боротьбі з капіталізмом. «Теоретично цілком можливе, — писав В. І. Ленін у 1899 р., — сполучення капіталістичного

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 139—140.

² В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 131.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 386.

виробництва з відсутністю приватної власності на землю, з націоналізацією землі... коли абсолютної ренти не було б зовсім, а диференціальна рента діставалася б державі»¹.

Оцінюючи досвід класової боротьби напередодні революції 1905—1907 рр., В. І. Ленін сформулював основні вимоги аграрної програми партії пролетаріату в буржуазно-демократичній революції. Вимоги конфіскації поміщицьких, а також казенних, церковних, монастирських і удільних земель, встановлення революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, націоналізації усіх земель в країні були прийняті по доповіді В. І. Леніна на III з'їзді партії (квітень 1905 р.)². Ці вимоги були спрямовані на повне знищення пережитків кріпосництва, на завершення буржуазно-демократичного перевороту на селі, а пізніше на переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Теорію її В. І. Ленін розвинув у роботі «Дві тактики соціал-демократії у демократичній революції», невід'ємною частиною якої він передбачав програму націоналізації землі. Ідею націоналізації землі підтримувало російське селянство, бо вона передбачала необхідність крутої ломки старого землеволодіння. Селянство вбачало в націоналізації землі революційний засіб усунути всі кріпосницькі пережитки в землеробстві. «Вимога конфіскації поміщицьких земель без усякого викупу була дійсно революційною вимогою більшовиків в період буржуазно-демократичної революції, яка піднімає селянство на повстання проти поміщиків, зміцнює союз робітничого класу з селянством і посилює керівну роль пролетаріату в революції. Ця вимога — основа великої народної боротьби за ліквідацію приватної власності на землю, за здійснення в нашій країні націоналізації всієї землі»³.

Партія більшовиків націоналізацію землі нерозривно пов'язувала з поваленням самодержавства і утворенням революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства. Націоналізація землі в Росії була можлива лише при повній демократизації політичного устрою. Проти вимог більшовиків націоналізувати землю виступили меншовики та есери. Вони явно недооцінювали силу залишків кріпосництва, не розуміли, що ліквідація цих залишків загострює класову боротьбу на селі. Висуваючи вимогу націоналізації землі і відстоюючи її в боротьбі з меншовиками і есерами, більшовики спиралися на вимоги самих селянських мас. У роботі «Перегляд аграрної програми робітничою партією» В. І. Ленін писав: «...ідея загальнонародної власності на землю надзвичайно широко шумує тепер у селянстві... ця ідея, загалом і в цілому, має революційно-демократичний характер»⁴.

Партія більшовиків пов'язувала селянське питання із загальними завданнями боротьби пролетаріату за соціалізм. Ведучи постійну боротьбу з меншовиками і есерами, доводячи неспроможність їх програм розподілу і муніципалізації землі, а також оцінюючи зростання революційної активності селянства, партія більшовиків уточнювала свої вимоги з аграрного питання. Ці вимоги на різних етапах боротьби робітничого класу і селянства ставали бойовими гаслами мобілізації мас на боротьбу проти капіталу. Лозунг меншовиків про муніципалізацію докорінно суперечив інтересам більшості селян. Він економічно і політично був реакційним. Звертаючи увагу на інтереси класів і партій, які ведуть

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 124.

² Див.: КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954 р., стор. 76—77.

³ А. П. Мамалуй. В. И. Ленин о национализации земли и ее осуществлении Великой Октябрьской социалистической революцией. Ученые записки ХГУ, ХС, Труды экономич. ф-та, кафедра полит. экономии, т. 3, Изд-во Харьк. ун-та, 1957, стор. 71.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 151.

боротьбу у розв'язанні аграрного питання, В. І. Ленін вважав критерієм тут правильне визначення економічних основ аграрних програм. Він писав, що необхідно «якнайточніше встановити, яка власне є економічна підкладка всіх аграрних програм нашої епохи, за що саме йде велика історична боротьба»¹. Селянську вимогу зрівняльного розподілу землі на етапі буржуазно-демократичної революції В. І. Ленін оцінював як революційний початок. Він зазначав: «Не може бути зрівняльного користування землею, поки є на світі влада грошей, влада капіталу»².

Оцінюючи досвід першого року революції 1905—1907 рр., В. І. Ленін прийшов до висновку про необхідність перегляду аграрної програми партії. Свої пропозиції з цього питання він виклав у брошурі «Перегляд аграрної програми», а потім у доповіді та виступах на IV Об'єднавчому з'їзді РСДРП (квітень 1906 р.). Тепер, коли селянство було втягнуте в революційний рух, вимога про «відрізки» не відповідала новому періоду. Тепер аграрна програма більшовиків націлювала селянство на боротьбу проти поміщиків і царя. В. І. Ленін захищав на з'їзді вимоги конфіскації всіх поміщицьких, монастирських, церковних, удільних, державних, кабінетських земель і націоналізації всієї землі в країні.

Незважаючи на поразку першої російської революції, ленінська аграрна програма дала партії могутню зброю в боротьбі за селянство. Витримавши всі випробування в роки чорної столипінської реакції, в роки нового піднесення, в період підготовки і проведення другої буржуазно-демократичної революції в лютому 1917 р., вона сприяла створенню і зміцненню союзу робітничого класу і трудящого селянства під керівництвом партії. У роки столипінської реакції В. І. Ленін у ряді статей з аграрного питання викрив грабіжницьку суть столипінської аграрної реформи, захистив теоретичне положення про конфіскацію поміщицької і націоналізацію всієї землі в Росії.

Буржуазно-демократична революція в Росії у лютому 1917 р. сколихнула трудящі маси міста і села. Даючи в Квітневих тезах геніальний план боротьби партії за перехід до соціалістичної революції, В. І. Ленін наголосив на необхідності після конфіскації поміщицької землі провести націоналізацію всіх земель в країні. Він закликав селян захопити землю негайно, не чекаючи Установчих зборів. «...Для нас важливим є революційний почин, а закон повинен бути його результатом. Якщо ви будете ждати, поки закон напишеться, а самі не розвинете революційної енергії, то у вас не буде ні закону, ні землі»³.

У новій обстановці в боротьбі за соціалістичну революцію В. І. Ленін, враховуючи різні інтереси окремих верств селянства в буржуазній і соціалістичній революції, сформулював стратегічний лозунг з селянського питання: робітничий клас разом з найбільш бідним селянством проти капіталізму в місті й на селі, при нейтралізації середняка, за перемогу соціалістичної революції. Цей союз під керівництвом пролетаріату і його марксистсько-ленінської партії був вирішальною суспільною силою, яка забезпечила перемогу революції. Тепер центр ваги в здійсненні аграрної програми, вказував В. І. Ленін у Квітневих тезах, треба перенести на Ради батрацьких депутатів.

VII (Квітнева) Всеросійська конференція РСДРП(б) ухвалила по доповіді В. І. Леніна рішення з аграрного питання:

1) Партія пролетаріату бореться всіма силами за негайну і повну конфіскацією всіх поміщицьких земель в Росії (а також удільних, церковних, кабінетських та ін.).

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 191.

² В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 388.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 247.

2) Партія рішуче виступає за негайний перехід всіх земель в руки селянства, організованого в Ради селянських депутатів...

3) Партія пролетаріату вимагає націоналізації всіх земель в державі¹.

Тепер вимога партії про націоналізацію землі не тільки спрямовувалась проти кріпосницького землеволодіння, а була могутнім ударом взагалі по приватній власності на засоби виробництва. Це був удар не тільки по кріпосниках-поміщиках, а й по класу буржуазії. Ведучи підготовку до I Всеросійського з'їзду селянських депутатів, газета «Известия Всероссийского Совета крестьянских депутатов» опублікувала 232 накази, які доставили з місць делегати від селян. Детально проаналізувавши ці накази і оцінивши зростання масового селянського руху, який створив у країні нову ситуацію, нові зміни в класовому співвідношенні сил, В. І. Ленін писав у статті «З щоденника публіциста (селяни і робітники)»: «Досить невеликого розміркування над цими вимогами, щоб побачити повну неможливість здійснювати їх *в союзі* з капіталістами, без цілковитого розриву з ними, без найбільш рішучої і нещадної боротьби з класом капіталістів, без повалення його панування»².

Що ж до вимоги селян про зрівняльне землеволодіння, яку вони висловлювали у своїх селянських наказах, то В. І. Ленін оцінив її так: «Селяни хочуть залишити у себе дрібне господарство, зрівняльно його нормувати, періодично знов зрівнювати... Нехай. Через це ні один розумний соціаліст не розійдеться з селянською біднотою. Якщо землі будуть конфісковані, *значить* панування банків підірвано, якщо реманент буде конфіскований, *значить* панування капіталу підірвано, — то *при пануванні пролетаріату в центрі*, при переході політичної влади до пролетаріату, все інше додасться *само собою*, з'явиться в результаті «сили прикладу», підказане буде самою практикою»³. Це положення В. І. Леніна і було покладено в основу «Декрету про землю». Так націоналізація землі, як головна вимога аграрної програми більшовиків, набула нового змісту. Вона стала необхідною умовою переходу до соціалізму. Оцінюючи діалектичний хід подій, В. І. Ленін у післяслові до нового видання книги «Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905—1907 рр.», написаний 28 вересня 1917 р., вказував, що націоналізація землі в нових умовах «є не тільки «останнє слово» буржуазної революції, але і *крок до соціалізму*»⁴. В умовах же Росії спочатку необхідно виконати завдання буржуазної революції і тим самим зробити крок до соціалізму. Це всесвітньо-історичне завдання вирішила Велика Жовтнева соціалістична революція.

Ленінську теорію націоналізації землі Радянська влада конкретно втілила 26 жовтня (8 листопада) у прийнятому на II Всеросійському з'їзді Рад «Декреті про землю». Споконвічні мрії російського селянства збулися. Декрет Радянської влади про землю, автором якого був В. І. Ленін, говорить:

1) «Поміщицька власність на землю скасовується негайно, без всякого викупу.

2) Поміщицькі маєтки, так само як і усі землі удільні, монастирські, церковні, з усім їх живим і мертвим реманентом, садибними будівлями і всіма приналежностями переходять в розпорядження волосних земельних комітетів і повітових Рад селянських депутатів, аж до Установчих зборів»⁵.

¹ КПРС в резолюціях..., ч. I, К., 1954, стор. 317.

² В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 249.

³ Там же, стор. 253.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 379.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 222.

У «Декреті» також було відзначено, що «для керівництва по здійсненню великих земельних перетворень, аж до остаточного їх розв'язання Установчими зборами, повинен всюди служити селянський наказ»¹, вісім статей якого входили в «Декрет про землю». На основі «Декрету про землю» вводилося зрівняльне користування землею (на цьому на-полягало селянство). «Право приватної власності на землю скасовується назавжди... Вся земля: державна, удільна, кабінетська, монастирська, церковна, посесійна, майоратна, приватновласницька, громадська, селянська і т. д. відчужується безплатно, обертається у всенародне добро і переходить в користування всіх працюючих на ній»². Вимога партії про націоналізацію землі, закріплена «Декретом про землю», була здійснена диктатурою пролетаріату і стала тепер загальним законом у країні та однією з передумов соціалістичного перетворення сільського господарства в СРСР. Земля оголошувалася всенародною державною власністю.

«Декрет про землю» був з радістю сприйнятий селянством Росії і національних околиць, де селянство перебувало у подвійному ярмі — російського царату і місцевих поміщиків. Ось як вирішувалося це питання на Україні на селянських конференціях: «Усвідомлюючи, що Радянська влада, яка видала закон «про землю», — пишуть селяни Куп'янської безпартійної конференції в резолюції з земельного питання, — відбиває інтереси трудового селянства, ми перед лицем усіх заявляємо, що для нас нема і бути не може ніякої іншої влади, крім влади Рад»³.

Збори селян Орловецької волості Черкаського повіту (Київщина) постановили вимагати від Українського уряду передати без викупу землі: церковні, монастирські, удільні, кабінетні, поміщиків і нетрудових господарств безземельним і малоземельним⁴. Маніфестом від 17(30) грудня 1917 р. до всіх робітників, селян і солдатів України Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет закликав: «Товариші селяни! Якщо ви хочете, щоб земля на Україні, як і по всій Росії, з усім реманентом належала тільки Вам і земельними справами відали тільки Вами обрані комітети, якщо Ви прагнете до того, щоб земля була передана Вам негайно, а не тоді, коли на це погодяться поміщики, яких заподадливо захищала Центральна Рада від самочинних захоплень... входьте в найтісніший зв'язок з Радами робітничих та селянських депутатів і разом з ними допомагайте новій Радянській владі виконувати її завдання»⁵.

На Україні «Декрет про землю» передавав найбільшому селянству й середнякам 14,7 млн. дес. поміщицької, купецької, удільної і церковної землі, понад 600 тис. робочих коней, 800 тис. голів великої рогатої худоби. Крім того, селянство одержувало 7 млн. дес. землі з куркульських лишків, близько 1 млн. коней, 1080 гол. великої рогатої худоби, які підлягали конфіскації у куркульства, реманент⁶.

Здійснюючи націоналізацію землі, партія враховувала співвідношення класових сил в країні, діалектично пов'язувала питання про вимоги своєї аграрної програми і бажання трудового селянства. Тепер, коли націоналізація землі створила можливість знищити найману працю і експлуатацію людини людиною, а основні командні висоти у на-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 222.

² Там же.

³ Харківський обласний державний архів, ф. 203, оп. 1, спр. 144, арк. 143.

⁴ Центральний Державний архів Жовтневої революції УРСР, ф. 5, оп. 10, спр. 28, арк. 2.

⁵ Победа Великой Октябрьской социалистической революции на Украине. Сборник документов, Киев, Госполитиздат, 1951, стор. 418.

⁶ М. А. Рубач. «Очерки...», стор. 32—33.

родному господарстві були в руках революційного пролетаріату, партія, йдучи по шляху практичної згоди робітничого класу з трудящими масами села і поступаючись їм у визначенні способів проведення соціалістичних перетворень, пішла на блок з лівими есерами, внаслідок чого Радянський уряд прийняв «Основний закон про соціалізацію землі»¹.

Неспроможність вимог селян про зрівняльне землекористування, висунутих ними під впливом есерів, В. І. Ленін теоретично довів ще до революції в своїх роботах і виступах. Оцінюючи есерівську ідею зрівняльного землекористування, В. І. Ленін писав: «...ідея зрівняльності має прогресивне і революційне значення в буржуазно-демократичному перевороті. Далі цей переворот іти не може. Доходячи до кінця, він *тим ясніше, тим швидше, тим легше* виявляє перед масами *недостатність* буржуазно-демократичних рішень, необхідність вийти за їх рамки, перейти до *соціалізму*»².

Коли влада в руках революційного пролетаріату, зрівняльне землекористування на основі націоналізації землі не може перешкодити розвитку соціалістичних форм сільського господарства.

Проведення в життя «Декрету про землю» проходило в умовах гострої класової боротьби на селі. Куркульство чинило величезний опір проведенню аграрної революції, бо націоналізація землі мала не тільки загальнодемократичне значення, вона підривала основи куркульського господарства, створюючи можливість для прогресивного, соціалістичного розвитку сільського господарства.

Землю, згідно з «Декретом про землю», одержували всі безземельні і малоземельні селяни. Однак вже з перших днів Радянської влади перевага віддавалась радянським і колективним господарствам, товариствам, артілям і комунам. І це не випадково. Ще в 1889 р. Енгельс писав: «Наше завдання щодо дрібних селян полягає насамперед у тому, щоб їх приватне виробництво, їх власність перевести в товариську, але не насильно, а з допомогою прикладу, пропонуючи для цього громадську допомогу»³. Ось як вирішувалося це питання в Росії Великою Жовтневою соціалістичною революцією. Всі землі загальнонародного земельного фонду поділялись на дві категорії. До першої категорії належали землі, які не підлягають роздрібленню: сади, розсадники, насінницькі господарства, розсадники племінної худоби, кінні заводи, промислові господарства, які розводять цукрові буряки, табак, хміль, виноград і ін., а також дослідні і показові лани і дільниці, лани сільськогосподарських та інших навчальних закладів. Другу категорію становили землі, які не мали вищевказаного значення і підлягали розподілу між населенням для тимчасового зрівняльно-трудового користування⁴.

Проводячи аграрну політику на селі, партія виходила з того, що головним завданням нової влади було експропріювати експропріаторів, привести виробничі відносини у відповідність з характером продуктивних сил.

Націоналізація землі (головне в ленінській політиці з аграрного питання), хоч сама по собі не усувала можливостей експлуатації людини людиною, стала найважливішою передумовою колективізації сільського господарства, індустріалізація ж країни створила матеріально-технічну базу для неї.

Комуністична партія Радянського Союзу, спираючись на ленінський кооперативний план перетворення сільського господарства, підготувала

¹ Див.: «Известия ЦИК», 19 лютого 1918 р.

² В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 278.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 491.

⁴ Див.: «Известия ЦИК», 28 жовтня 1917 р.

і здійснила великий революційний злам на селі. Революційна творча діяльність трудящих нашої країни найкраще підтвердила вчення марксизму-ленінізму про те, що націоналізація землі разом з іншими усуспільненими засобами виробництва — основа ліквідації експлуататорських класів в СРСР і необхідна умова створення міцної соціалістичної економіки. В результаті націоналізації землі в нашій країні був створений фундамент соціалістичної економіки, який став основою матеріально-технічної бази комунізму. «Соціалізм, — говориться в Програмі КПРС, — назавжди покінчив з пануванням приватної власності на засоби виробництва, цим джерелом розколу суспільства на ворогуючі класи. Міцною економічною основою суспільства стала соціалістична власність на засоби виробництва. Для розвитку продуктивних сил відкрилися необмежені простори»¹.

Громадська власність на основні засоби виробництва зміцнила союз робітничого класу і селянства — основу непорушної могутності нашої країни.

¹ Програма КПРС. Держполітвидав, К., 1962, стор. 12—13.

КРИТИКА В. І. ЛЕНІНИМ ДРІБНОБУРЖУАЗНОЇ ПОЛІТЕКОНОМІЇ З ПИТАННЯ ГЕНЕЗИСУ КАПІТАЛІЗМУ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

В. М. Лісовицький

Теорія наукового соціалізму К. Маркса перемогла у впертій боротьбі з різноманітними дрібнобуржуазними соціалістичними вченнями і течіями: прудонізмом, бланкізмом, анархізмом, народництвом. Ці течії відображували психологію дрібних виробників, розорюваних великим капіталом. І зараз у багатьох країнах, особливо молодих, поширилися подібні дрібнобуржуазні теорії. Це пояснюється недостатнім економічним розвитком, незрілістю пролетаріату, переважанням в економіці цих країн дрібних виробників.

Оскільки головну масу дрібних товаровиробників у всіх країнах становлять селяни, то провідну роль в теоріях дрібнобуржуазних ідеологів відіграє аграрне питання. Переважна більшість цих ідеологів пов'язує з селянством свої утопічні плани перебудови буржуазних суспільних відносин. Превідною ідеєю усіх дрібнобуржуазних аграрних теорій є можливість некапіталістичного розвитку сільського господарства в буржуазному суспільстві. Це питання — одне з найважливіших у боротьбі марксистсько-ленінської і буржуазної ідеології у минулому і тепер. У більшості ленінських праць з аграрного питання обґрунтовується безпідставність і шкідливість таких теорій. Виявлення і відмежування від цих теорій цілком необхідне також при складанні аграрних програм марксистських партій.

Важливим аспектом ідеологічної боротьби марксизму з дрібнобуржуазними аграрними теоріями, зокрема з народницькими, було питання про виникнення капіталізму в сільському господарстві. Саме в розумінні того, як виникає капіталізм у сільському господарстві, слід шукати коріння численних теорій некапіталістичної еволюції землеробства, які В. І. Ленін назвав теоріями «величезної більшості буржуазних професорів, буржуазних демократів і опортуністів у робітничому русі всього світу, тобто найновішої різновидності тих самих буржуазних демократів»¹.

Марксистську теорію генезису капіталізму взагалі і в сільському господарстві зокрема В. І. Ленін відстояв і розвинув у ряді робіт, спрямованих проти дрібнобуржуазних теорій ліберального народництва. Центральною тезою цих теорій було обґрунтування некапіталістичного характеру суспільно-економічного розвитку післяреформеної Росії.

У 80—90-х роках XIX ст. вже неможливо було заперечувати факт проникнення капіталізму в економіку Росії, особливо в промисловість. Однак народники заперечували об'єктивний характер цього процесу,

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 6.

вважали капіталізм невдалою політикою уряду, яка вела до занепаду господарства, регресу. Вирішальна роль відводилась аграрним відносинам. Саме на селі, на думку народників, не було ніякої бази для капіталістичного розвитку і саме сільське господарство повинно було стати антиподом капіталізму й опорою для його витиснення з народного господарства взагалі.

Основним доказом некапіталістичного розвитку економіки народники вважали теорію про скорочення внутрішнього ринку при капіталізмі, запозичену ними у засновника дрібнобуржуазної політекономії Сісмонді. Сприймавши у буржуазній політекономії так звану «догму Сміта», що ототожнювала вартість суспільного продукту з доходами основних класів і ставила реалізацію продукту в залежність лише від їх особистого споживання, народники слідом за Сісмонді приходили до висновку про неможливість реалізації додаткової вартості всередині країни. Капіталісти цілком не споживають додаткову вартість, частина її йде на нагромадження, але реалізувати цю частину вони не можуть, бо розорювані капіталізмом дрібні виробники не мають коштів для купівлі продукту, що знаходиться у капіталістів. Розорення дрібних виробників, таким чином, веде до скорочення внутрішнього ринку. Вихід з цього становища — здобуття зовнішніх ринків, але вони рано чи пізно будуть поділені, і дальший розвиток капіталізму стає неможливим.

Доводячи нежиттєвість капіталізму внаслідок скорочення внутрішнього ринку, народники бачили єдино можливий шлях розвитку Росії і ряду інших країн у розповсюдженні й зміцненні так званого «народного виробництва». Під «народним виробництвом» розумілася система господарювання, основу якої становлять самостійні виробники, що володіють знаряддям виробництва і ведуть власне господарство на власних землях. Характерною рисою «народного виробництва» є також поєднання в селянському господарстві промислів і землеробства, що виключає дальше відділення промисловості від сільського господарства. Ця система господарювання протиставлялась капіталізмові і вважалася найпрогресивнішою формою виробництва. «Найдосконаліша форма землеробського виробництва, — писав відомий народницький економіст С. Южаков, — є народне господарство на особистих землях, а найнедосконаліша — капіталістичне господарство на орендованій землі (велике фермерство)»¹. Прираховуючи до «народного виробництва» усі землі, у тій чи іншій формі оброблювані селянами, народники доводили, що капіталістичне виробництво у землеробстві більшості областей Росії не існує, а «вся оброблювана площа опрацьовується силами і засобами народного виробництва»².

Ідеалізація дрібного селянського господарства доповнювалась ідеалізацією селянської общини, в якій народники бачили головний засіб забезпечення некапіталістичного розвитку Росії. Общинне землеволодіння розглядалось як антипод капіталізму, який виникатиме лише там, де зруйновані общинні зв'язки.

В. І. Ленін піддав нищівній критиці теоретичні погляди дрібнобуржуазних ідеологів. Використавши багатий фактичний матеріал, В. І. Ленін не тільки показав безпідставність народницьких поглядів, але й протиставив їм детальний аналіз справжнього становища економіки Росії, на основі якого захищаються і розвиваються далі положення марксистської теорії про генезис капіталізму в сільському господарстві.

¹ С. Южаков. *Формы земледельческого производства в России*. «Народническая экономическая литература». Соцэкгиз, М., 1958, стор. 575.

² Там же, стор. 582.

У процесі виникнення землеробського капіталізму В. І. Ленін розрізняв два основних етапи: по-перше, перетворення натурального господарства безпосередніх виробників у товарне і, по-друге, товарного господарства — в капіталістичне.

Найважливішою умовою розвитку товарного виробництва є суспільний розподіл праці, який, зазначав В. І. Ленін, «полягає в тому, що від землеробства відокремлюються один по одному різні види обробки сировини (і різні операції щодо цієї обробки) і утворюються самостійні галузі промисловості, які обмінюють свої продукти (тепер уже *товари*) на продукти землеробства»¹. Землеробство теж спеціалізується, що спричиняє обмін не тільки між продуктами землеробства і промисловості, а й між різними продуктами сільського господарства.

У роботі «Розвиток капіталізму в Росії» В. І. Ленін, проаналізувавши величезний статистичний матеріал, показав виділення в землеробстві післяреформеної Росії різних районів, що спеціалізувалися на виробництві тієї чи іншої *товарної* культури. Найголовнішими районами торговельного землеробства були: район зернового господарства, торговельного скотарства, льонарства, технічної обробки сільськогосподарських продуктів, а також городництво, садівництво, приміське господарство. Сільське господарство все більш робилося торговельним, підприємницьким. У наступних роботах В. І. Ленін підтвердив цей висновок, аналізуючи розвиток сільського господарства ряду європейських країн і США.

Підкреслюючи факт розвитку товарного виробництва в землеробстві, В. І. Ленін відзначав деякі його відмінності в порівнянні з відповідним процесом у промисловості. «Промисловість обробна розколюється на окремі, цілком самостійні галузі, присвячені виключно виробництву одного продукту або однієї частини продукту. А землеробська промисловість не розколюється на зовсім окремі галузі, а тільки спеціалізується на виробництві в одному випадку — одного, в іншому випадку — іншого ринкового продукту, причому всі інші сторони сільського господарства пристосовуються до цього головного (тобто ринкового) продукту. Тому форми торговельного землеробства відзначаються гігантською різноманітністю, видозмінюючись не тільки в різних районах, а й у різних господарствах»².

Особливістю сільського господарства є також те, що воно в значній мірі зберігає натуральний характер, коли певна маса продукції споживається всередині господарства, що дуже гальмує розвиток торговельного землеробства.

Важливим результатом розвитку товарного виробництва В. І. Ленін вважав зростання індустріального населення за рахунок землеробського. Це безумовний закон зростаючого товарного виробництва, що діє в усіх країнах.

Аналіз торговельного характеру землеробства та перетворення натурального господарства в товарне, на думку В. І. Леніна, має величезне значення для з'ясування процесу капіталістичної еволюції сільського господарства. «А тимчасом, — писав він, — надзвичайно рідко економісти і статистики свідомо звертають увагу на те, щоб окремо виділити, простежити і, в міру можливості, врахувати саме ті ознаки, які свідчать про перетворення землеробства з натурального в торгове»³.

Народники всіляко затушовували і «спростовували» факти суспільного розподілу праці, спеціалізації в землеробстві, зростання промис-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 46.

² Там же, стор. 263.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 51.

лового населення тощо, бо вони суперечили їх теорії про некапіталістичний розвиток сільського господарства. Так, народники Воронцов (В. В.) і Даніельсон (Н.-он) у своїх роботах заперечували наявність суспільного розподілу праці¹. Відстоюючи свою теорію «народного виробництва», яке поєднує виробництво сільськогосподарської продукції, та її наступну обробку, економісти-народники відкидали загальновідомі факти спеціалізації сільськогосподарських районів. На підставі даних про все землеробське виробництво вони робили висновок, що «російське селянське господарство в більшості випадків є господарство чисто натуральне»², що саме тому коливання ринкових цін не впливає на нього, а торговельне землеробство є винятком.

Сюди ж примикала широко розповсюджена народницька теорія «звільнення зимового часу». Суспільний розподіл праці і спеціалізація в сільському господарстві зумовлюють відділення промислів від землеробства, через що селяни значний час залишаються без роботи, бо сільськогосподарське виробництво займає тільки частину року. Це погіршує становище землеробів, розтрачує продуктивні сили суспільства, скорочує внутрішній ринок. Тому більш раціональним є «народне виробництво», що забезпечує цілковиту зайнятість виробника в натуральному господарстві.

В. І. Ленін піддав нищівній критиці цю теорію, побудовану на безпідставному абстрагуванні однієї з особливостей сільськогосподарського виробництва (нерівномірного розподілу робіт протягом року) у відриві від загального питання про капіталістичне перенаселення. «Утворення резервної армії безробітних властиве капіталізму взагалі, і особливості землеробства зумовлюють лише особливі форми цього явища»³. Народники забувають, зазначав В. І. Ленін, що така спеціалізація, яка веде до повного виділення усіх сільськогосподарських операцій у самостійні галузі, можлива лише при високорозвиненому капіталізмі. А це означає і скорочення землеробського населення, і рівномірніший розподіл робіт протягом року (внаслідок раціонального ведення господарства), і, нарешті, поєднання найманої праці в землеробстві і в промисловості, що передбачає найлегший перехід робітників з однієї галузі в іншу. «Зимове безробіття нашого селянства, — підкреслював В. І. Ленін, — залежить не стільки від капіталізму, скільки від недостатнього розвитку капіталізму»⁴. Таким чином, В. І. Ленін у боротьбі з народницькою ідеологією переконливо довів, що система товарного господарства становила основу економіки країни взагалі і сільського господарства зокрема.

Ще важливішим був аналіз процесу перетворення простого товарного виробництва на капіталістичне. Насамперед В. І. Ленін з позицій марксистського вчення висвітлює закони, властиві товарному виробництву. Розвиток товарного господарства, заснованого на приватній власності окремих виробників, неминує веде до зростання конкуренції, яку В. І. Ленін визначає, як «...відношення відособлених виробників, що працюють на загальний ринок...»⁵. Результатом цих відношень є збагачення меншості і розорення маси, що перетворює самостійних виробників

¹ Див.: В. В. Разделение труда земледельческого и промышленного в России. Ж. «Вестник Европы», 1884, № 7, стор. 338; Н. — он. Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства. СПб, 1893, стор. 37.

² Л. Н. Маресс. Производство и потребление хлеба в крестьянском хозяйстве. В кн. «Влияние урожая и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства», т. I, СПб, 1879, стор. 52.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 272.

⁴ Там же, стор. 273.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. I, стор. 79.

у найманих робітників. Досліджуючи дію економічних законів товарного виробництва, В. І. Ленін особливу увагу приділив законові вартості та його ролі в переростанні простого товарного виробництва у капіталістичне. Цей закон розглядався В. І. Леніним як основний *економічний* фактор експропріації засобів виробництва у дрібних виробників. Працюючи на загальний ринок, товаровиробники обов'язково опиняються в нерівному становищі внаслідок розбіжності індивідуальних і суспільно необхідних витрат праці. На ринку більш дорогий продукт витісняється дешевшим, а товаровиробники розшаровуються на володарів коштів, перетворюваних потім на капітал, і масу пролетарів, змушених продавати робочу силу. Саме ці процеси характерні для післяреформеної Росії, і дослідженню їх В. І. Ленін приділяв велику увагу.

У ряді своїх робіт і насамперед в «Розвитку капіталізму в Росії» В. І. Ленін розкрив суть капіталістичного розкладу селянства, зумовленого законами товарного виробництва, показав величезне суспільне значення цього процесу як найважливішого фактору формування землеробського капіталізму.

Питання про майнову нерівність селянства, про боротьбу економічних інтересів неодноразово порушувалося у літературі, зокрема в народницькій. Однак у жодній статті не було спроби систематично вивчити це явище. Більш того, автори, що торкалися цього питання, не змогли розкрити його справжню політико-економічну суть. Більшість з них вважали розклад селянства простим виникненням майнової нерівності. Відмінності в економічному становищі окремих груп селянства розглядалися як суто кількісні. В. І. Ленін першим побачив у цьому процесі якісно нове явище, зміну в самому характері селянських господарств. Майнова диференціація — явище дуже важливе, але воно ніяк не вичерпує всього змісту процесу. Це лише його вихідний пункт. «Старе селянство не тільки «диференціюється», воно цілком руйнується, перестає існувати, витісняване цілком новими типами сільського населення, — типами, які є базисом суспільства з пануючим товарним господарством і капіталістичним виробництвом. Ці типи — сільська буржуазія (переважно дрібна) і сільський пролетаріат, клас товаровиробників у землеробстві і клас сільськогосподарських найманих робітників»¹.

Щоб обґрунтувати це положення, В. І. Ленін детально вивчає статистичні дані про селянство ряду губерній Росії, які дозволяють простежити за процесами, що відбуваються в селянстві, і визначити тенденції дальшого їх розвитку. При цьому надзвичайно важливою була розробка наукової методики дослідження капіталістичного розкладу селянства. Це було необхідно, зокрема, для викриття народницьких теорій. Насамперед В. І. Ленін висунув важливе методологічне положення про необхідність попереджати статистичний аналіз теоретичними положеннями. Без правильного теоретичного аналізу неможливо виділити і врахувати найістотніші ознаки, відмінності даного явища, і в результаті цінний статистичний матеріал перетворюється у безглузду «гру в циферки». Саме тому В. І. Ленін надавав такого значення питанню про принципи групування селянських господарств, вважаючи його головним питанням земської статистики того часу. В. І. Ленін піддав критиці поширене в народницькій літературі, як і в аграрних дослідженнях дрібнобуржуазних ідеологів взагалі, групування за величиною земельної площі, яку займають селяни. Народники ігнорували особливості російського надільного землеволодіння: його невірний характер, який обмежує мобілізацію земельних ділянок. Процес розкладу селянства саме і виявлявся в обминанні цих штучних перешкод. Таке групування пере-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 141.

кручувало картину розшарування селянства, змішуючи в одній групі і бідняка і заможного селянина. «Ми складаємо, інакше кажучи, — писав В. І. Ленін, — сільського пролетаря з представниками сільської буржуазії. Одержувані від такого складання «середні» *затушовують розклад і є тому чисто фіктивними*»¹. В основі групування повинні бути *розміри і типи господарства* з врахуванням місцевих умов і форм землеробства, зокрема інтенсифікації.

Різко критикував В. І. Ленін народників за зловживання середніми даними. Наприклад, В. В., співставляючи кількість господарств, що мають батраків, з кількістю усіх селянських господарств, робив висновок: «Кількість селян, що вдаються для обробки землі до допомоги найманої праці, у порівнянні з усією масою народу, цілком незначна»². Так само, беручи «середній» розмір оренди в розрахунку на один двір, народники не бачили концентрації орендованої землі у багатіїв. Подібними методами народники доводили особливий «тип розвитку» російського селянського господарства, переважання «народного виробництва», відсутність розкладу селянства. «Досить тільки, — писав В. І. Ленін, — користуватися завжди і виключно «середніми» даними про селянське господарство, — і всі «фальшиві ідеї» про розклад селянства будуть раз назавжди вигнані»³.

Величезне наукове значення мали також визначені В. І. Леніним головні ознаки розкладу селянства: дані про кількість землі та її рух (купівля, оренда), кількість худоби, посіву, поліпшених землеробських знарядь, а також про наймання робочої сили. Відповідно до основних процесів, що відбувалися в селянстві, виділялися дві групи ознак: 1) ті, що свідчили про занепад господарства, розорення селянина і перетворення його на робітника (здача землі в оренду, продаж робочої сили); 2) ті, що свідчили про розширення господарства і перетворення селянина у підприємця (розширення землеволодіння, збільшення кількості худоби, машин, наймання робітників).

Досліджуючи виявлення цих ознак в селянських господарствах семи губерній Європейської Росії, В. І. Ленін наводить яскраву картину розкладу селянства⁴.

Групи дворів	Частки найбіднішої і заможної груп селянства, %											
	Всього дворів	землі					Посівів	худоби		дворів з батраками	дворів з заробітчанми	дворів з поліпшеними знаряддями
		надільної	покупної	оренованої	зданої	всього у користуванні		робочої	всього			
Найбідніші	50	36	9,7	12	79,7	25,2	22,3	19,2	22,7	10,6	67,6	2,6
Заможні	20	31,3	73,5	59,5	6,9	42,4	46,6	46,5	43,9	62	10,6	78,6

Ці дані свідчили про те, що земля (особливо покупна і орендована), посіви, робоча худоба і поліпшені сільськогосподарські знаряддя зосереджуються у заможної меншості села, яка вже не може обійтись без

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 77.

² В. В. Разделение труда земледельческого и промышленного в России. Ж. «Вестник Европы», 1884, № 7, стор. 332.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 138.

⁴ Таблиця складена за даними В. І. Леніна. Див.: Твори, т. 3, стор. 102—105.

наймання батраків. Найбідніші верстви примушені здавати свої землі і продавати робочу силу, тобто переважають ті ознаки, які свідчать про занепад і розорення господарства.

В. І. Ленін дав надзвичайно точну характеристику типів сільського населення — сільської буржуазії і сільського пролетаріату. Перший тип — кількісно невелика група самостійних хазяїнів, що ведуть торговельне землеробство у різноманітних формах, спрямовуючи одержаний прибуток на торгіві й лихварські операції або на купування землі і поліпшення господарства. Характерним є використання найманої праці батраків і поденників. Ця група, безумовно, переважає за своїм значенням у всій сукупності селянського господарства. «Вона, — зазначав В. І. Ленін, — господар сучасного села»¹. Другий тип — сільський пролетаріат, що складається з незаможного селянства, в тому числі й безземельного, але найтиповішим представником його є найманий робітник з наділом, розмір якого не дозволяє існувати без продажу робочої сили.

В. І. Ленін підкреслював, що в сільському господарстві утворення класу найманих робітників має деякі особливості. «Наділення сільського робітника землею робиться дуже часто в інтересах самих сільських хазяїнів, і тому тип сільського робітника з наділом властивий усім капіталістичним країнам»². Проміжною ланкою між цими двома типами селянства є середнє селянство, яке відзначається нестійкістю. Весь хід суспільної еволюції веде до «вимивання» цієї верстви і посилює «розселяння».

Розклад селянства не скорочує внутрішнього ринку, як твердили народники, заперечуючи капіталістичний розвиток сільського господарства, а, навпаки, поширює його. Ринок створюється і за рахунок нижчих груп, які хоч і менше споживають, але більше купують, бо вже остаточно порвали з натуральним господарством; і за рахунок сільської буржуазії, яка купує більше засобів виробництва і предметів споживання. Виникає і специфічний для капіталізму ринок робочої сили.

Ленінське дослідження капіталістичного розкладу селянства завдало нищівного удару народницькій доктрині про однорідність і самобутність російського общинного селянства, про «народне виробництво» як пряму протилежність капіталізму. В. І. Ленін переконливо довів, що господарство селян в умовах товарного виробництва неминуче стає дрібнобуржуазним, а дрібний виробник перетворюється в дрібного буржуа, навіть якщо він не експлуатує найманих робітників. «Це твердження можна назвати центральним пунктом теорії **робітничого соціалізму** у відношенні до старого селянського соціалізму, який не розумів ні тієї обстановки товарного господарства, в якій живе цей дрібний виробник, ні капіталістичного розкладу його на цьому ґрунті»³.

Дрібне селянське виробництво, у тому числі й общинне, не антагоніст капіталізму, а навпаки, найглибша і міцніша його основа, яка постійно породжує капіталістичні елементи. Ленінське вчення про дрібнобуржуазну природу селянства при капіталізмі розвинуло далі марксистські уявлення про дрібне виробництво і мало величезне значення у боротьбі з різними дрібнобуржуазними напрямками, в тому числі з ревізіонізмом.

Критикуючи народницькі погляди на общину як на перешкоду капіталістичному розвитку землеробства, В. І. Ленін звертає увагу на важливе теоретичне положення марксизму про те, що для виникнення капі-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 143.

² Там же, стор. 145.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 206.

талізму в землеробстві форма землеволодіння не має особливого значення. В момент виникнення капіталізм застає найрізноманітніші форми земельної власності і лише потім перетворює їх.

Тому не можна протиставляти общину як форму власності на землю капіталізму як способів виробництва.

Важливе значення мала теорія В. І. Леніна про стадії розвитку капіталізму у сільському господарстві. Поширеною помилкою народників було ототожнювання капіталізму з його вищою стадією — машинною індустрією. Усі попередні стадії вони вважали «народним виробництвом», бо селяни володіють ділянками землі, і можна побачити навіть кількісне зростання дрібного виробництва. В. І. Ленін показав, що в землеробстві капіталізм проходить ряд стадій, а на нижчих ступенях розвитку він передбачає кількісне зростання дрібного виробництва через прогрес у суспільному поділі праці і з'єднання робітника з землею. Тільки на стадії машинної індустрії робітник остаточно експропріюється, а дрібні підприємства поглинаються великими.

Розв'язати питання про генезис капіталізму у сільському господарстві допомогла також критика В. І. Леніним народницьких поглядів на еволюцію поміщицького господарства. Народники оголосили відробітки свідоцтвом наступу «народного виробництва» на великі поміщицькі господарства, з яких воно витісняло капіталізм. У боротьбі з народниками В. І. Ленін обґрунтував капіталістичний характер еволюції поміщицького господарства (як і селянського), збагатив марксистське вчення про генезис капіталізму в сільському господарстві конкретним аналізом перехідних форм від феодального землеробства до капіталістичного.

Нарешті, вінцем ленінського вчення про генезис капіталістичних відносин у сільському господарстві є положення про два можливі шляхи капіталістичної аграрної еволюції, яке впливає з критичного аналізу економіки російського землеробства. Це положення відіграє велику роль у визначенні політики марксистських партій в селянському питанні.

ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В СИСТЕМІ МАТЕРІАЛЬНИХ СТИМУЛІВ

О. А. Рубан

XXIII з'їзд КПРС накреслив грандіозну програму розвитку економіки і культури нашої країни. Здійснення її передбачає ще більш повну реалізацію переваг соціалістичного ладу, який зумовлює єдність моральних і матеріальних стимулів праці. Підвищення ефективності суспільного виробництва передбачає поєднання економічного стимулювання через госпрозрахунок, ціну, прибуток з особистою та колективною матеріальною зацікавленістю через форми і системи заробітної плати.

Нова господарська реформа, що послідовно впроваджується в промисловість, виходить саме з того, що поліпшення матеріального стимулювання не може бути однобічним, що проблема повинна вирішуватися в комплексі.

Удосконалення оплати праці, зміцнення принципу матеріальної зацікавленості в промисловості післявоєнних років почалося проведенням упорядкування заробітної плати. Воно відіграло певну роль на шляху до поліпшення тарифної системи та нормування. Упорядкування заробітної плати сприяло її зростанню. Про це яскраво свідчать дані табл. 1. Але упорядкування заробітної плати на першому етапі було однобічним. Воно здійснювалось без корінного поліпшення загальної системи економічного стимулювання підприємств.

У зв'язку з надмірно високою централізацією управління залишився формальним зв'язок заробітної плати з госпрозрахунком. Заробітна плата, по суті, не заохочувала працівників до поліпшення загальних підсумків роботи підприємства, до прийняття найбільш високих планових завдань. Оплата праці на ділі залишилась незалежною від досягнутого рівня використання виробничих фондів, підвищення якості продукції, рентабельності виробництва в цілому.

Нова господарча реформа носить всебічний характер. Вона зміцнює суспільну, колективну і особисту матеріальну зацікавленість, посилює роль заробітної плати в підвищенні ефективності виробництва.

Таблиця 1
Зростання середньомісячної заробітної плати робітників та службовців
у народному господарстві за 1960—1965 рр., крб.¹

Показники	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1965 в % до 1960
Середньомісячна заробітна плата	80,1	83,4	86,2	87,6	90,1	95,3	119
Середньомісячна заробітна плата з добавкою виплат і пільг	107,7	111,7	115,7	118	120,8	128	119

¹ Дані табл. взяті із стат. зб. «СССР в цифрах в 1965 году», М., 1966, стор. 125.

«Головним в нашій політиці заробітної плати, — говорив на XXIII з'їзді КПРС О. М. Косигін, — є неухильне підвищення її стимулюючої ролі в розв'язанні найважливіших виробничих завдань п'ятирічки. Необхідно правильно поєднувати систематичне підвищення заробітної плати з переважним заохочуванням тих працівників, які вносять найбільший вклад у розвиток і вдосконалення матеріального виробництва. Треба так поставити справу, щоб кожен робітник, інженер, технік знав, як зросте його заробітна плата при поліпшенні виробничих показників, якою буде його частка в додатковому доході підприємства»¹.

Визначення шляхів удосконалення заробітної плати передбачає урахування вимог цілої системи економічних законів соціалізму, з яких впливає суспільна, колективна та особиста матеріальна заінтересованість. Заробітна плата як економічна категорія пов'язана з відносинами виробництва, розподілу, обігу та споживання. Тому вона відповідає вимогам не одного економічного закону, а їх системі, разом з тим вона пов'язана з усіма сторонами матеріальної заінтересованості при соціалізмі. Зарплата формується під впливом основного економічного закону, закону розподілу за працею, закону неухильного зростання продуктивності суспільної праці. Впливає на заробітну плату і закон вартості.

Найважливішим критерієм того, наскільки заробітна плата поєднує інтереси суспільства і кожного працівника, є те, як вона дає можливість відтворювати затрати фізичних і духовних потреб, забезпечує розширене відтворення робочої сили (разом з надходженнями із суспільних фондів споживання).

При соціалізмі власність на засоби виробництва невіддільна від трудящих, тому робоча сила не є товаром. Вона не продається і не купується. Відтворення робочої сили не означає відтворення робітника як найманого. Заробітна плата виражає нові, соціалістичні виробничі відносини — відносини співробітництва і взаємодопомоги вільних від експлуатації робітників. Разом з тим при соціалізмі існує зв'язок заробітної плати з необхідним продуктом. В основі заробітної плати при соціалізмі лежить основна маса необхідного продукту, тому зарплата — головне джерело відтворення робочої сили і не лише відновлення фізичних здібностей, як це іноді стверджується, а й значної частини духовних.

З просуванням до комунізму зростає роль суспільних фондів споживання в розширеному відтворенні робочої сили. Але ж на весь період побудови матеріально-технічної бази комунізму саме заробітна плата є вирішальним фактором зростання життєвого рівня трудящих. І хоч при соціалізмі заробітна плата не виступає перетвореною формою вартості і ціни товару робоча сила, якою вона є при капіталізмі, для визначення її об'єктивної основи треба підраховувати вартість товарів та послуг для відтворення робочої сили.

Таким чином, найважливішою умовою стимулюючої ролі заробітної плати є її тісний зв'язок з необхідним продуктом, розширеним відтворенням робочої сили. Дуже важливою і актуальною є ще одна сторона заробітної плати з точки зору її місця в системі матеріальних стимулів. Треба брати до уваги ті відносини, які виражає заробітна плата. Слід відзначити, що ще й тепер заробітну плату розглядають з точки зору лише безпосередніх відносин держави і працівника. Найчастіше це виявляється у формі відриву премій із заохочувального фон-

¹ О. М. Косигін. Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. Держполітвидав, К., 1966, стор. 50.

ду підприємства від заробітної плати¹. Тим самим заробітна плата відривається від госпрозрахунку, від зв'язку з колективним матеріальним стимулюванням. Заробітна плата, будучи в національному доході часткою трудівника, що йде в індивідуальне споживання, і маючи в своїй основі необхідний продукт, відбиває відносини не тільки між працюючим і безпосередньо суспільством в цілому. В ній знаходять свій вияв також відносини кожного працюючого з госпрозрахунковим підприємством. Лише враховуючи ці обидві сторони відносин, які закладені в заробітній платі, можна перетворити її в могутній матеріальний стимул підвищення ефективності виробництва.

Важливими напрямками, якими йде поліпшення організації заробітної плати, є, з одного боку, удосконалення тарифної системи, щоб забезпечити єдність у політиці заробітної плати, її певну тривкість. З другого, певна частина заробітної плати ставиться в залежність від успіхів роботи підприємства.

У свій час В. І. Ленін підкреслював необхідність узгодження заробітку з загальними підсумками роботи, виробітку продукту². Встановлення залежності розміру заробітної плати від загальних підсумків роботи підприємства вагомо зміцнює її стимулюючу роль у підвищенні ефективності виробництва, бо загальні підсумки роботи підприємства залежать від обсягу реалізованої продукції, рівня рентабельності, інакше кажучи, від рівня витрат живої і уречевленої праці на певну суму продукції, зростання якості продукції. Ланками, які пов'язують індивідуальне і колективне стимулювання, виступають прибуток і найбільш рухлива частина заробітної плати — премії. Прибуток і рентабельність є показниками, в яких виражаються кількісна і якісна сторони роботи підприємства. Участь у прибутку через премії, тобто залежність певної частини заробітної плати робітників, інженерно-технічних працівників і службовців від розміру премій, поєднує індивідуальне та колективне стимулювання. Це важливо для підвищення продуктивності суспільної праці.

Технічний прогрес в сучасних умовах супроводжується зростанням органічної будови фондів, поглибленням суспільного поділу праці всередині підприємства. Посилюється взаємозв'язок усіх ланок виробничого процесу. На базі цього удосконалюється організація праці: поширюються комплексні бригади, суміщення професій. Ефективність виробництва, рівень продуктивності суспільної праці залежить тепер не тільки від індивідуальних результатів на робочому місці, а також і від злагодженого функціонування всіх ділянок заводу. Організація заробітної плати не може не враховувати цієї важливої сторони справи.

У Директивах XXIII з'їзду КПРС по новому п'ятирічному плану розвитку народного господарства підкреслюється, що зростання заробітної плати відбуватиметься за рахунок двох джерел: ресурсів, централізованих державою, а також коштів підприємств — фонду матеріального заохочування, що створюється за рахунок прибутку. За роки п'ятирічки зросте частка премій у заробітній платі. Уже перші підсумки впро-

¹ Наприклад, у статті С. Ситаряна «К вопросу о норме прибавочного продукта при социализме» (Див.: «Вопросы экономики», 1966, № 1, стор. 30) стверджується, що розподіл певної частини необхідного продукту (що приймає форму прибутку) «хоч і здійснюється у відповідності до кількості і якості праці, але виступає не в формі заробітної плати, а у вигляді премій, що сплачуються за рахунок доходів підприємства». По суті цей погляд підтримує і Г. Х. Гендлер. «На відміну від заробітної плати, яка є основною формою розподілу по праці і будується головним чином залежно від кількості та якості затраченої праці, премії є додаткова форма винагороди за працю підвищеної ефективності». (Див.: Г. Х. Гендлер. «Заработная плата и техническое совершенствование производства». «Экономика», 1965, стор. 160).

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 224.

введення нової господарчої реформи свідчать про посилення ролі заробітної плати в стимулюванні підвищення продуктивності суспільної праці. Насамперед зросла роль премій у цій справі, про що свідчать дані Харківського турбінного заводу, який в 1966 р. переведено на нову систему планування і матеріального стимулювання.

Таблиця 2

Зростання економічної ефективності праці та підвищення заробітної плати на Харківському турбінному заводі ім. С. М. Кірова¹, %

Показники	1965 р.			1966 р.		
	Квартали		Перше півріччя	Квартали		Перше півріччя
	I	II		I	II	
Обсяг реалізованої продукції	100	100	100	106,5	109,2	108,2
Рівень рентабельності . .	2,2	1,9	4,1	2,0	2,4	4,4
Продуктивність праці . .	100	100	100	108,3	124,7	116,8
Середня заробітна плата всіх працюючих	100	100	100	103,2	100,4	102,0
В тому числі:						
робітників	100	100	100	103,3	100,9	102,0
ІТП та службовців . . .	100	100	100	103,5	98,9	101,1
Зростання всіх премій . .	100	100	100	114,2	104	108,7
В тому числі:						
Премії робітникам . . .	100	100	100	118,2	114,9	116,4
з них із фонду матеріального заохочування	100	100	100	540,2	771	637

Таким чином, разом із збільшенням обсягу реалізованої продукції на 8,2%, підвищенням продуктивності праці на 16,8%, зростанням рентабельності збільшилась у першому півріччі 1966 р. порівняно з цим же періодом минулого року і заробітна плата трудящих. Переважно вона підвищилась за рахунок премій. Так, сума сплачених премій зросла на 8,7%, в тому числі робітникам — на 15%. Сума премій робітникам з фонду матеріального заохочування зросла більше як у шість разів. Але і тепер вона становить незначний процент середнього заробітку. Розроблені на цьому підприємстві положення про преміювання ІТП та робітників передбачають посилення матеріальної заінтересованості щодо планових завдань по зростанню реалізованої продукції, поліпшенню її якості, зростанню прибутку. Системи преміювання будуються так, щоб збільшення заробітної плати з фонду заохочування враховувало вклад кожного у поліпшення роботи заводу в цілому. Це потребує в свою чергу не лише розробки нормативів відрахування у фонд матеріального заохочування, а й визначення системи показників оцінки індивідуального вкладу кожного працюючого в загальні підсумки роботи заводу. Без цього заробітна плата могла б мати елементи зрівнялівки. Тому на підприємствах, що переведені на нові умови, показники преміювання диференційовано, а виплата премій із фонду заохочування цілеспрямована. Так, на турбінному заводі керівні та інженерно-технічні працівники паротурбінного цеху одержують премії залежно від виконання завдань по відвантажуванню товарної продукції, а їх колеги в транспортному цеху, в заводоуправлінні — від реалізованої продукції.

Така індивідуалізація показників преміювання не підриває колективної матеріальної заінтересованості. Нова система виходить з того, що розмір премії залежить від загальних успіхів роботи підприємства. Звід-

¹ Таблиця складена на підставі поточної звітності Харківського турбінного заводу.

си і колективна заінтересованість. Але одержує премію той і стільки, хто і як виконує конкретні завдання.

Взагалі не можна вважати, що нова господарча реформа, посилюючи колективне стимулювання, не приділяє уваги індивідуальному. Підвищення ефективності суспільного виробництва досягається головним чином на робочому місці. Чистий продукт, прибуток створюються в процесі виробництва. Тому заробітна плата повинна поєднувати індивідуальне і колективне матеріальне заохочування, тобто зацікавлювати в зростанні продуктивності праці на кожному робочому місці і на підприємстві в цілому. Як уже зазначалося, з цією метою премії з фонду матеріального заохочування сплачуються цілеспрямовано. Разом з тим, і це особливо стосується робітників-відрядників, через організацію оплати праці здійснюються залежність, зв'язок між зростанням продуктивності праці на робочому місці і заробітною платою. Підприємства, що перейшли на нову систему, мають право виплачувати премії із економії від зниження трудомісткості продукції при впровадженні технічно обґрунтованих норм, при перегляді норм виробітку. Це має важливе значення для зміцнення матеріального стимулювання.

Але ж таке нововведення не вирішує, як це здається, проблеми в цілому. Повинна бути забезпечена впевненість у тривкості зв'язку між зростанням продуктивності праці і заробітної плати. Якщо для підприємства в цілому, та навіть для інженерно-технічних працівників, цей бік матеріальної заінтересованості дістав практичне втілення (нормативи відрахування від прибутку в фонд матеріального заохочення та премій затверджуються на тривалий час, на ряд років), то для робітників-відрядників, які становлять основну масу робітників (крім того, нормування поширюється і на тих, хто одержує погодинну оплату), поки що цього не досягнуто. Тому все частіше вносяться пропозиції про те, щоб перегляд норм виробітку відбувався раз на рік, або щоб для кожного робочого місця, ділянки визначалися відносно тривкі нормативи співвідношення між зростанням продуктивності праці і заробітної плати. Важливою передумовою цього є удосконалення тарифної системи, підвищення тарифних ставок та їх частки в загальному розмірі заробітку. Це сприятиме впровадженню технічно обґрунтованих норм виробітку. Разом з тим важливо звільнити нормування від функцій забезпечення середнього існуючого заробітку. Тому змінна частина заробітної плати відрядників повинна формуватися під впливом зростання продуктивності праці. Заслугує уваги пропозиція про преміювання робітників-відрядників за кожен процент зростання продуктивності праці.

Зв'язок між зростанням продуктивності праці і заробітної плати повинен враховувати економію не тільки живої праці, а й уречевленої. Слід ширше практикувати преміювання за економію сировини, матеріалів, інструментів, за краще використання устаткування. При подальшому удосконаленні організації заробітної плати слід враховувати досвід застосування так званих багатофакторних систем. Їх розробку активно ведуть економісти соціалістичних країн: Югославії, Болгарії, Чехословаччини. Так, наприклад, болгарський економіст Димитр Шопов у статті «Форми заробітної плати і матеріальне стимулювання праці»¹ на підставі аналізу стимулювання в промисловості країни приходить до висновку про необхідність розширення сфери застосування багатофакторної системи. Тієї ж думки і чехословацький економіст Ян Пруша, який виступив із статтею «Оцінка роботи та результатів праці в ЧССР»².

¹ Див. «Икономическа мисъл», 1965, № 4.

² Див. «Prace a mzda», 1965, № 12, стор. 532—539.

Для підвищення ролі матеріальних і моральних стимулів, раціонального використання робочої сили і справедливої винагороди за працю слід брати до уваги не тільки рівень виробітку, а й визначати заслуги кожного перед підприємством, суспільством. Оцінювати працюючого треба з точки зору виконання ним комплексу робіт, а також потенціальних можливостей. З цією метою автор пропонує систему прямих та посередніх критеріїв оцінки праці¹. Введення періодично діючих систем оцінки роботи дає можливість застосовувати продумані і наперед встановлені критерії, запобігти суб'єктивізму в оцінці працюючих. Оцінка роботи повинна враховуватися при визначенні розмірів винагороди за працю.

Таким чином, подальше зростання продуктивності суспільної праці, підвищення рівня ефективності виробництва істотно залежить від удосконалення всієї системи матеріального стимулювання, зміцнення організаційного зв'язку заробітної плати з госпрозрахунком, побудови заробітної плати таким чином, щоб вона заохочувала кожного в зростанні продуктивності суспільної праці на кожному робочому місці і в цілому на підприємстві.

¹ При визначенні винагороди слід брати до уваги не лише виконану роботу, вважає автор, а й такі моменти, як ставлення робітника до професії, до підприємства, бажання виконувати робоче завдання, додержання трудової дисципліни, здатність до співробітництва з другими працюючими, бажання допомогти менш підготовленому робітникові, бажання переймати нові методи праці, працювати на новому устаткуванні, рівень і якість роботи протягом тривалого часу, здатність підвищувати свою кваліфікацію, ініціатива в праці, організаторські здібності, турбота про використання устаткування, додержання правил безпеки, ставлення до наукової організації праці та нормування та ін. Див.: «Prace a mzda», 1965 р., № 12, стор. 532—539).

УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМ МАТЕРІАЛЬНОГО СТИМУЛЮВАННЯ В ПРОМИСЛОВОСТІ СРСР НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

О. П. Мамалуй, Л. М. Іванова

У здійсненні величних завдань комуністичного будівництва важливе місце належить удосконаленню ленінського принципу матеріальної заінтересованості. В. І. Ленін вважав принцип матеріальної заінтересованості одним з корінних принципів соціалістичного господарювання, засобом розвитку продуктивних сил, фактором поліпшення добробуту та підвищення культурного рівня трудящих. У всемірному розвитку та зміцненні цього принципу він вбачав умову переходу до комунізму¹.

Програма КПРС виходить з того, що оплата по праці залишається основним джерелом задоволення матеріальних і культурних потреб трудящих у період будівництва комунізму, що будівництво комунізму повинно спиратись на принцип матеріальної заінтересованості². Нова система господарювання, здійснювана на основі рішень вересневого (1965) Пленуму ЦК КПРС та XXIII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, висуває зростання матеріальної заінтересованості як один з найважливіших економічних важелів прискорення темпів розвитку народного господарства.

Матеріальна заінтересованість, яка є виявленням виробничих відносин, виражає сталий зв'язок між результатами праці і ступенем задоволення потреб трудящих. На відміну від капіталізму, де матеріальна заінтересованість робітників у виробництві продукту обмежена куплею та продажем товару робоча сила і має ілюзорний характер, при соціалізмі існує справжня матеріальна заінтересованість. Вона забезпечується суспільною власністю на засоби виробництва, ліквідацією експлуатації людини людиною, підкоренням розвитку виробництва меті все повнішого задоволення зростаючих потреб та всебічного розвитку всіх членів суспільства.

Матеріальна заінтересованість впливає з вимог основного економічного закону соціалізму і знаходить своє конкретне виявлення в систематичному зростанні рівня споживання, реальних доходів трудящих поряд із зростанням продуктивності праці і вдосконаленням суспільного виробництва. Так, на базі розвитку соціалістичного виробництва національний дохід СРСР за 1961—1965 рр. збільшився на 33% і в 1965 р. склав понад 190 млрд. крб., з яких 141 млрд. крб. (біля трьох чвертей всієї суми) використано для задоволення потреб радянських людей. На цій основі середня заробітна плата робітників і службовців зросла на 19%. Одночасно суспільні фонди споживання збільшились з 27,3 млрд.

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 34—35.

² Див. Програма КПРС, Держполітвидав УРСР, К., 1962, стор. 224.

крб. у 1960 р. до 41,5 млрд. крб. у 1965 р., тобто більше ніж у півтора рази¹.

Враховуючи величезний вплив принципу матеріальної заінтересованості на практику комуністичного будівництва, Комуністична партія і Радянська держава проводять систематичну роботу по удосконаленню всіх форм матеріального стимулювання.

В промисловості зростання економічного стимулювання насамперед пов'язане з дальшим поліпшенням організації заробітної плати. Як підкреслював у доповіді на XXIII з'їзді КПРС тов. Л. І. Брежнев, «питання про заробітну плату — велике політичне і господарське питання. Його розв'язання зачіпає життєві інтереси мільйонів людей»².

Проведене упорядкування заробітної плати здійснило перехід до єдиних державних тарифів, сприяло поліпшенню нормування праці, заміні застарілих систем заробітної плати новими, ефективнішими, впровадженню досконаліших форм преміювання, підвищенню заробітної плати низькооплачуваним та середньооплачуваним категоріям працівників.

Після впорядкування заробітна плата більш як 50 млн. робітників підвищилась на 13—25%. Це привело до зростання середньої заробітної плати трудящих. «За звітний період, — указував на XXIII з'їзді КПРС тов. Брежнев, — середня плата робітників і службовців зросла на 19 процентів»³. Середня заробітна плата робітників і службовців України з 1959 по 1965 р. збільшилась на 20%⁴.

Проведено велику роботу по підвищенню плати працівників галузей, що безпосередньо обслуговують населення, в т. ч. працівників освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі та житлово-комунального господарства. При цьому заробітна плата працівників освіти підвищилась в середньому на 26%, працівників охорони здоров'я — на 24%, житлово-комунального господарства — на 15%, працівників торгівлі та громадського харчування — на 19%⁵.

Про масштаби витрат держави на підвищення оплати праці в невикробничих галузях свідчить той факт, що тільки працівники освіти одержали в три з лишком рази більше коштів, ніж трудящі в машинобудівній та металообробній промисловості. Загальна сума прибавки до заробітної плати робітників невикробничих галузей становить за рік 3 млрд. 300 млн. карбованців.

Підвищення заробітної плати зменшило різнобій в оплаті праці різних категорій працівників, зміцнило принцип матеріальної заінтересованості, дало можливість повніше використати заробітну плату для дальшого удосконалення розподільних відносин та прискорення комуністичного будівництва.

Підкреслюючи велике значення проведеного впорядкування заробітної плати, необхідно зазначити, що воно вирішило не всі питання, пов'язані з посиленням економічного стимулювання промислового виробництва.

Вже через два—три роки після впорядкування заробітної плати у її організації почали виявлятися серйозні недоліки. Найбільшим не-

¹ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1965, стор. 52—53.

² Там же, стор. 56.

³ Там же, стор. 53.

⁴ Див. Матеріали XXIII з'їзду КП України. Політвидав України, К., 1965, стор. 41.

⁵ Див. Об итогах выполнения государственного плана развития народного хозяйства СССР в 1965 году. Сообщение ЦСУ СССР, «Правда», 3 лютого 1966 р.

доліком є зниження регулюючої ролі тарифу в зарплаті робітника, внаслідок чого погіршується нормування праці (див. таблицю).

Зміна питомої ваги тарифу в заробітній платі відрядників та почасових працівників по управліннях машинобудівної та металообробної промисловості Харківської області¹

Найменування управлінь	Середній процент виконання норм виробітку		Питома вага тарифу у відрядній зарплаті відрядників		Питома вага тарифу у загальній зарплаті відрядників		Питома вага тарифу в зарплаті почасових працівників	
	Квітень 1964	Квітень 1965	Квітень 1964	Квітень 1965	Квітень 1964	Квітень 1965	Квітень 1964	Квітень 1965
Важкого машинобудування	141,0	144,1	71,0	69,3	66,3	65,0	87,0	86,2
Автотракторного та сільськогосподарського машинобудування	142,2	144,5	70,4	69,2	65,1	63,3	86,2	83,8
Верстатобудівної та інструментальної промисловості	144,0	146,3	69,4	68,4	65,5	64,0	85,5	84,5
Приладобудівної промисловості	134,6	127,5	74,4	78,8	70,5	73,7	86,4	85,5
Електротехнічної промисловості	139,6	142,4	71,7	70,0	60,2	65,3	81,7	84,0
Всього по управліннях машинобудівної та металообробної промисловості	140,4	143,2	71,0	69,8	64,7	64,7	85,6	84,8

Аналіз даних таблиці показує, що чим менша питома вага тарифу в зарплаті робітника, тим більший процент перевиконання норм. Частка тарифу у відрядній заробітній платі найменша (68,4%) на підприємствах верстатобудівної промисловості. На цих підприємствах найбільший процент виконання норм виробітку (146,3). І, навпаки, на підприємствах приладобудівної промисловості найменший процент виконання норм (127,5) та найбільша питома вага тарифу (78,8%). Зіставлення питомої ваги тарифу в заробітній платі робітників квітня 1965 р. і квітня 1964 р. показує зменшення питомої ваги тарифу. По управліннях машинобудівної та металообробної промисловості у відрядній заробітній платі квітня 1964 р. питома вага тарифу становила 71,9%, а квітня 1965 р. — тільки 69,8%; відповідно у почасових працівників — 85,6 і 84,8%.

Аналіз структури заробітної плати окремих харківських підприємств (ХТЗ, ХЕМЗ, велозавод та ін.) показує, що одну четверту частину заробітку робітників становить доплата за переробіток норм. Це свідчить про послаблення «жорсткості» норм та зниження регулюючої ролі тарифу в оплаті праці робітників.

Зміцнення принципу матеріальної заінтересованості потребує підвищення вихідної тарифної ставки першого розряду, посилення її впливу на заробіток, тому правомірною уявляється думка економістів, що пропонують збільшити частку тарифу (окладу) до 75—80%² та переглядати тарифні ставки через три—чотири роки.

Істотні недоліки є і в організації системи преміювання робітників, інженерно-технічних працівників та службовців. У ряді випадків премії фактично ототожнюються із заробітною платою та використовуються

¹ Таблицю складено за матеріалами відділу праці і заробітної плати колишнього Харківського раднагоспу.

² Див.: С. І. Шкурко. Формы и системы заработной платы в промышленности, М., 1965, стор. 65.

як проста прибавка до останньої, не залежать від загальних підсумків виробничої діяльності підприємства. Розміри премій ще недостатньо диференціюються щодо міри напруженості плану. В організації преміальної системи зустрічаються елементи зрівнялівки. Фонд преміювання не завжди дає можливість виплачувати премії у затвердженому розмірі. Наприклад, Харківському турбінному заводу (тут експериментувалась нова система преміювання) для виплати премій у розмірі 20,46% за виконання планових показників на перший квартал 1965 р. був необхідний фонд в 164 тис. карбованців. Однак заводу затвердили фонд преміювання тільки в сумі 120 тис. карбованців. Внаслідок цього у січні 1965 р. завод виплатив працівникам відділів тільки 15% премії¹.

Перетворюючи в життя рішення вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, що вказав на необхідність дальшого удосконалення преміювання, з 1 січня 1966 р. на 43 промислових підприємствах нашої країни введено нову преміальну систему. Враховуючи результати дослідного застосування нових систем преміювання робітників, інженерно-технічних працівників та службовців, одержані в 1964—1965 рр., ця система передбачає інший порядок створення преміального фонду. Якщо раніш він повністю входив у фонд заробітної плати, то тепер за рахунок останнього буде виплачуватись лише 70% планової суми премій. Ці кошти підприємство буде використовувати незалежно від виконання завдань, а 30% надходитиме за рахунок прибутку, зрозуміло, при умові виконання плану за цим показником:

Преміальний фонд не є щось застигле. Якщо план по прибутку перевиконується, то збільшується й розмір преміального фонду, і, навпаки, при невиконанні плану по прибутку зменшується розмір преміальних коштів (коливання допустиме у розмірі 30%).

Рекомендується декілька разів на рік видавати індивідуальні премії, не встановлюючи їх максимального розміру. Невикористані преміальні кошти дозволяється переносити на наступний рік. Доходи трудящих, одержані від премій, повинні враховуватись при визначенні їх середньої заробітної плати, пенсії.

Нова система преміювання буде враховувати стаж роботи на даному підприємстві, виробничу та трудову дисципліну працівника, його ставлення до роботи.

Таким чином, основною метою нової системи преміювання є посилення залежності премій від загальних наслідків роботи колективу, ліквідація елементів зрівнялівки.

На харківському заводі «Електроважмаш» вже набуто відповідного досвіду по боротьбі із зрівнялівкою в преміюванні робітників. На цьому підприємстві ведеться спеціальна картотека, куди вносяться пропозиції щодо поліпшення організації праці й виробництва. Бюро економічного аналізу бере на облік ці пропозиції, вивчає їх і при нарахуванні премій кожному працівникові враховує економічну ефективність поданих ним пропозицій.

За новим положенням показниками для преміювання робітників є підвищення якості продукції, що випускається, поліпшення якісних показників праці (підвищення продуктивності праці та зростання обсягу виробництва), економія сировини, матеріалів, інструментів та інших матеріальних цінностей. Керівні працівники та працівники апарату управління підприємств преміюються за виконання та перевиконання плану по реалізації продукції або прибутку.

¹ За матеріалами відділу праці і заробітної плати Харківського турбінного заводу ім. Кірова.

Множинність показників та умов преміювання не допускається.

Нова система преміювання дасть значний вигравш трудящим. На багатьох підприємствах, що переводяться на нову систему преміювання, в 1966 р. кошти для матеріального заохочення інженерно-технічних працівників зростуть в середньому на 20—25% проти планових сум, а робітників — на 25—30%.

Удосконалення матеріального стимулювання промислового виробництва потребує всемірного розвитку заохочувальних фондів підприємства.

До цього часу, як відзначив вересневий (1965) Пленум ЦК КПРС, можливості підприємства підвищувати оплату праці робітників та службовців за рахунок створених самим підприємством джерел доходу були надто обмеженими. У зв'язку з жорсткими умовами створення фонду підприємства майже половина промислових підприємств такого фонду взагалі не мали¹; а там, де цей фонд існував, його розміри були дуже невеликі, і суми, що виділялись з нього на заохочення, були незначними. Так, всі заохочувальні фонди (фактичне використання), створювані з прибутку промислових підприємств, становили: в 1958 р. — 620 млн. крб., в 1959 р. — 697 млн. крб., в 1960 р. — 690 млн. крб., до загальної суми прибутку це відповідно становить 5,8; 5,6; 5%. В розрахунку на кожного робітника промислово-виробничого персоналу матеріальне заохочення з фонду підприємства в 1961 р. становило всього лише 67 коп. на місяць, або 8 крб. 4 коп. на рік².

У 1964 р. з заохочувальних фондів промислових підприємств нашої країни було використано 997 млн. крб., в т. ч. для поліпшення культурно-побутових умов працівників та удосконалення виробництва — 607 млн. карбованців³.

Про недостатній зв'язок фонду заохочення з наслідками господарської діяльності підприємств говорить і такий факт. За п'ять років (1959—1963) загальний розмір прибутку в промисловості збільшився на 84, а в розрахунку на одного працівника — на 44%; фонд підприємства в розрахунку на одного працівника за цей же час зріс лише на 10%, виплати різних заохочень та премій з фонду підприємства збільшились на 2%⁴. Природно, що в таких умовах фонд заохочення відчутно не впливав на підвищення матеріальної заінтересованості трудящих у виконанні та перевиконанні державних планів.

Нова система матеріального стимулювання, розроблена на основі рішень вересневого (1965) Пленуму ЦК КПРС, передбачає створення на підприємствах двох заохочувальних фондів: фонду матеріального заохочення і фонду соціально-культурних заходів та житлового будівництва. Джерелом цих фондів є прибуток підприємства. В фонд матеріального заохочення, крім відрахувань від прибутку, включаються також преміальні кошти, виплачувані робітникам з фонду заробітної плати.

Відрахування у заохочувальні фонди провадяться за стабільними нормативами, встановлюваними на ряд років. Розміри заохочувальних фондів залежать від обсягу реалізації або прибутку та від рівня рентабельності, передбачених планом. Виконання планових завдань заохо-

¹ В 1961—1963 рр. тільки 46—50% загальної кількості підприємств промисловості відраховували кошти у фонд підприємства. Див. «Социалистический труд», 1965, № 11, стор. 9.

² Див. И. А. Мальцев. Материальное и моральное стимулирование труда в промышленности, М., 1965, стор. 35.

³ Див. Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистический ежегодник, М., 1965, стор. 766—767.

⁴ «Известия», 14 жовтня 1965 р.

чується більше, ніж їх перевиконання. Це спонукує підприємства своєчасно виявляти резерви та брати вищі планові завдання.

Новий порядок відрахування коштів у заохочувальні фонди примушує підприємства швидше освоювати виробництво нової продукції та поліпшувати її якість, тому що величина заохочувальних фондів залежить від питомої ваги нової продукції, від якості цієї продукції. Чим більші додаткові доходи, одержані від надбавок до ціни за підвищення якості виробів, та чим більша питома вага нової продукції, тим швидше зростають заохочувальні фонди¹.

Кошти заохочувальних фондів спрямовуються на дальше підвищення матеріального та культурного рівня трудящих (надання одноразової допомоги, винагороди за наслідками річної праці, преміювання, поліпшення житлових умов, утримання дитячих закладів та ін.). Отже, робітники та службовці всебічно заінтересовані у збільшенні цих фондів, а збільшення можливе лише при рентабельній роботі підприємства.

Таким чином, дальше удосконалення матеріального стимулювання повинно вестись у двох напрямках: шляхом підвищення в централізованому порядку тарифних ставок та окладів робітників і службовців і шляхом більш широкого використання частини прибутку — в цьому полягає нове — для премій за індивідуальні досягнення та за високі загальні підсумки роботи підприємств.

XXIII з'їзд КПРС підкреслив необхідність підвищення стимулюючої ролі заробітної плати у вирішенні важливіших виробничих завдань. Систематичне підвищення заробітної плати слід правильно поєднувати з переважним заохоченням тих працівників, які вносять найбільший вклад у розвиток та удосконалення матеріального виробництва. «Треба так поставити справу, — підкреслює тов. О. М. Косигін, — щоб кожен робітник, інженер, технік знав, як зросте його заробітна плата при поліпшенні виробничих показників, якою буде його частка в додатковому доході підприємства»².

Поліпшення матеріального стимулювання робітників та службовців в новому п'ятиріччі приведе до значного збільшення середньої заробітної плати, зростання реальних доходів. Директиви по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. передбачають підвищення середньомісячної заробітної плати робітників та службовців не менш ніж на 20%. До кінця п'ятирічки середньомісячна заробітна плата становитиме близько 115 крб., а з урахуванням суспільних фондів приблизно 155 крб. Реальні доходи (в розрахунку на душу населення) зростуть у 1,3 раза³. Збільшення реальних доходів створить умови для найповнішого задоволення постійно зростаючих матеріальних та культурних потреб всіх членів соціалістичного суспільства.

¹ Див. О. М. Косигін. Про поліпшення управління промисловістю, удосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва, Політвидав УРСР, К., 1965, стор. 27.

² Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Політвидав УРСР, К., 1965, стор. 145.

³ Там же, стор. 56, 145.

РОЛЬ МАТЕРІАЛЬНОЇ ЗАІНТЕРЕСОВАНОСТІ В УДОСКОНАЛЕННІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ

В. А. Пилипенко

У результаті проведеного в 1959 р. впорядкування заробітної плати в промисловості розширились можливості впровадження технічно обгрунтованих норм, що сприяло підвищенню продуктивності праці.

На машинобудівних підприємствах Донбасу через рік після введення більш високих тарифних ставок (тобто на 1 жовтня 1960 р.) питома вага технічно обгрунтованих норм становила 51,1% проти 36,5% в момент переходу на нові умови оплати праці. Частка дослідно-статистичних норм у загальній кількості діючих знизилась за цей період з 62,3 до 47,6%¹.

Одночасно з підвищенням питокої ваги технічно обгрунтованих норм різко скоротилась кількість робітників, що виконують норми на 150% і більше (з 81,5 до 24,3%).

Питома вага робітників-відрядників допоміжних цехів, що виконують діючі норми на 150% і більше, знизилась за цей період з 84,6 до 20,4%.

У результаті введення нових тарифних ставок середнє виконання норм становило на жовтень 1960 р. 133,3 проти 213,7% на цей час 1959 року. Збільшилась кількість робітників, які не виконують діючих норм (з 2,5 до 7,6%).

Нові тарифні ставки в поєднанні з преміюванням забезпечували робітникам-відрядникам планову зарплату при виконанні встановлених норм в середньому на 130—133%.

Питома вага тарифу в загальному заробітку відрядників збільшилась з 41,5 до 67,1%.

На підприємствах машинобудівної промисловості Донбасу тільки за 1963—1964 рр. нормативно-дослідними лабораторіями (бюро) розроблено понад 300 найменувань нормативів часу, в тому числі для механічної обробки більш як 80 найменувань. Розроблено нормативи чисельності робітників по ремонту технологічного устаткування, по прибиранню виробничих приміщень підприємств, нормативи чисельності кладовщиків-роздавачів інструменту тощо.

Останнім часом на підприємствах розгорнулось розроблення і здійснення планів наукової організації праці (НОП) на робочих місцях, найважливішою і невід'ємною частиною якого є нормування праці. Однак успішне розповсюдження НОП на підприємствах стримується:

відсутністю спеціалістів особливого профілю — інженерів-організаторів, що добре знають технологію і організацію виробництва, економі-

¹ У статті використано матеріали Центральної науково-дослідної станції колишнього Донецького раднаргоспу.

ку і організацію праці, основи промислової естетики, психології і фізіології праці;

недостатньою інформацією по обміну досвідом і методикою впровадження наукової організації праці на вітчизняних і зарубіжних підприємствах;

відсутністю союзного і галузевого центрів узагальнення і координації всієї роботи по науковій організації виробництва і праці;

недостатністю матеріальних коштів для здійснення заходів по промисловій естетиці.

Щоб широко залучати трудящих до поліпшення технічного нормування і організації праці, на машинобудівних підприємствах створені і добре працюють громадські бюро технічного нормування (ГБТН).

На 1 січня 1965 р. на машинобудівних заводах Донбасу діяло 317 ГБТН, що охоплювали 3098 робітників, інженерів і службовців. Тільки по управлінню важкого машинобудування за 1964 р. членами громадського бюро технічного нормування було подано близько 9300 пропозицій по перегляду діючих норм, здійснення яких знизило трудомісткість на 193 930 нормо-годин.

Незважаючи на це, сфера використання технічно обґрунтованих норм розширилась незначно, їх питома вага в загальному числі діючих норм збільшилась з 1960 р. лише на 8,9% і на квітень 1965 р. становила 60%.

Протягом 1960—1965 рр. середньомісячна зарплата робітників машинобудівних заводів зросла на 11,1, а середньомісячний виробіток валової продукції одним робітником — на 61,6%. Але оскільки тарифні ставки, а також умови преміювання за цей період не змінились, то заробітна плата підвищувалась головним чином за рахунок перевиконання норм виробітку.

Середнє виконання норм робітниками-відрядниками за 1960—1965 рр. збільшилось на 10,3% і становило у квітні 1965 р. 143,6%.

На Ясинуватському машинобудівному і Луганському тепловозобудівному заводі ім. Жовтневої революції середнє виконання діючих норм у квітні 1965 р. становило відповідно 159 і 153,5%.

Збільшилась кількість робітників, що виконують норми на 150% і більше. Так, у жовтні 1960 р. їх було 24,4, а у квітні 1965 р. — 37,7%.

Частка тарифу в загальному заробітку відрядників зменшилась за ці роки на 6,1% і становить тепер 61%.

Окремі машинобудівні підприємства не справляються з планом по зростанню продуктивності праці, хоч діючі норми там значно перевиконуються. Так, на Ясинуватському машинобудівному заводі в I кварталі 1965 р. норми виконувались у середньому на 143%, а план по зростанню продуктивності праці — тільки на 99,7%.

При нормуванні праці за загальномашинобудівними нормативами багато підприємств приймають послаблюючі поправні коефіцієнти.

У ряді випадків застосування поправних коефіцієнтів виправдується тим, що організація виробництва і праці, рівень механізації і продуктивності праці на підприємствах не відповідають організаційно-технічним умовам, врахованим загальними машинобудівними нормативами.

Однак у більшості випадків застосування поправних коефіцієнтів обґрунтовується не технічними розрахунками, а необхідністю забезпечити при досягнутому виробітку усталений рівень зарплати.

При цьому технічно обґрунтована норма виробітку переходить у категорію дослідно-статистичних норм, що знижує її роль в організації і плануванні праці.

Протягом 1960—1964 рр., тобто після переходу на нові умови оплати праці, на багатьох машинобудівних заводах зарплата робітників-верстатників була значно менша заробітної плати робітників, зайнятих ручною працею.

Це викликано тим, що час роботи машин краще піддається нормуванню, ніж ручна праця, тому норма у верстатників жорсткіша, а заробітки при інших рівних умовах менші, ніж у робітників, зайнятих ручною працею. Ця обставина приводить до того, що робітники-відрядники прагнуть працювати за дослідно-статистичними нормами, бо рівень перевиконання їх нічим не обмежується.

Тому не випадково на ряді машинобудівних підприємств не використовується в повній мірі матеріальне стимулювання робітників-відрядників за перевиконання норм.

Таким чином, на багатьох підприємствах впровадження технічно обґрунтованих норм стає практично неможливим.

Диспропорція, що склалася в рівні заробітної плати верстатників і робітників, зайнятих ручною працею, різнобій у рівні зарплати робітників однієї і тієї ж професії на різних підприємствах, викликані застосуванням дослідно-статистичних норм різної напруженості і підтримувані необхідністю забезпечення усталеного рівня заробітної плати, приводять до труднощів у комплектуванні підприємств верстатниками і до підвищеної плинності кадрів.

Так, у 1964 р. вибуло з підприємств машинобудування Донбасу 23 017 чол., або 17,8%, і прийнято на підприємства 27 535 робітників.

Втрати валової продукції, викликані плинністю кадрів, склали близько 2015 тис. крб., або 0,11% загального фактичного обсягу вартості валової продукції. Особливо велика плинність спостерігається серед робітників-верстатників.

Аналіз причин плинності кадрів, проведений нормативно-дослідними організаціями в 1964 р. на підприємствах вугільного машинобудування Донбасу, показав, що з 3146 робітників, звільнених з підприємств за сім місяців 1964 р., 761 чол., або 24,2%, — верстатники.

Питома вага верстатників у загальній кількості робітників, звільнених за цей час з окремих заводів, ще більша. Так, на машинобудівному заводі ім. Петровського і Ясинуватському машзаводі вона становить відповідно 33 і 30,5%.

Аналіз плинності кадрів верстатників показав, що найбільша кількість їх (78,8%) вибула за власним бажанням, і тільки 4,9 і 2,2% переведено на другу роботу і звільнено за прогули та інші порушення.

Серед верстатників, що звільнилися, 56,4% — робітники I і II розрядів, 600 чоловік, або 77,7%, — робітники, що працювали на підприємстві не більше двох років.

Розподіл звільнених робітників-верстатників за розміром заробітної плати характеризується такими даними:

Середньомісячна заробітна плата, крб.	До 50	51—60	61—70	71—80	81—90	91—100	101—120	121—150	Понад 150	Всього
Кількість звільнених	294	89	91	84	69	50	52	30	2	761
% звільнених	38,6	11,7	12,0	11,0	9,1	6,6	6,8	3,9	0,3	100

Як видно з наведених даних, у 50,3% звільнених верстатників середньомісячна заробітна плата (за даними семи місяців) до моменту звільнення не перевищувала 60 карбованців.

Таким чином, основною причиною плинності кадрів робітників-верстатників є порівняно низька заробітна плата. Велика плинність приводить до неукomплектованості штатів до недостатнього використання устаткування.

За даними ЦСУ СРСР 1964 р., коефіцієнти змінності різних типів устаткування машинобудівних підприємств характеризуються такими показниками: металорізальне — 1,69, ковальсько-пресове — 1,45, ливарне — 1,49.

Усунення причин плинності кадрів робітників-верстатників набирає особливо великого значення, коли врахувати, що верстатні роботи мають значну питому вагу у виробничих програмах машинобудівних заводів.

У 1964 р. на підприємствах вугільного машинобудування частка верстатних робіт у загальній трудомісткості найголовніших видів продукції становила 35,6%, а на Горлівському машинобудівному заводі ім. Кірова — 57,4%, в тому числі 47% робіт I і II розрядів.

З метою створення умов для широкого впровадження технічно обґрунтованих норм, успішного розповсюдження наукової організації праці на робочих місцях і дальшого зростання продуктивності праці необхідно, на наш погляд:

Підвищити тарифні ставки робітників-відрядників на 25%, не змінюючи існуючої тарифної системи.

Надати керівникам підприємств машинобудівної промисловості (згідно з п. 35 «Положення про соціалістичне державне виробниче підприємство») право запроваджувати, погоджуючи з відповідними комітетами профспілок, на роботах з технічно обґрунтованими нормами, тарифні ставки, підвищені порівняно з діючими на 15—20%, а також преміювання робітників, зайнятих на цих роботах, у розмірі 10% місячного відрядного заробітку за виконання технічно обґрунтованих норм і 1,5—2—2,5% місячного відрядного заробітку за кожний процент перевиконання їх, але не більше 25%.

Передбачати періодичне (через кожні 3—4 роки) підвищення тарифних ставок робітників з урахуванням планового зростання середньої заробітної плати.

Дозволити керівникам підприємств при перегляді норм між черговими змінами тарифних ставок запроваджувати, погоджуючи з завкомом профспілки, підвищувальний коефіцієнт до нових відрядних розцінок не більший 1,5 на час освоєння нових норм (але на строк не довший трьох місяців) з таким розрахунком, щоб тимчасове збільшення розцінок не перевищувало половини різниці між старою і новою розцінками.

Поліпшити якість нормативних матеріалів по праці за рахунок забезпечення правильних співвідношень в рівнях загальних машинобудівних нормативів, призначених для різних видів робіт, типів виробництв, що дасть можливість усунути різну напруженість діючих норм.

Дозволити один раз на рік масовий перегляд діючих на підприємствах норм, не виключаючи поточного перегляду протягом року.

Розробити рекомендації про порядок перегляду норм, викликаний зростанням кваліфікації і навичок робітників, а також в міру освоєння продукції, що дозволить підтримувати постійну прогресивність і рівну напруженість норм в умовах безперервного підвищення продуктивності праці.

З метою зміцнення відділів організації праці і заробітної плати висококваліфікованими кадрами необхідно вважати їх роботу інженерною

і розв'язати питання про встановлення окладів провідним спеціалістам цих відділів на рівні окладів головних спеціалістів даного підприємства. Низька заробітна плата, з одного боку, і специфіка роботи відділів праці, з другого, приводять до того, що важко підібрати інженерів, які бажають працювати в цій галузі, а вищі навчальні заклади названих спеціалістів не готують.

При окремих вищих навчальних закладах треба створити факультети, що готували б інженерні кадри для відділів організації праці і заробітної плати. У промислових вузах і технікумах впровадити вивчення спеціалістами всіх профілів НОП як окремої учбової дисципліни.

На наш погляд, доцільно створити широку сітку короткотермінових курсів за галузями промисловості для вивчення НОП інженерно-технічними працівниками підприємств, а також курси з технічного нормування на зразок тих, які були на початку 30-х років.

Щоб підвищити матеріальну зацікавленість робітників, інженерно-технічних працівників і службовців у впровадженні наукової організації праці, плани НОП на робочих місцях бригад, дільниць і цехів, а також окремі пропозиції по організації праці необхідно вважати раціоналізаторськими з видачею авторам відповідної винагороди в залежності від одержаного економічного ефекту.

На робочих місцях, де здійснюються заходи наукової організації праці, що забезпечують зростання продуктивності праці і ведуть до підвищення норм виробітку, зберігати протягом шести місяців діючі розцінки з тим, щоб зацікачувати робітників у впровадженні цих заходів.

Науково-дослідному інституту праці і відповідним міністерствам організувати видання масовим тиражем щомісячних бюлетенів по обміну досвідом впровадження НОП на вітчизняних і зарубіжних підприємствах.

Здійснення цих заходів дасть можливість, на наш погляд, усунути ряд наявних недоліків в організації праці на машинобудівних підприємствах і створити умови для успішного виконання завдань нової п'ятирічки.

ЗАКОН ЕКОНОМІЇ РОБОЧОГО ЧАСУ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У СОЦІАЛІСТИЧНОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Є. В. Демічева

Класики марксизму-ленінізму відкрили закон економії робочого часу, який є одним із законів економічного розвитку суспільства. Вони розкрили зміст і значення економії суспільної праці при соціалізмі, показали характер виявлення цієї закономірності в інших суспільно-економічних формаціях.

Закон економії робочого часу К. Маркс сформулював близько ста років тому, охарактеризувавши його як один з економічних законів комуністичного способу виробництва. Він зазначав, що економія часу так само, як і планомірне розподілення робочого часу по різних галузях виробництва, залишається першим економічним законом на основі колективного виробництва.

Закон економії часу властивий кожній суспільно-економічній формації. При цьому кожна нова суспільна формація відрізняється від попередньої більшою економією робочого часу завдяки дальшому розвитку виробництва й підвищенню продуктивності праці.

Суть закону економії часу полягає в тому, що у всякому суспільстві економічний прогрес у кінцевому підсумку зводиться до зниження витрат праці (як безпосередньо живої, так і уречевленої в предметах та засобах праці) на одиницю продукції.

Маркс з цього приводу писав, що реальна економія виявляється в економії робочого часу, тобто в досягненні максимального зниження витрат виробництва, що така економія є результатом розвитку продуктивних сил суспільства.

Кожна економія, зрештою, означає зростання ефективності живої праці, зайнятої у суспільстві в даний час. Саме тому економію робочого часу Маркс розглядав як процес, відповідний зростанню продуктивності праці.

На різних етапах розвитку людського суспільства закон економії робочого часу діє по-різному.

При капіталістичному способі виробництва економія часу здійснюється тільки в межах окремих підприємств або об'єднань підприємств за рахунок максимального використання праці робітників. Раціональна організація виробництва на окремому підприємстві суперечить анархії виробництва у суспільному масштабі. Це спричиняє великі непродуктивні витрати живої та уречевленої праці.

«Хоч капіталістичний спосіб виробництва примушує до економії в кожному окремому підприємстві, проте його анархічна система конкуренції викликає безмірне розтрачання суспільних засобів виробництва і робочих сил»¹.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, М., 1963, стор. 499.

До колосальних витрат живої та уречевленої праці приводять також економічної кризи надвиробництва і хронічне безробіття. За підрахунками американських економістів, три післявоєнні кризи завдали збитків американській економіці на суму 400 млрд. доларів, що перевищує п'ять сучасних річних бюджетів цієї країни.

В результаті хронічного безробіття у США за останній час втрачено більше 75 млрд. робочих днів або понад 18 млн. людино-років невикористаного робочого часу. Для сучасного капіталізму характерне зростання паразитичного споживання капіталістів, збільшення витрат у конкурентній боротьбі та інших непродуктивних витрат. Економія часу здійснюється шляхом посилення експлуатації робочого часу і означає погіршення умов існування робітників. У гонитві за максимальними прибутками капіталісти прагнуть до економії авансованого капіталу, засобів виробництва, до найбільшої економії в оплаті робочої сили.

Зовсім іншого характеру набуває закон економії часу в соціалістичному суспільстві. Економія витрат суспільної праці і матеріальних ресурсів зумовлена природою соціалістичного способу виробництва, що характеризується раціональним веденням народного господарства. Тут економія, одержана за рахунок безперервного удосконалення виробництва на базі вищої техніки, спрямовується на задоволення матеріальних та культурних потреб людей. Вересневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС на перший план висунув завдання всебічного підвищення ефективності суспільного виробництва, економії живої та уречевленої праці. Пленум підкреслив велике значення боротьби з безгосподарністю, непродуктивними витратами.

«Суспільству далеко не байдуже, за рахунок яких зусиль та витрат, якою ціною досягається результат, яка ефективність праці не тільки кожного підприємства, але і кожного зокрема робітника»¹.

XXIII з'їзд КПРС відзначив, що одним з основних завдань є виховання бережливості у радянських людей. Наше суспільство володіє величезними загальнонародними багатствами, але використовувати їх треба дбайливо та економно, по-хазяйськи ставитись до кожного кілограма металу, вугілля, цементу, до кожного карбованця народних коштів, до кожної хвилини робочого часу.

Як і інші економічні закони, закон економії часу існує і діє об'єктивно, але не автоматично. Панування суспільної власності на засоби виробництва створює необхідність свідомо застосовувати економічні закони, виходячи у першу чергу із дій основного економічного закону соціалізму та закону планомірного пропорціонального розвитку народного господарства.

Планомірна економія робочого часу—це один з найважливіших засобів досягнення головної мети комуністичного способу виробництва: забезпечення безперервного прогресу суспільства, добробуту та всебічного розвитку усіх його членів.

Послідовна економія часу та уречевленої праці дає можливість збільшити вільний час людей, який є, за словами Маркса, мірилом суспільного багатства.

Свідоме застосування закону економії часу при соціалізмі здійснюється через режим економії. Завдання полягає в тому, щоб досягнути найкращих результатів при найменших затратах живої та уречевленої праці.

Одним з джерел економії часу є зростання продуктивності праці.

¹ О. М. Косигін. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 27 вересня 1965 р. Політвидав України, К., 1965, стор. 7.

При соціалізмі продуктивність праці і виробіток робітників зростають, головним чином, за рахунок всебічного оснащування виробництва новою технікою.

Важливим джерелом економії часу є також поліпшене використання засобів праці. Це означає, насамперед, скорочення строків і підвищення якості ремонту устаткування, подовження міжремонтного періоду і найбільш раціональну підготовку виробництва. Впровадження передових методів ремонту (потокового, вузлового тощо) допомагає скоротити строки та підвищити його якість. Важливе значення має також централізація ремонтних робіт.

Щоб краще використати устаткування, слід ввести в дію усі раніше встановлені, але не використані верстати, машини, апарати та інші засоби праці, а також підвищити коефіцієнт змінності.

Істотним фактором є підвищення ефективності застосування предметів праці і скорочення на цій основі часу виробництва. Цей час тим менший, чим вищий технічний рівень виробництва і досконаліші технологічні процеси, чим краще організовано виробництво і праця, чим ширше застосовуються потокові методи і робота за графіком, ритмічніше випускається продукція, вища кваліфікація працюючих та міцніша дисципліна праці.

На наших підприємствах ще бувають значні витрати робочого часу, що призводить до великих збитків у народному господарстві.

Підраховано, що скорочення простоїв на 1% дорівнює збільшенню продукції промисловістю УРСР на 240 мільйонів карбованців. Там, де трапляються простой робітників та устаткування, збільшуються понаднормові роботи. Протягом 1964 р. на підприємствах України використано понад 18 мільйонів наднормових годин. Серед них більше половини — в галузях машинобудування.

Іноді погано використовується устаткування і робоча сила через недостатнє впровадження технічно обґрунтованих норм, недоліки в організації заробітної плати. Заважають некваліфіковане і несвоєчасне налагодження устаткування і планово-запобіжного ремонту, недоліки у роботі інструментального господарства та підйомно-транспортних засобів, несвоєчасне завантаження устаткування, незадовільне планування і відсутність необхідних елементів оснащення робочих місць.

На деяких заводах з механізацією і автоматизацією виробництва зростають втрати робочого часу і недостатньо використовується устаткування, тому що організація праці відстає від технічного оснащення.

Так, на харківському заводі «Серп і молот» у 1956—1957 рр. до впровадження автоматичних ліній внутрізмінні простой робочого часу становили менше 19%, а зараз при високому рівні механізації вони значно зросли і дорівнюють 40% режимного фонду робочого часу, внаслідок чого паралельно цим лініям встановлено верстати-дублери, які забезпечують зйом продукції, недоданої автоматичними лініями через простой.

Тому важливе значення надається питанням впровадження наукової організації праці і виробництва на кожному підприємстві, що відповідало б вимогам сучасного науково-технічного прогресу.

Щоб вивчити затрати робочого часу, застосовуються фотографії робочого дня.

Під фотографією робочого часу розуміється вивчення усіх без винятку витрат часу робітника та устаткування на протязі робочої зміни.

Такі фотографії дозволяють виявити причини втрат робочого часу та намітити шляхи їх ліквідації.

В результаті фотографій робочого дня у цехах харківського моторобудівного заводу «Серп і молот» одержано дані, приведені в табл. 1 (спостереженнями охоплено 25 робітників).

Таблиця 1
Структура затрат робочого часу у цехах заводу «Серп і молот»¹
(за 1965 рік у процентах до результату)

Види затрат робочого часу	Ц е х и					По заводу
	МХ—1	МХ—2	МХ—4	ковальський	автоматний	
1	2	3	4	5	6	7
Час роботи	83,9	73,7	80,0	75,8	84,8	79,6
В тому числі: оперативна робота . .	80,4	66,2	62,0	57,2	76,0	70,7
обслуговування робочого місця	3,5	7,5	18,0	18,6	8,8	8,9
Витрати робочого часу .	14,0	23,2	19,1	24,2	10,9	17,4
В тому числі: непродуктивна робота	3,0	5,9	10,0	12,0	6,6	6,2
простої організаційного характеру	5,8	17,3	7,1	5,3	4,3	9,3
простої технічного характеру	5,2	—	2,0	6,9	—	1,9
Перерви	2,1	3,1	0,9	—	4,3	3,0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Дані фотографії робочого дня показують, що великі втрати робочого часу значно знижують показники роботи. Так, у цеху МХ-2 простої з організаційних причин становлять 17,3% (через відсутність заготовок 7,2, чекання інструменту 2,3, чекання контролера 0,6, чекання наладчика 5,9, ходіння за емульсією 1,3%). Непродуктивна робота становить 5,9% (заточка інструменту 3,1, ходіння за майстром 0,8, ремонт верстату самим робітником 2%). Ліквідація тільки цих простоїв збільшить випуск продукції на 8—9%. Фотографії п'яти автоматичних ліній показують, що продуктивна робота становить тільки 44%, простої 36%, перерви 3%.

Щоб простежити, наскільки використовується робочий час, слід застосовувати метод моментальних спостережень. Він заснований на теорії ймовірності і припускає вибіркові дослідження. Основні якості цього методу — простота і порівняно невелика трудомісткість спостережень і обробки результатів, швидкість збирання даних про витрати і втрати робочого часу великої групи робітників або використання значної кількості устаткування.

¹ Таблиця складена на підставі узагальнених первинних матеріалів заводу «Серп і молот».

Суть його полягає в періодичних обходах робочих місць. У процесі обходу спостережувач фіксує моменти роботи устаткування або робітників і перерви. Потім однакові показники складаються і визначають по відношенню до загального числа верстатомоментів питому вагу кожного показника.

Перед проведенням моментальних спостережень необхідно вивчити на обраній ділянці розташування устаткування, розстановку робітників, визначити маршрут обходу і встановити, де повинні фіксуватися спостережувані моменти. Не можна порушувати розроблений маршрут, пропускати верстати. Необхідно також суворо дотримуватись запланованої кількості обходів у годину.

Моментальні спостереження можуть провадитись і не на протязі всієї зміни, а з випадковим інтервалом. Вони допомагають ІТП цехів та служб заводу перевіряти, як завантажені устаткування і робітники.

На харківському заводі «Серп і молот» методом моментальних спостережень було охоплено 130 одиниць устаткування та 65 робітників. Зроблено 3059 спостережень, результати яких наведені в табл. 2 та 3.

Таблиця 2

Використання часу роботи устаткування

№ спостережених ділянок	Всього моментів спостережень	Всього моментів простою	У тому числі з причин		
			налагодження	відсутності деталей	відсутності робітників
1	588	326	24	—	302
2	728	328	20	82	226
3	756	229	48	—	181
4	987	350	86	—	225
Разом . .	3059	1233	178		934

На підставі даних табл. 2 можна одержувати показники, що характеризують ступінь використання устаткування. Одним з таких показників є коефіцієнт використання устаткування, який дорівнює

$$1 - \frac{1233}{3059} \times 100 = 60\%.$$

Простої становили 40%. Саме в ліквідації простоїв джерело більш ефективного використання устаткування. Першим кроком у цьому буде введення до ладу встановленого, але не діючого з різних причин (відсутність робітників тощо) устаткування.

Коефіцієнт діючого устаткування становить

$$1 - \frac{178}{3059} \times 100 = 94,2\%.$$

Воно використовується також недостатньо у зв'язку з тим, що бувають простої з організаційно-технічних причин. Поліпшення коефіцієнта використання устаткування та коефіцієнта діючого устаткування підвищило б показник корисної роботи устаткування, який у нас становить

$$K_i = \frac{0,6}{0,942} \times 100 = 63,6\%.$$

Таблиця 3

Використовування часу робітниками

№ спостережених дільниць	Всього моментів спостережень	Всього моментів роботи
1	224	210
2	252	200
3	378	263
4	630	319
Разом	1484	992

Результати спостережень показують, що середня завантаженість робітників в часі становить

$$З = \frac{100 \cdot 992}{1484} = 67,1\%.$$

Отже, збільшення завантаження робітників становить 32,9%.

Використання часу робітниками значно поліпшиться, якщо ліквідувати втрати робочого часу. А це можливо через поліпшення організації праці, яка відповідала б високому рівню техніки, що існує на заводі.

З цією метою профілактичний огляд і ремонт верстатів на автоматичних лініях необхідно проводити у неробочий час — між змінами або за рахунок третьої зміни. Наявність двох повноцінних робочих змін і чіткої роботи підготовчої зміни у нічний час забезпечує вищу продуктивність і значно більший щодобовий випуск продукції, ніж при роботі у три зміни, коли розпиляються сили цеху, зривається підготовка виробництва, внаслідок чого незадовільно використовується робоча сила, устаткування і виробничі площі.

Необхідно забезпечити робітників високоякісним інструментом, механізувати транспортування деталей та заготовок.

Таким чином, уміле використання закону робочого часу сприятиме дальшому неухильному зростанню продуктивності праці, розумному та економному використанню кожної хвилини робочого часу.

Високопродуктивна праця — єдиний шлях до комунізму, запорука перемоги трудівників соціалістичного суспільства у вирішальній сфері людської діяльності — матеріальному виробництві.

ЗНИЖЕННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ — ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО СОЦІАЛІСТИЧНОГО НАГРОМАДЖЕННЯ

Г. А. Квартенко

У Програмі комуністичного будівництва центральне місце посідають питання дальшого розвитку соціалістичного виробництва, в тому числі промисловості. Для соціалістичної промисловості характерні високі темпи розвитку усіх її галузей. Відомо, що за 20 післявоєнних років (1946—1965) темпи приросту промислової продукції СРСР в середньому за рік становили 11,4%¹. Значно збільшився загальний обсяг промислового виробництва в ході виконання семирічного плану (на 84% проти 80% за планом)². За роки семирічки помітно виріс технічний рівень радянської промисловості. В економіці країни безперервно підвищується частка електроенергетики, машинобудування, хімічної і нафтової промисловості — галузей, які відіграють провідну роль у розвитку сучасних виробничих сил.

Новим п'ятирічним планом розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. передбачено дальше зростання промисловості і сільськогосподарства на основі всебічного розвитку суспільного виробництва, підвищення його ефективності і продуктивності праці³.

Перетворення в життя намічених вересневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС заходів щодо посилення економічних методів керівництва промисловістю та економічного стимулювання робітників виробництва сприятиме успішному виконанню завдань п'ятирічного плану. Високі темпи розвитку виробництва можливі лише на основі свідомого виконання закономірностей соціалістичного розширеного відтворення. Матеріальною основою цього відтворення є соціалістичне нагромадження, яке здійснюється через капіталовкладення в розвиток народного господарства нашої країни. Джерелом нагромадження, в свою чергу, є частина прибутку суспільства (додаткового продукту), яка використовується для розширення виробництва, а також для приросту матеріальних резервів.

Відомо, що сукупний суспільний продукт, з точки зору утворення вартості, складається із старої вартості, перенесеної з спожитих засобів виробництва, і нової вартості, створеної живою працею. У процесі відтворення сукупна вартість суспільного продукту, що є наслідком праці соціалістично організованих робітників, розпадається на вартість, яка компенсує спожиті засоби виробництва, і національний дохід.

¹ Див. «СССР в цифрах в 1965 году». Краткий статистический сборник, М., 1966, стор. 37.

² Див. Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. Політвидав України, 1966, стор. 6.

³ Див. Л. І. Брежнев. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу 29 березня 1966 року. Політвидав України, 1966, стор. 42.

Національний дохід, в свою чергу, розпадається на заробітну плату робітників сфери матеріального виробництва і вартість продукту для суспільства, що складається з фонду нагромадження і фонду суспільного споживання. Розглядаючи складові частини заново створеної вартості, слід відзначити, що поділ її на заробітну плату і вартість продукту для суспільства в умовах соціалізму не тотожний поділові на вартість необхідного і вартість додаткового продукту. Заробітна плата — це лише частина, правда, більша частина, вартості необхідного продукту, друга його частина входить до вартості продукту для суспільства і становить суспільний фонд споживання. Цей процес розпаду вартості на її складові частини в однаковій мірі стосується як усього сукупного продукту суспільства, так і кожного окремого товару, що є елементарною складовою частиною цього продукту. Перші дві частини вартості товару, а саме вартість спожитих засобів виробництва і заробітна плата, становлять витрати виробництва соціалістичного підприємства.

Специфіка соціалістичних виробничих відносин між підприємствами і суспільством зумовлює об'єктивну необхідність відокремлення цих витрат виробництва від вартості товару і перетворення їх в самостійну економічну категорію соціалізму. Ці витрати в грошовій формі утворюють собівартість продукції. «...Витрати виробництва товару, — зазначав К. Маркс, — зовсім не є такою рубрикою, яка існує лише в капіталістичному рахівництві. Відособлення цієї частини вартості практично завжди дає про себе знати в дійсному відтворенні товарів, бо з своєї товарної форми ця частина за допомогою процесу обігу знов і знов повинна перетворюватися у форму продуктивного капіталу і, значить, на витрати виробництва треба знов і знов купувати елементи виробництва, спожиті на виробництво товару»¹.

Третя частина вартості товару — це вартість продукту для суспільства, яка, в свою чергу, включає частину вартості необхідного продукту і весь додатковий продукт. Те і друге в грошовому вираженні створює чистий прибуток суспільства, який набуває форми прибутку і податку з обороту. Таким чином, та частина національного прибутку, яка є джерелом соціалістичного нагромадження, являє собою частину вартості продукту для суспільства.

За даними 1960 року, частка фонду нагромадження у вартості продукту для суспільства становила не менше 60%². Щодо частки цього фонду в національному прибутку, то вона дорівнює 27—28%³. У відповідності з Програмою КПРС вартість суспільного фонду споживання повинна збільшуватись як абсолютно, так і у відношенні до національного прибутку. Отже, суму нагромаджень не можна збільшити шляхом перерозподілу між цими двома рубриками продукту для суспільства. Одночасне зростання цих фондів відбувається лише внаслідок збільшення вартості продукту для суспільства, величина якого залежить від зростання сукупного суспільного продукту, а також скорочування витрат виробництва у вартості цього продукту. Ось чому велику роль у збільшенні нагромадження відіграє систематичне зниження собівартості продукції. Звідси зрозуміло, чому партія і уряд приділяють величезну увагу скороченню витрат виробництва на всіх етапах розвитку соціалістичної економіки в нашій країні.

У Резолюції XXII з'їзду КПРС підкреслюється: «Зниження собівартості продукції і поліпшення її якості, ощадливість і економія в усьому,

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. 1, стор. 30—33.

² Див.: «Народное хозяйство СССР в 1960 году». Госстатиздат, 1961, стор. 144, 154, 160.

³ Див. ж. «Вестник статистики», 1965, № 12, стор. 87.

підвищення рентабельності і зростання соціалістичних нагромаджень повинні стати законом діяльності кожного радянського підприємства...»¹.

У доповіді про Директиви XXIII з'їзду по п'ятирічному плану товариш О. М. Косигін також відзначав, що для підвищення ефективності суспільного виробництва величезне значення має раціональне використання основних фондів, сировини, палива, матеріалів, трудових і фінансових ресурсів, скорочення всіх витрат на виробництво одиниці продукції, тому що один процент зниження матеріальних затрат у промисловості збільшує національний дохід більш як на півтора мільярда карбованців².

За даними ЦСУ СРСР, собівартість промислової продукції систематично знижується. Так, зниження витрат на карбованець товарної продукції у промисловості (в порівняльних з попереднім роком цінах) становило у 1958 р. — 2,1%; у 1959 — 1,6; у 1960 — 1,8; у 1961 — 0,9; у 1962 — 1,9; у 1963 — 0,4; у 1964 — 1,3; у 1965 — 0,5%. У машинобудуванні і металообробці процент цього зниження проти попереднього року відповідно становить у 1959 р. — 4,6; у 1960 — 3,9; у 1961 — 2,6; у 1962 — 3,6; у 1963 — 2,8; у 1964 — 1,8%³.

У відповідності з цим збільшується сума прибутку і податку з обороту в народному господарстві, про що свідчать такі дані:

Прибутки і податок з обороту⁴
(млрд. крб.)

Показники	1940 р.	1950 р.	1958 р.	1959 р.	1960 р.	1961 р.	1962 р.	1963 р.	1964 р.	1965 р.
Прибутки	3,3	5,2	20,1	23,0	25,2	26,8	30,6	30,7	34,9	36,8
Податок з обороту	10,6	23,6	30,5	31,0	31,3	30,9	32,9	34,5	36,7	38,7
Всього	13,9	28,8	50,6	54,0	56,5	57,7	63,5	65,2	71,6	75,5

У Постанові вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС підкреслюється, що необхідно мобілізувати усі можливості для повнішого використання резервів промисловості. «Головними з них є підвищення ефективності виробництва, зростання продуктивності праці, збільшення віддачі капітальних вкладень і основних виробничих фондів, здійснення найсуворішого режиму економії, усунення надмірностей і непродуктивних витрат, всебічний розвиток творчої ініціативи трудящих у розв'язанні цих завдань»⁵.

¹ XXII з'їзд КПРС. Стенографічний звіт, ч. III, Держполітвидав УРСР, 1962, стор. 205.

² Див. О. М. Косигін. Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки, Політвидав України, К., 1966, стор. 15—16.

³ Див. «Народное хозяйство в 1962 году». Госстатиздат, 1963, стор. 142; «Народное хозяйство в 1963 году», 1965, стор. 134; «Народное хозяйство в 1964 году», 1965, стор. 152; і «СССР в цифрах в 1965 году». Краткий статистический сборник, М., 1966, стор. 65.

Дані за 1963 рік наведено з врахуванням збільшених норм амортизаційних відчислень.

⁴ Див. там же, стор. 627, 637, 747, 31.

⁵ Постанова Пленуму Центрального Комітету КПРС, вересень 1965 року. Політвидав України, 1965, стор. 4.

Важливим фактором економії живої і матеріалізованої праці є зростання продуктивності праці, а також раціональне використання засобів виробництва і робочої сили. К. Маркс в III томі «Капіталу» підкреслював, що ріст продуктивності праці виражається в тому, що частка живої праці зменшується, а частка минулої праці збільшується, але таким чином, що загальна сума праці, вміщена в товарі, зменшується. Інакше кажучи, кількість живої праці зменшується більше, ніж збільшується кількість минулої праці¹.

Зростання продуктивності праці як важливе джерело зниження собівартості, в свою чергу, залежить від технічного прогресу, а також розвитку і удосконалення організації виробництва. На практиці технічний прогрес передбачає всебічне здійснення механізації і автоматизації виробництва, підвищення електро- і енергоозброєності праці, хімізацію виробництва. Створення і запровадження у виробництво нових машин і механізмів, модернізація застарілого устаткування, хімізація, поліпшення технології виробництва тощо — все це запроваджується на машинобудівних підприємствах міста Харкова. Так, тільки за 1964 рік підприємства управління електротехнічної промисловості Харківського економічного району вжили 80 заходів, спрямованих на механізацію і автоматизацію виробництва, що дало загальну економію близько 2 мільйонів карбованців. До таких заходів належить, наприклад, впровадження у виробництво двох напівавтоматичних ліній: на електромеханічному заводі — лінії для шпаклювання, фарбування та сушіння цементно-азбестових плит, на заводі «Електроверстат» — лінії для шихтування трансформаторів ТБС-310; шести механізованих поточних ліній, з яких дві — на тому ж електромеханічному заводі, одна на заводі «Електромашина» (лінія по виготовленню колекторів машин постійного струму) та ін.

Слід відзначити, що найбільша кількість автоматичних і напівавтоматичних ліній на Україні встановлена на підприємствах машинобудування і металообробки колишнього Харківського економічного району. У 1964 році, наприклад, кількість автоматичних ліній тут становила понад 50% від усіх автоматичних ліній, експлуатованих машинобудівними підприємствами України, де було зайнято близько 700 одиниць основного технологічного устаткування². У 1965 р. тільки на машинобудівних підприємствах Харкова було впроваджено 19 автоматичних ліній. Нові автоматичні лінії вступили до ладу на таких заводах, як «Серп і молот», тракторний, велосипедний, «Поршень».

Запровадження автоматичних, напівавтоматичних і поточних ліній значною мірою знижує трудомісткість виготовлення деталей та їх собівартість. Поряд з впровадженням напівавтоматичних і автоматичних ліній на машинобудівних підприємствах міста Харкова широко використовуються автоматичні верстати і верстати-напівавтомати. Усе це створює можливості для організації комплексно-механізованих, а потім і автоматизованих дільниць, цехів і підприємств (прикладом комплексно автоматизованого цеху є цех МХ-2 на заводі «Серп і молот»). На кінець 1965 року в промисловості Харкова вже працювало 5 комплексно механізованих підприємств, 183 цехи та дільниці, 77 автоматизованих дільниць і більш як 7000 одиниць високопродуктивного устаткування.

На підприємствах управління електротехнічної промисловості було створено п'ять комплексно механізованих цехів. Велика робота у цьому напрямку проведена заводом «Електромашина», де в дослідно-показовому порядку створено комплексно механізований штампувальний цех,

¹ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. I, стор. 267.

² Див. П. С. Мирошников. Экономические проблемы автоматизации производства. Изд-во «Наукова думка», 1965, стор. 16.

а також цех середніх машин постійного струму. Організація комплексно механізованого штампувального цеху дозволила механізувати ряд допоміжних процесів: подачу заготовок до робочих місць, вивезення відходів динамо-сталі з цеху. Створено механізовану розкрийно-розрізну ділянку динамо-сталі, спеціальну кладову для збереження штампів. Ці заходи створили умови для ритмічної роботи цеху, значно поліпшили організацію праці, підвищивши її продуктивність в 1,8 раза, знизили собівартість продукції в 1,7 раза. Внаслідок цього річна економія цеху становила 160 тис. карбованців, а по заводу вона дорівнювала 400 тис. карбованців.

Впроваджена з 1963 року на підприємствах електротехнічної промисловості обробка твердосплавного інструменту синтетичними алмазами значно поліпшила і прискорила механічну обробку деталей. Застосування цих алмазів у машинобудуванні незмірно поліпшує якість оброблюваної поверхні, збільшує строк служби машин і механізмів, підвищує культуру виробництва. На заводі «Електроважмаш» була створена дослідно-показова ділянка по заточуванню, доведенню і шліфуванню твердосплавного інструменту. Застосування синтетичних алмазних кругів значно збільшило стійкість інструментів: різців у 1,5 раза, фрез—1,7—2,2 раза, волоків—2—2,8 раза, свердел у 1,8—3,4 раза. Реальна економія від зниження витрат інструменту становила за рік приблизно 95 тис. карбованців.

Важливим засобом економії праці і матеріальних ресурсів є також удосконалення технології виробництва, яке здійснюється поряд з впровадженням нової техніки. Поліпшення технології виробництва на підприємствах електротехнічної промисловості здійснювалось через удосконалення ливарного і зварювального виробництва. Так, підприємствами вказаної галузі був успішно виконаний план 1964 року по впровадженню нової техніки в ливарне і зварювальне виробництва, що дало можливість визволити велику кількість робітників і одержати загальну умовно-річну економію в сумі 350 тис. карбованців. Наприклад, впровадження на заводі «Електроважмаш» дев'ятитонного сталерозливного ковша з набивною футеровкою замість цегляної підняло стійкість футеровки стін ковша з 23 до 40 розливок, що дозволило знизити трудомісткість ремонту ковшів і збільшити строк їх служби, а також заощадити за рік понад 200 тонн вогнетривкої цегли. Від впровадження цього ковша завод одержав економію понад 70 тис. карбованців за рік. Впровадження багатогніздових пресформ у ливарному цеху електротехнічного заводу набагато скоротило час відливки деталей під тиском. Так, на відлив корпусу коробки виводів електродвигуна АОЛ2-1габ. витрачалось раніш 1,2 хвилини, а після застосування багатогніздових пресформ—0,82, на відливу щита даного електродвигуна відводилося 2,1, а стало—1,3 хвилини, при цьому кількість відлитих деталей збільшилась з 2 до 4.

Одним з головних напрямків технічного прогресу і найважливішим джерелом економії суспільної праці є всебічна хімізація виробництва, яка дозволяє замінити синтетичними матеріалами чорні й кольорові метали у різних галузях промисловості. Підраховано, що одна тонна пластмас заміняє в машинобудуванні 3 тонни кольорових металів, при цьому виробництво їх значно дешевше¹. Завод «Харпластмас»—спеціалізоване підприємство по виготовленню з пластмас деталей для машинобудування. Основні його замовники—заводи міста Харкова, такі як ХЕМЗ, ХЕЛЗ, «Електроважмаш», «Електромашинна», ХТЗ, «Серп і молот» та інші. Про ефективність застосування пластмас у виробництві

¹ Див. Г. Ф. Хазеев. Наибольшие результаты при наименьших затратах. Экономиздат, 1963, стор. 45.

свідчать, наприклад, такі факти. На заводі «Електромашина» внаслідок освоювання виробництва колекторів рудникових тягових електродвигунів на пластмасі значно зменшилися витрати колекторної міді, а дорогий ізоляційний матеріал — міканіт — повністю був замінений пластмасою. Приблизний економічний ефект від впровадження такого нововведення становитиме не менш 80 тис. карбованців на рік. На верстатобудівному заводі впровадження у виробництво лише 13 деталей дало можливість заощадити 83,8 т металу, в тому числі сталі — 42, чавуну — 40, алюмінію — 1,8 т.

Значний економічний ефект дає впровадження у виробництво раціоналізаторських пропозицій і винаходів. Лише за 1964 рік на підприємствах електротехнічної промисловості було впроваджено 2420 рацпропозицій і 34 винаходи, які дали загальну економію 2,6 млн. крб. ХЕМЗ запровадив у виробництво 600 пропозицій і 13 винаходів, що забезпечило йому економію 786 тис. крб. і дозволило заощадити близько 287 тонн металу, 88 679 *квт/г* електроенергії, при цьому трудомісткість знизилася на 190 638 нормо-годин. Завод «Електроважмаш» впровадив у виробництво 565 раціоналізаторських пропозицій і 6 винаходів, одержавши економію 720,1 тис. крб., заощадив при цьому металу біля 305 тонн, електроенергії — 999 600 *квт/г*. і знизив трудомісткість на 70 104 нормо-години¹.

У даний час в Харкові широко розгорнулося соціалістичне змагання за створення і впровадження у виробництво нової техніки. Новатори Харкова і області взяли зобов'язання у 1966 р. запровадити у виробництво 3 тис. пропозицій і зекономити внаслідок цього 3,5 млн. крб. народних коштів. Впровадження новаторських пропозицій тільки за першу половину 1966 р. дало можливість зберегти Харківським підприємствам близько 1,5 млн. карбованців.

Велику роботу провадять підприємства у боротьбі з браком та різними непродуктивними витратами, що теж дає значний ефект, знижує собівартість продукції і збільшує прибутки.

Наведені в статті матеріали не вичерпують тієї різноманітності резервів, що мають підприємства, постійно здійснюючи зниження собівартості продукції, підвищуючи її якість і покращуючи асортимент, щоб досягти найкращих результатів з найменшими витратами.

¹ В статті використані матеріали колишнього Харківського раднаргоспу.

МАТЕРІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ПІДНЕСЕННЯ КУЛЬТУРНО-ТЕХНІЧНОГО РІВНЯ ТРУДЯЩИХ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

К. М. Олійник

Головне завдання будівництва комунізму полягає у створенні його матеріально-технічної бази. В економічній теорії широко відоме лєнінське вчення про суть матеріально-технічної бази соціалізму й комунізму, про шляхи та методи їх побудови в нашій країні. У найзагальнішому вигляді суть лєнінського вчення зводиться до електрифікації країни, забезпечення розвитку всіх галузей народного господарства на основі великої машинної індустрії, раціонального та рівномірного розміщення виробництва, всебічного розвитку галузей, що постачають народному господарству метал, паливо, хімічні матеріали та сировину.

У зв'язку з цим В. І. Лєнін постійно підкреслював значення передової науки, незмінно поєднуючи перехід до комунізму з науково-технічним прогресом¹. Поряд із створенням матеріально-технічної бази лєнінська програма комуністичного будівництва передбачала могутнє піднесення культурно-технічного рівня трудящих та забезпечення висококваліфікованими кадрами всіх галузей народного господарства².

Лєнінське вчення про комунізм дістало дальшого розвитку та конкретизації в рішеннях партійних з'їздів і пленумів, у Програмі КПРС.

В. І. Лєнін неодноразово підкреслював, що застосування найпередовіших досягнень науки та техніки є не тільки могутнім фактором зростання продуктивних сил, але й фактором перетворення соціалістичних виробничих відносин у комуністичні³. В. І. Лєнін мріяв про той час, коли наукові і технічні відкриття дадуть можливість створити гідні людини умови праці та відпочинку, підвищити загальну культуру трудящих, змінити їх психологію та ліквідувати істотні відмінності між містом та селом, між розумовою та фізичною працею⁴.

Виконуючи лєнінські заповіді, КПРС на всіх етапах комуністичного будівництва повсякчасно турбується про всебічний науково-технічний прогрес. Яскравим доказом цієї турботи є рішення березневого й вересневого (1965 р.) Пленумів ЦК та XXIII з'їзду КПРС, а також закони, прийняті на VI сесії Верховної Ради СРСР шостого скликання.

Вирішальна роль науково-технічного прогресу у створенні матеріально-технічної бази комунізму зумовлена роллю передової науки й техніки в розвитку суспільного виробництва. Науково-технічний прогрес у період будівництва комунізму — це процес безперервного удосконалення техніки, технології, промислових матеріалів та сировини, орга-

¹ Див. В. І. Лєнін. Твори, т. 19, стор. 41; т. 27, стор. 366—367; т. 31, стор. 253; т. 32, стор. 110—114, 422; т. 33, стор. 407—409; 431.

² Див. В. І. Лєнін. Твори, т. 30, стор. 342—344; т. 31, стор. 253—263.

³ Див. В. І. Лєнін. Твори, т. 29, стор. 379—380; т. 30, стор. 365; т. 33, стор. 442.

⁴ Див. В. І. Лєнін. Твори, т. 19, стор. 41.

нізації праці та виробництва, форм та методів підготовки кваліфікованих кадрів та ін. на базі впровадження досягнень передової науки та досвіду, що забезпечує полегшення умов праці, революціонізує її зміст та характер і веде до підвищення її продуктивності.

Підвищуючи ефективність суспільної праці, науково-технічний прогрес сприяє скороченню робочого дня, зростанню національного доходу та реальної заробітної плати, а це, в свою чергу, веде до піднесення матеріального та культурного рівня трудящих. «Максимальне прискорення науково-технічного прогресу, — підкреслюється в Програмі КПРС, — найважливіше загальнонародне завдання»¹.

Високі темпи науково-технічного прогресу забезпечуються зростанням майстерності, поширенням досвіду і знань усієї маси виробників матеріальних благ на основі піднесення їх культурно-технічного рівня. У свою чергу, зростання та вдосконалювання культурно-технічного рівня трудящих без науково-технічного прогресу неможливе. Усе це зумовлюється характером взаємозв'язку обох факторів всередині самих продуктивних сил, тобто взаємодією засобів праці та робочої сили. Найважливіші елементи засобів виробництва і, в першу чергу, знаряддя праці виступають у даному разі не тільки результатом та показником, а й як найважливіша умова розвитку та якісного зростання робочої сили. Тому зростання науково-технічного прогресу та піднесення культурно-технічного рівня трудящих — процеси одночасні й паралельні. Вони є двома сторонами одного й того ж процесу — розвитку і вдосконалювання продуктивних сил суспільства в рамках історично визначених виробничих відносин.

К. Маркс перший науково визначив категорію культурно-технічного рівня трудящих, називаючи його «ступінню майстерності населення», що являє собою «обов'язкову передумову»² та «духовну потенцію виробництва»³. До того ж, за Марксом, «ступінь майстерності населення» є «найважливішим елементом суспільного багатства»⁴.

К. Маркс не тільки розкрив економічну суть цієї категорії, а й науково обґрунтував об'єктивну необхідність зростання як «середнього ступеню майстерності» окремого робітника, так і культурно-технічного рівня трудящих у цілому⁵. К. Маркс показав, що з виникненням і особливо після перемоги великої машинної індустрії, під впливом зростаючого науково-технічного прогресу та в силу вимог закону зміни праці, постійне підвищення культурно-технічного рівня трудящих стає об'єктивною необхідністю. До того ж велика машинна індустрія не тільки вимагає зміни праці і всебічного розвитку робочої сили, а й створює необхідні матеріальні передумови для їх здійснення.

Однак піднесення культурно-технічного рівня трудящих не йде автоматично за розвитком техніки. Як властивість сукупної робочої сили, культурно-технічний рівень є безпосередньою формою розвитку головної продуктивної сили — трудящих. Але характер розвитку робочої сили і піднесення культурно-технічного рівня трудящих зумовлені не тільки рівнем розвитку засобів виробництва, скільки характером їх розподілу та зв'язку безпосередніх виробників із засобами виробництва, тобто виробничими відносинами. Пануючі в суспільстві виробничі відносини визначають характер впливу праці на робочу силу, ставлення людини до праці та умови підвищення її культурно-технічного рівня.

¹ Матеріали XXII з'їзду КПРС, Держполітвидав УРСР, 1962, стор. 353.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Соч., т. 26, ч. III, 1964, стор. 306.

³ К. Маркс. Капітал, т. I, Держполітвидав УРСР, 1963, стор. 369.

⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Соч., т. 26, ч. III, 1964, стор. 306.

⁵ К. Маркс. Капітал, т. I, 1963, стор. 493.

Вказана об'єктивна закономірність неоднаково проявляється в різних соціально-економічних формаціях. Так, умови, характер та соціально-економічні наслідки науково-технічного прогресу та зростання культурно-технічного рівня трудящих при капіталізмі інші, ніж при соціалізмі. При капіталізмі культурно-технічний рівень трудящих підпорядкований інтересам нагромадження капіталу, і тому для значної частини трудящих він лишається низьким.

Зміна умов матеріального життя нашого суспільства на основі науково-технічного прогресу супроводиться справжньою культурною революцією, завдяки якій Радянський Союз є країною найпередовішої соціалістичної культури. Якщо в царській Росії три чверті всього населення було неписьменним, а серед робітників та селян майже не було людей з середньою та вищою освітою, то тепер середню та вищу освіту мають 44% робітників і понад 26% колгоспників. В Українській РСР, зокрема, половина працюючого населення має середню або вищу освіту, в тому числі робітників — 49% і колгоспників — 27%. Це яскраве свідчення того, що характер розвитку та ступінь зростання культурно-технічного рівня трудящих є адекватним відбитком характеру розвитку продуктивних сил та відповідних виробничих відносин.

Що треба розуміти під культурно-технічним рівнем трудящих стосовно до соціалістичного суспільства на даному етапі його розвитку? Теперішній культурно-технічний рівень трудящих характеризується нагромадженням суспільно-виробничого досвіду та навичок, рівнем науково-технічних та економічних знань трудящих, ступенем їх загальнокультурного, політичного та естетичного розвитку, що в сукупності складає духовну потенцію суспільного виробництва і знаходить свій загальний вираз в ступені ефективності суспільної праці.

Неухильне зростання та вдосконалення соціалістичного виробництва на базі безперервного науково-технічного прогресу становлять міцну матеріальну основу піднесення культурно-технічного рівня трудящих. У Програмі КПРС підкреслюється, що зараз йдеться не про просте підвищення культурно-технічного рівня, а про формування нової людини — всебічно розвиненої особи, здібної як до фізичної, так і до розумової праці та активної діяльності в різних галузях суспільного та державного життя, в галузі науки та культури.

У Програмі КПРС визначені головні напрямки науково-технічного прогресу на даному етапі комуністичного будівництва, які в той же час є найважливішими шляхами піднесення культурно-технічного рівня трудящих.

Додержуючись ленінського вчення, Програма КПРС висуває на перший план електрифікацію, яка є основою технічного прогресу та «...стрижнем будівництва економіки комуністичного суспільства»¹.

Розвиток електроенергетики випереджає розвиток інших галузей виробництва. Якщо за період 1913—1964 рр. валова продукція промисловості СРСР збільшилася у 56 раз², то виробництво електроенергії зросло у 225 раз, а електроозброєність праці — більше ніж у 31 раз³.

Ця тенденція збережеться протягом усього п'ятиріччя. Так, за 1966—1970 рр. виробництво валової продукції промисловості повинно зрости у 1,5 раза⁴, а виробництво електроенергії — у 1,7 раза⁵.

¹ Матеріали XXII з'їзду КПРС. Держполітвидав УРСР, 1962.

² «Народное хозяйство СССР в 1964 г.». Статистический ежегодник, Изд-во «Статистика», М., 1965, стор. 124.

³ Там же, стор. 150.

⁴ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Політвидав, К., 1966, стор. 215.

⁵ Там же, стор. 221.

Широке застосування електроенергії у виробництві змінює характер, зміст та форми праці робітників, сприяє відмиранню старих професій та створенню нових, що вимагають значного підвищення культурно-технічного рівня трудящих. Тільки за останні 2—3 десятиріччя під впливом зростання електрифікації та застосування атомної енергії багато професій зазнали великих якісних змін. Кочегар паровоза, як представник простої фізичної праці, міг задовольнитися початковою освітою; «кочегар» електростанції, що контролює роботу автоматичних приладів, повинен мати середню технічну освіту, тоді як «кочегарові» атомного транспорту необхідна вища спеціальна освіта. Те ж саме можна сказати й про машиністів паровозів і електровозів та про багато інших професій.

Застосування електроенергії у всіх галузях народного господарства й підвищення електроозброєності праці виробників об'єктивно вимагає поліпшення підготовки кваліфікованої робочої сили, підвищення рівня її загальноосвітніх і спеціальних технічних знань. Досить заглянути в «Єдиний тарифно-кваліфікаційний довідник» за 1961 рік, щоб переконатися в цьому. Так, для робітників багатьох спеціальностей і професій, що обслуговують сучасну електрифіковану техніку, у рубриці «повинен знати», крім спеціальних знань, вимагається знання електротехніки в обсязі знань електромонтера не нижче 2-го і, як правило, 3—4-го розрядів¹.

Цим пояснюється, зокрема, той факт, що питома вага робітників з вищою та середньою освітою та темпи зростання загальноосвітнього рівня робітників, зайнятих у електротехнічній промисловості, вищі, ніж для промисловості в цілому. Наприклад, на промислових підприємствах колишнього Харківського раднаргоспу за період 1961—1964 рр. кількість робітників з вищою та середньою освітою збільшилася з 19,8 до 24,8%, а на підприємствах електротехнічної промисловості вона зросла за той же час з 25,5 до 30,9%².

Одним з напрямків сучасного науково-технічного прогресу є хімізація виробничих процесів, яка сприяє прискореному розвитку всіх елементів продуктивних сил і зростанню культурно-технічного рівня трудящих. Хімічна промисловість розвивається протягом останніх років темпами вищими, ніж вся промисловість в цілому. Якщо валова продукція промисловості в СРСР з 1913 по 1964 р. зросла в 56 раз, то валова продукція хімічної та гумовоазбестової промисловості — у 229 раз³. Коефіцієнт випередження у темпах зростання хімічної промисловості всієї промисловості в цілому збільшився з 1,1 у 1959 р. до 2,1 у 1964 р. Питома вага хімічної промисловості зросла з 4,1 до 5,5%⁴. Хімічна промисловість розвивається прискореними темпами і в цій п'ятирічці, за 1966—1970 рр., виробництво хімічної продукції зростає у 2 рази⁵.

Роль і значення електрифікації й хімізації виробничих процесів видно на прикладі харківських підприємств. За роки семирічки на машинобудівних заводах Харкова широкого розвитку набуло застосування таких прогресивних технологічних процесів, як алмазна обробка деталей та інструменту, електрохімічні методи обробки виробів, електролітичні покриття, фарбування в електростатичному полі, хімічне фрезерування, терморадіаційне сушіння інфрачервоними променями, підводне полірування та ін. Вони дають можливість вести виробничий процес на прин-

¹ Єдиний тарифно-кваліфікаційний справочник робочих, Гостоптехиздат, 1961, стор. 670.

² Архівні матеріали відділу кадрів Харківського раднаргоспу за 1961 та 1964 рр.

³ «Народное хозяйство в 1964 г.», Статистический ежегодник, М., 1965, стор. 174.

⁴ «Вопросы экономики», 1965, № 11, стор. 61.

⁵ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Політвидав, К., 1966, стор. 224.

ципово новій основі. Інструмент з синтетичних алмазів використовують на 98 підприємствах Харкова. Протягом 1964—1965 рр. методам праці з алмазним інструментом було навчено понад 2 тис. заточників і понад 7 тис. робітників інших спеціальностей. Нові хімічні й електротехнічні методи обробки матеріалів застосовані зараз більш ніж на 30 заводах міста¹.

Хімізація виробництва також підвищує вимоги до кваліфікації робітників. Так, наприклад, заточування звичайним інструментом, яке вимагає 3—4-го класів точності й 6—8-го класів чистоти, може виконуватися заточником 1—2 розряду, в той час як заточування на спеціалізованому автоматі чи напівавтоматі з використанням алмазних заточних інструментів і пристосувань, що здійснюється по 1—2-му класам точності й 9—10-му класам чистоти, потребує висококваліфікованого заточника 3—4-го та шліфувальника 5—6-го розрядів. До того ж робітники мусять знати властивості синтетичних матеріалів і володіти навиками роботи з ними. Робітники ведучих професій: апаратники, наладчики устаткування та інші — повинні знати основи хімічної технології, електротехніки, електроніки, гідравліки, пневматики та інші галузі фізики та хімії. Тому робітників багатьох професій хімічних підприємств слід готувати не в цехах, як раніше, а на спеціальних курсах. Це стосується перш за все робітників ведучих професій (апаратників, наладчиків та ін.).

Електрифікація й хімізація тісно пов'язані з комплексною механізацією та автоматизацією виробництва, що є матеріальною основою підвищення продуктивності праці, зміни її характеру й переростання у працю комуністичну.

Важливішим результатом комплексної механізації праці є підведення машинної бази під усі — як основні, так і допоміжні трудові процеси, що неминуче призводить до ліквідації важкої ручної праці, змінює характер праці в бік підвищення її інтелектуальності, зрушує структуру робочої сили та її професійно-кваліфікаційний склад, підвищує культурно-технічний рівень робітників і сприяє поступовому подоланню істотних відмінностей між розумовою та фізичною працею.

Так, наприклад, у процесі впровадження комплексної механізації на машинобудівних підприємствах Харківської області тільки за останні роки питома вага робітників, зайнятих механізованою працею, зросла з 51 до 58%, у тому числі на вантажно-розвантажувальних роботах — з 39 до 49%².

Яскравим свідченням ефективності комплексної механізації підприємств є створення в 1962—1964 рр. цеху теплообмінних апаратів на Харківському заводі кондиціонерів. Тепер тут усе комплексно механізовано — від подачі заготовки до транспортування готової продукції. Загальний рівень механізації праці становить приблизно 90%. Завдяки цьому вже в 1964 р. випуск теплообмінних апаратів виріс у два рази на квадратний метр виробничої площі, на 167% — на одиницю устаткування, у три рази — на одного працюючого. Собівартість одного квадратного метра теплообмінних апаратів зменшилася на 6,8%, загальна сума річної економії становила близько 115 тис. крб., усі витрати окупилися за 8 місяців³.

¹ «Затраты меньше — отдача больше», Материалы Харьковской городской экономической конференции (21—22 июня 1965 г.). Вид-во «Прапор», Харків, 1965, стор. 13—14.

² Там же, стор. 14.

³ Там же, стор. 81—82.

Поширення комплексної механізації супроводиться великими зрушеннями у професійно-кваліфікаційному складі робочої сили, про що свідчать дані одноразових обліків ЦСУ СРСР за 1950, 1954, 1959, 1962, 1965 рр. та Всесоюзного перепису населення 1959 р. З цих даних видно, що найшвидшими темпами зростає кількість кваліфікованих робітників саме тих професій, що найбільш пов'язані з сучасним науково-технічним прогресом.

Так, за період 1926—1959 рр. кількість наладчиків устаткування зросла у 23 рази, електромонтерів — у 21 раз, пресувальників та штапувальників — у 15 разів і т. д., в той час як загальна кількість робітників-металістів зросла у дев'ять разів¹. За цей же період багато старих професій (завальщика, каталя, саночника та ін.) припинили існування, зазнали істотних змін, а ряд нових професій (наладчика автоматичних ліній, електромонтера, електрозварювальника, механіка електронно-лічильних машин та ін.) стали провідними. Ця закономірність виявляється і на підприємствах Харківської області. Так, одноразовим обліком на 1 серпня 1965 р. в машинобудуванні і металообробці Харківської області були охоплені робітники понад 400 професій. З них на робітників провідних професій припадало понад 40% всіх робітників, зайнятих у даній галузі.

Найістотніші риси технічного прогресу на даному етапі пов'язані з автоматизацією виробництва, яка зумовлює сучасний науково-технічний прогрес у цілому, усі його напрямки, що здійснюються так чи інакше на основі автоматизації та за її допомогою.

За останні роки темпи автоматизації в машинобудуванні значно прискорилися. Починаючи з 1960 р., кількість щорічно впроваджуваних автоматичних ліній збільшилася в порівнянні з 1950 р. більше ніж у 20 раз і в 1964 р. становила 222 комплекти². Та ж тенденція властива й для розвитку механізації та автоматизації на підприємствах Харкова. За роки семирічки на підприємствах Харківської області було створено 8 комплексно механізованих підприємств, 50 цехів і 140 ділень, введено в експлуатацію близько 1000 поточкових, 160 автоматичних та напівавтоматичних ліній³.

Зростання комплексної механізації та автоматизації виробництва є матеріальною основою підвищення кваліфікації робітників. Зараз кваліфіковані та висококваліфіковані робітники становлять понад $\frac{3}{5}$ усіх робітників. Так, питома вага кваліфікованих робітників промисловості СРСР за період з 1925 по 1962 р. зросла з 18,5 до 61,0%, а питома вага некваліфікованих та малокваліфікованих робітників за той же час зменшилась з 81,5 до 39,0%⁴.

Підвищення кваліфікації робітників можна простежити на прикладі машинобудівної, електротехнічної та хімічної промисловості Харківської області (див. табл.). З таблиці видно, що за період 1962—1965 рр. питома вага робітників 1—2-го розрядів знизилася в машинобудуванні з 44,4 до 40,5%, в електротехнічній промисловості — з 44,7 до 40,2%, у хімічній — з 19,7 до 17,9%. За той же час підвищилась питома вага робітників вищих розрядів (5—6). У машинобудуванні питома вага робітників 5-го та 6-го розрядів у 1965 р. становила 122 та 125% до кіль-

¹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. СССР (сводный том), Госстатиздат, ЦСУ СССР, М., 1962, стор. 171—172.

² «СССР в цифрах в 1964 году». Краткий статистический справочник. Изд-во «Статистика», М., 1965, стор. 53.

³ А. Рубан, А. Подобрий. Научная организация труда (на машиностроительных предприятиях Харькова). Изд-во «Прапор», 1966, стор. 5.

⁴ «Экономическая газета», 1961, № 12, стор. 28; 1964, № 42, стор. 41.

кості робітників цих же розрядів у 1962 р., в електротехнічній промисловості — відповідно 139,6 та 113,8%, у хімічній — 117,3 та 109,6%.

Таблиця

Розподіл робітників окремих галузей промисловості за тарифними розрядами (в %) ¹

Галузі промисловості	Роки	Розподіл за тарифними розрядами								Середній розряд за галузями
		1	2	3	4	5	6	7	Без розряду	
Машинобудування та металообробка	1962	17,6	26,8	23,4	15,0	7,7	1,6	0,2	7,7	2,5
	1965	14,6	25,9	23,6	16,4	9,4	2,0	0,1	8,0	2,6
Електротехнічна промисловість	1962	18,0	26,7	23,5	14,8	6,3	1,5	—	9,2	2,4
	1965	16,9	24,3	21,5	17,5	8,8	1,7	—	9,3	2,5
Хімічна промисловість	1962	3,6	16,1	20,8	30,0	16,7	8,3	1,6	2,9	3,6
	1965	2,4	15,5	20,3	26,9	19,6	9,1	1,8	4,4	3,7
Питома вага робітників кожного розряду в % до 1962 р.										
машинобудування	1965	80,2	93,2	100,8	109,3	122	125	50	—	—
електротехнічна промисловість	1965	93,9	91,0	91,5	118,8	139,6	113,3	—	—	—
хімічна промисловість	1965	69,4	96,2	97,6	87,3	117,3	109,6	112,5	—	—

¹ Складено і розраховано автором за даними архіву Харківського облстатуправління (дані одноразових обліків 1962 та 1965 рр.)

Все це свідчить про те, що співвідношення між малокваліфікованою та висококваліфікованою працею, як і раніше, змінюється в бік останньої. Ця тенденція є загальною не тільки для названих нами, а й для всіх інших галузей народного господарства.

Зростання науково-технічного прогресу й надалі сприятиме підвищенню кваліфікації трудящих, що є важливим показником зростання їх культурно-технічного рівня в цілому.

Підвищення кваліфікації та культурно-технічного рівня трудящих постійно знаходиться під неослабною увагою КПРС та Радянського

уряду. Питання про кадри розглядалося на вересневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС, а на початку 1966 р. ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР ухвалили ще дві постанови: одна з них стосується професійної підготовки та працевлаштування випускників шкіл у 1966 р., а друга — дальшого підвищення кваліфікації керівних працівників колгоспів та радгоспів і спеціалістів сільського господарства.

Втілення в життя рішень партійних пленумів та XXIII з'їзду КПРС сприятиме прискоренню комуністичного будівництва в нашій країні.

ПРО ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ ЕКОНОМІЧНИХ МЕТОДІВ У ПЛАНУВАННІ КОЛГОСПНОГО ВИРОБНИЦТВА

І. Я. Ткаченко, К. О. Єльнікова

XXIII з'їзд КПРС накреслив науково обґрунтовану програму швидкого розвитку продуктивних сил та послідовного удосконалення соціально-економічних відносин у нашій країні. Рішення XXIII з'їзду КПРС, а також березневого і вересневого (1965 р.) Пленумів ЦК свідчать про новий підхід до керівництва народним господарством, знаменують собою новий етап у розвитку нашого суспільства. В цих умовах значно зростає роль економічних методів і стимулів в управлінні народним господарством, плануванні промислового та сільськогосподарського виробництва, що відкриває великі можливості підвищення темпів та ефективності суспільного виробництва.

Ось чому в Директивах з'їзду по п'ятирічному плану розвитку народного господарства вказано на необхідність дальшої розробки теорії планового керівництва народним господарством на базі глибокого вивчення і використання економічних законів соціалізму, визначення шляхів і методів підвищення ефективності суспільного виробництва, застосування економічних стимулів у розвитку виробництва¹.

Розв'язання завдань, поставлених перед сільським господарством, зокрема колгоспним виробництвом, у значній мірі залежатиме від дальшого удосконалення планового керівництва, підвищення наукового рівня планування з урахуванням вимог об'єктивних економічних законів соціалізму.

Відомо, що В. І. Ленін велику увагу приділяв питанню науково обґрунтованого планування і керівництва сільським господарством. Він вимагав не допускати шаблону в керівництві, не переносити механічно досвід того чи іншого району на всі райони країни. «Землеробство, — писав В. І. Ленін, — в Калузькій губернії не те, що в Казанській. Те ж стосується до всього адміністрування або управління. Не враховувати в усіх цих питаннях місцевих відмінностей значило б вдаватися в бюрократичний централізм і т. п., значило б заважати місцевим працівникам в тому врахуванні місцевих відмінностей, яке є основою розумної роботи»².

Підвищити роль економічних підойм в управлінні виробництвом, забезпечити єдність інтересів суспільства з інтересами окремих підприємств і працівників — ось ключ до розв'язання найважливіших проблем розвитку сільськогосподарського виробництва. Головним напрямком у діяльності колгоспів та радгоспів повинен стати аналіз реальних фактів, а не адміністрування, об'єктивна оцінка виробничих ресурсів і ре-

¹ Див. Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. Політвидав, К., 1966, стор. 13.

² В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 317.

зернів, застосування досягнень науки та передового досвіду з метою найбільш ефективного використання землі, матеріальних засобів і робочої сили.

Перехід до економічних методів керівництва колгоспним виробництвом вимагає надання ширших прав колгоспам у плануванні та господарській діяльності. Це повністю відповідає лєнінському принципу демократичного централізму в плануванні, який поєднує централізоване визначення загальних задач та планових завдань, що накреслюють головні напрямки в розвитку економіки країни, з широкою ініціативою підприємств (колгоспів) у розробці планів. Колгоспи, в свою чергу, повинні складати господарські плани у відповідності з загальнодержавними завданнями, але з урахуванням місцевих умов і можливостей, а також самостійно вести всю оперативну організаційну роботу по розвитку господарства.

Централізм нерозривно пов'язаний з демократизмом. Соціалістичний демократизм у плануванні передбачає активну участь широких трудящих мас. «...Централізм, — зазначав В. І. Ленін, — сприйнятий у дійсно демократичному розумінні, передбачає в перший раз історією створену можливість повного і безперешкодного розвитку не тільки місцевих особливостей, але й місцевого почину, місцевої ініціативи, різноманітності шляхів, прийомів і засобів руху до загальної мети»¹.

Докорінне поліпшення централізованого планового керівництва народним господарством, поєднане з розвитком ініціативи та самостійності підприємств, використання матеріальних стимулів партія визнає одним з основних шляхів підвищення ефективності промислового і сільськогосподарського виробництва. Існуюча практика планування сільськогосподарства потребує дальшого удосконалення. Необхідно провести велику роботу по послідовному втіленню в життя принципових вказівок партії про необхідність поліпшити планування сільськогосподарського виробництва.

У Директивах XXIII з'їзду КПРС по новому п'ятирічному плану розвитку народного господарства на 1966—1970 рр. записано: «Забезпечити правильне поєднання централізованого планового керівництва сільським господарством з розвитком господарської ініціативи і самостійності колгоспів та радгоспів»².

Керівництво колгоспами шляхом адміністрування, нав'язування планових завдань без урахування місцевих умов та спеціалізації виробництва, що характерно було для недалекого минулого, суперечить природі колгоспного ладу. Тому постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 20 березня 1964 року «Про факти грубих порушень і перекурень у практиці планування колгоспного і радгоспного виробництва» передбачено ряд заходів по розширенню самостійності сільськогосподарських підприємств у плануванні виробництва. Поряд із засудженням порочної практики шаблонного планування, безцеремонного нав'язування зверху колгоспам і радгоспам завдань щодо посівних площ, їх структури, поголів'я худоби та інших показників, підприємствам надано право остаточного рішення вказаних питань на випадок розбіжності з виробничими управліннями.

Використання економічних методів у практиці планування колгоспного виробництва має виключно велике значення. Однією з необхідних умов переходу до економічних методів управління сільським господар-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 178.

² Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. Політвидав, К., 1966, стор. 37.

ством є дальше зміцнення та поглиблення господарського розрахунку в усіх ланках сільськогосподарських підприємств. «...Правильно вести господарство можна лише на основі добре поставленої економічної роботи, точного господарського розрахунку»¹, вказується в матеріалах березневого Пленуму ЦК КПСР.

Відбиваючи вимоги всієї сукупності економічних законів соціалізму, господарський розрахунок безпосередньо пов'язаний з дією закону вартості. Госпрозрахункові підприємства будують свої взаємовідносини на принципах куплі-продажу. Виникає необхідність порівнювати у вартісній формі витрати праці з результатами діяльності, тобто здійснювати облік витрат у вартісному виразі, а також економічно стимулювати виробництво.

Велике значення мають науково обгрунтовані ціни, за якими господарства реалізують свою продукцію. Якщо ціни відбивають суспільно необхідні витрати, то господарство зацікавлене у виробництві та реалізації даного виду продукції. Шляхом співставлення індивідуальних витрат із суспільно необхідними визначається ефективність виробництва госпрозрахункового підприємства. Планомірне використання закону вартості веде до зростання виробництва, зменшення витрат, тобто забезпечує рентабельне господарювання, що є умовою створення нагромаджень, необхідних для розширеного відтворення.

Оскільки господарський розрахунок спрямовується на всемірне скорочення витрат, він також служить могутнім засобом здійснення вимог закону невинного зростання продуктивності праці. Вся економія, зазначав К. Маркс, кінець кінцем зводиться до економії праці живої і уречевленої.

Господарський розрахунок тісно пов'язаний і з законом розподілу по праці, бо він передбачає широке використання принципу особистої матеріальної зацікавленості працівників у зростанні виробництва, досягненні кращих результатів праці. Матеріальна зацікавленість, якій важливе значення надавав В. І. Ленін, є одним з головних важелів економічного управління та планування. Недооцінка її завдала великої шкоди, спричинивши відставання сільського господарства.

Правильне використання принципу матеріальної зацікавленості має велике позитивне значення, про що свідчить не тільки досвід передових господарств нашої країни, а й країн народної демократії. Нова економічна система в Німецькій Демократичній Республіці, Болгарії характеризується переходом від адміністративних до економічних методів управління сільським господарством. В НДР стрижнем цієї системи є саме підвищення матеріальної зацікавленості працівників сільського господарства в результатах їх праці. Система премій-надбавок за приріст виробництва продукції зацікавлює трудящих у збільшенні її виробництва². У нинішніх умовах треба ширше використовувати вартісні категорії: ціну, собівартість, прибуток, чистий доход, рентабельність та ін. Щорічне збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в такому асортименті, який відповідає суспільним потребам, — ось показник того, що господарство діє за законом планомірного розвитку та дотримується науково обгрунтованих пропорцій. Щодо критерію встановлення оптимальних пропорцій безпосередньо для кожного господарства, то ним повинен бути, з одного боку, ріст валової продукції, а з другого боку, рентабельне виробництво продукції в кожній галузі.

¹ Л. І. Брежнев. Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства СРСР. Політвидав, К., 1965, стор. 28.

² Див. ж. «Политическое самообразование», 1966, № 8, стор. 113—119.

Фактичні дані росту валової продукції, рентабельності виробництва в колгоспах Харківської області показують, що такі критерії оптимальності тут ще далеко не досягнуті. Це видно з табл. 1.

Таблиця 1

Валова продукція колгоспів Харківської області
(у % до 1961 р.)¹

	Роки				
	1962	1963	1964	1965 (в старих цінах)	1965 (у нових цінах)
Валова продукція рослинництва та тваринництва . .	100,1	86,1	119,8	116,3	131,1
В тому числі:					
рослинництво . .	91,0	77,9	129,1	106,5	109,1
тваринництво . .	119,5	100,2	100,3	134,5	170,1

¹ Таблиця складена за даними річних звітів за відповідні роки.

Як бачимо, навіть при неодноразовому підвищенні закупочних цін на продукцію тваринництва, рослинництва в колгоспах області не було щорічного стійкого зростання валової продукції за останні роки. Більш наочно це видно за даними табл. 2, складеної на базі натуральних показників річних звітів колгоспів.

Таблиця 2

Виробництво продукції землеробства та тваринництва в колгоспах
Харківської області
(у % до 1961 р.)

Види продукції	Роки			
	1962	1963	1964	1965
Зернові	63,5	38,8	78,1	58,5
Цукрові буряки (фабричні) . .	86,6	93,8	178,9	169,0
Соняшник	120,5	116,3	173,0	134,0
Молоко	97,8	78,4	78,1	100
М'ясо	100,1	76,2	85,1	113,0
В тому числі:				
яловичина	100,2	88,1	98,5	116,9
свинина	100,2	65,6	71,3	117,5

Займаючи особливе місце в системі народногосподарського планування, план розвитку сільського господарства зумовлює собою темпи розвитку ряду найважливіших галузей промисловості. Тому планування розвитку сільського господарства в загальнодержавному масштабі повинно спершу визначити народногосподарську потребу в сільськогосподарських продуктах, встановити розмір державних закупок, потреби сільського господарства у матеріально-технічних засобах, визначити економічно обгрунтований рівень закупочних цін на сільськогосподарські продукти, а також цін на засоби виробництва, що продаються державою колгоспам з урахуванням їх взаємних інтересів. Слід також забезпечити взаємозв'язок закупочних цін на різноманітні продукти з метою економічно вирівняти умови ведення господарства і закупочні та роздрібні ціни.

Відправним пунктом внутріколгоспного планування є державне планове завдання по реалізації продукції сільського господарства. Замовлення держави повинно бути розміщене так, щоб забезпечити найраціональніший виробничий напрямок та спеціалізацію кожного господарства з урахуванням не тільки загальної площі земельних угідь, але й їх якості, економічної родючості, запровадження правильних сівозмін, всебічно обгрунтованого поєднання в структурі господарства виробництва продуктів землеробства та тваринництва, а в структурі зернового господарства — продовольчого та фуражного зерна. Крім цього, на нашу думку, слід обов'язково враховувати забезпеченість колгоспів основними виробничими фондами, робочою силою, можливість дальшого росту матеріально-технічної бази, широкого впровадження досягнень науки й передового досвіду.

Як відомо, до цього часу все це враховувалось недостатньо. У середньому колгоспам доводять завдання з 20—25 продуктів, часто не береться до уваги рентабельність виробництва тих чи інших культур. Крім того, в планах закупок сільськогосподарських культур у ряді випадків не враховуються потреби самих господарств у заготовлюваних продуктах.

Працівники вищестоящих органів, визначаючи планові завдання колгоспам і радгоспам по продажу державі, не несуть матеріальної відповідальності за необгрунтоване планування, а збитки, пов'язані з цим, падають на економіку господарств. В той же час у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про факти грубих порушень і перекручень у практиці планування колгоспного і радгоспного виробництва» записано: «Притягати до суворой партійної і державної відповідальності осіб, які порушуватимуть права колгоспів і радгоспів у плануванні виробництва. Матеріальні збитки, заподіяні в результаті такого порушення, повинні бути відшкодовані за рахунок тих, хто штовхнув господарства на шлях збитків»¹.

Для планування сільськогосподарського виробництва велике значення має прийняття безрезневим Пленумом ЦК КПРС стабільного плану закупок зерна на 6 років. Це стало можливим тому, що підвищення цін на зернові культури взагалі та підвищення цін за реалізацію надпланової продукції у півтора раза забезпечили високу рентабельність виробництва цих культур. Згідно з розрахунками, рентабельність зернових в цілому по країні не нижче 110—120%. Тому, з одного боку, колгоспи зацікавлені здавати державі вироблювану продукцію, а з другого боку, державі гарантовано заготівлю достатньої кількості зернових культур. У той же час, як вказано в Директивах XXIII з'їзду КПРС, кожний колгосп повинен щорічно не тільки виконувати тверді плани, але й продавати державі понад план зерно за підвищеними цінами.

Підвищення цін на продукцію тваринництва в основному забезпечує рентабельність їх виробництва, але рівень рентабельності, за даними 1965 р., ще не настільки високий, щоб можна було відмовитись від щорічного доведення планових завдань по реалізації. Ось співвідношення затрат та виручки за продукцію тваринництва у колгоспах Харківської області, реалізовану державі по державних закупочних цінах (див. табл. 3).

В економічній літературі зустрічаються різні точки зору на планування закупок сільськогосподарських продуктів. Деякі економісти вважають доцільним ввести вартісні показники замість натуральних плано-

¹ Див. газ. «Радянська Україна» від 24 березня 1964 р.

Таблиця 3

Співвідношення виручки та затрат на тваринницьку продукцію,
реалізовану державі (в %)

Види продукції	Роки				
	1961	1962	1963	1964	1965
Молоко	92,7	90,9	87,4	75,5	99,8
М'ясо великої рогатої худоби	74,6	91,3	79,6	86,7	114,3
Свиней	77,5	80,5	66,0	79,0	114,7
Овець	97,8	86,8	73,9	68,4	83,0
Разом по тваринництву	97,9	98,7	84,0	77,9	106,7

вих¹. Свої погляди вони підтверджують досвідом заміни в централізованих завданнях натуральних показників заготівель вартісними в Болгарії та Чехословаччині. Інші вважають, що відмовлення від прямих державних завдань колгоспам по продажу сільськогосподарських продуктів було б помилковим, і висувають аргументи, що заслуговують уваги².

На наш погляд, переходити на сучасному етапі до планування закупок з допомогою вартісних показників неможливо. Не усунені недоліки в питаннях ціноутворення на сільськогосподарські продукти, планові органи ще не забезпечують у повній мірі гнучкості в роботі, не враховують усіх змін у виробництві з метою пов'язати ці зміни з вартісними показниками, що використовуються в плануванні. Крім того, застосування вартісних показників вимагає добре налагодженої роботи в усіх ланках і наявності висококваліфікованих кадрів економістів у районах, колгоспах і радгоспах. Але, безсумнівно, в плануванні колгоспного виробництва треба ширше використовувати вартісні показники. Особливо це стосується таких показників, як рентабельність, ціна, прибуток, собівартість і т. п.

Досягнення певного рівня рентабельності залежить від багатьох факторів. Серед них важливу роль відіграють собівартість та рівень закупочних цін. Вони повинні передбачати одержання оптимального прибутку, в якому поєднувалися б інтереси соціалістичного суспільства з інтересами колгоспів і колгоспників з приводу розподілу додаткового продукту. Колгосп зацікавлений у реалізації мінової вартості, а значить, і прибутку. Отже, показник прибутку повинен широко використовуватись у плануванні господарської діяльності колгоспів, бо саме він є показником ефективної роботи соціалістичних підприємств.

Закупочні ціни на сільськогосподарську продукцію до останнього часу мали серйозні недоліки. Якщо реалізація продуктів рослинництва забезпечувала високу рентабельність, то ціни на тваринницьку продукцію покривали витрати на її виробництво приблизно на 80%. Так, за 1958—1962 рр. в колгоспах країни норма рентабельності при реалізації продукції державі становила по зерну — 70, соняшнику 362, цукрових

¹ Див. Л. Н. Кассиров. Плановые показатели и хозрасчетные стимулы. «Экономика», М., 1965; Л. Флорентьев, И. Цикото. Каждому колхозу — экономически обоснованный план закупок сельскохозяйственных продуктов. Ж. «Экономика сельского хозяйства», 1965, № 5.

² Див. В. Абрамов. Совершенствовать планирование и руководство колхозами. «Экономическая газета», 1966, № 29.

буряках — 63%. Молоко ж, навпаки, дало 12% збитків, м'ясо великої рогатої худоби — 31 і м'ясо свиней — 30% збитків¹.

У колгоспах УРСР рентабельність виробництва зерна (без кукурудзи) за п'ятиріччя (1959—1963 рр.) становила 152%, а витрати на виробництво м'яса великої рогатої худоби були відшкодовані лише на 77,5%. Приблизно такі ж збитки у виробництві свинини. В 1965 р. рентабельність виробництва зерна в колгоспах України складала 200%, соняшника — біля 370, цукрових буряків — 40, картоплі — 38, фруктів — 32%. Виробництво овочів, а також молока залишалося збитковим².

Таким чином, продовжує зберігатися великий розрив у рівнях рентабельності з різних сільськогосподарських продуктів. Ціни на дефіцитні види продукції повинні бути вищими з метою економічного стимулювання їх виробництва, відповідно і рентабельність буде більш високою. Ціни на заготовлювану продукцію повинні враховувати її споживчі властивості. Наприклад, ціни на цукрові буряки повинні залежати від сахаристості, на соняшник — від його олійності, на тверді сорти пшениці — від наявності білка і т. д.

На наш погляд, слід передати визначення якості заготовлюваної у колгоспах продукції до рук самостійного органу, наприклад, державної інспекції. Це створить об'єктивні умови для оцінки якості продукції, а виграють держава і колгоспи.

Удосконалення цін повинно зменшити розрив між цінами на продукцію рослинництва і тваринництва. Необхідно періодично (через 3—5 років) переглядати закупочні ціни з метою кращого врахування суспільно необхідних витрат.

Як показують дослідження багатьох економістів, для забезпечення нормального процесу розширеного відтворення в колгоспах треба мати норму рентабельності в межах 50%. Оптимальна норма прибутку відповідно має бути на рівні 30—35%. Фактична ж норма рентабельності в колгоспах Харківської області значно нижча оптимальної і становила в 1962 р. — 23,7, 1963 р. — 28,1, 1964 р. — 23, 1965 р. — 32,8%. Норма прибутку, характеризуючи ефективність використання основних виробничих фондів, дорівнювала відповідно 18,3, 16,9, 17,5, 25,1%.

Таким чином, перетворення в життя економічної реформи, спрямованої на підвищення якісних показників діяльності підприємств, потребує все ширшого використання економічних методів у плануванні колгоспного і радгоспного виробництва.

¹ А. М. Емельянов. Дифференциальная рента в социалистическом сельском хозяйстве. Изд-во «Экономика», М., 1965, стор. 76.

² Див. «Экономическая газета», 1966, № 37, стор. 28.

ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОЛЕКТИВНОЇ МАТЕРІАЛЬНОЇ ЗАІНТЕРЕСОВАНOSTІ У КОЛГОСПАХ

О. Г. Курінний

XXIII з'їзд КПРС розробив величну програму дальшого розвитку сільського господарства у нашій країні. У системі вироблених заходів економічного стимулювання колгоспно-радгоспного виробництва значне місце відводиться матеріальній заінтересованості трудівників сільського господарства в результатах своєї праці.

На першому місці залишається особиста матеріальна заінтересованість, яка є важливим засобом залучення людей до праці, підвищення ними своєї кваліфікації. Разом з тим збільшується роль колективної матеріальної заінтересованості. «Продукція соціалістичного підприємства, — підкреслювалось на XXIII з'їзді партії, — створюється в результаті спільних зусиль усього колективу. Тому цілком закономірно поряд з матеріальним заохоченням кожного працюючого відповідно до його особистої праці забезпечити матеріальну заінтересованість всього колективу в кінцевих результатах діяльності підприємства»¹.

Колективна матеріальна заінтересованість відбиває інтереси певних колективів (заводів, фабрик, радгоспів, колгоспів, бригад, ферм і т. д.) у досягненні високих виробничих показників з метою кращого задоволення як особистих, так і громадських потреб членів окремих колективів у матеріальних і духовних благах. Вона впливає із соціалістичних виробничих відносин, які засновані на суспільній власності на засоби виробництва і зумовлюють при розподілі виробленого продукту поєднання особистих, колективних і суспільних інтересів трудящих.

Необхідність колективної матеріальної заінтересованості зумовлена госпрозрахунковим веденням господарства соціалістичними економічно відособленими підприємствами. Це значить, що винагорода трудящих за працю здійснюється не лише за рахунок фонду оплати, але й за рахунок заохочувальних фондів підприємств. Величина останніх залежить від зусиль усього колективу, від розмірів чистого доходу колгоспу або прибутку державних підприємств. Чим більше продуктів створює колектив для суспільства, тим більшу частину їх він повинен одержати назад від суспільства як у вигляді заробітної плати, так і у формі заохочувальних фондів.

Особливо посилюється роль колективної матеріальної заінтересованості у колгоспному виробництві. Колгоспно-кооперативна форма власності на засоби виробництва веде до того, що в кожному колгоспі самостійно формується фонд оплати за працю, величина якого визначається прибутком колгоспу. Залежність оплати за працю від кінцевих наслідків роботи кожного колгоспу зумовлює матеріальну заінтересованість

¹ Л. І. Брежнев. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, Політвидав України, 1966, стор. 42.

колгоспників у збільшенні виробництва продукції і одержанні максимального прибутку.

Значна роль у забезпеченні колективної матеріальної заінтересованості у колгоспах належить соціалістичній державі, яка стимулює колгоспне виробництво через систему матеріально-технічного обслуговування, заготівлю сільськогосподарської продукції, рівень цін, капіталовкладення, банківський кредит тощо. На всіх етапах соціалістичного будівництва колгоспам надавалася велика економічна допомога.

Важливу роль у розвитку економіки колгоспів відіграв березневий (1965) Пленум ЦК КПРС, рішення якого спрямовані на поліпшення планування, зміцнення матеріально-технічної бази і піднесення сільськогосподарського виробництва. Встановлено реальні тверді плани закупки продуктів сільського господарства на п'ять років, введено підвищені закупочні ціни на основні зернові культури, а також надбавки до закупочних цін на велику рогату худобу, свиней, овець, насіння соняшнику, бавовну-сирець. Надпланові закупки пшениці та жита оплачуються державою в полуторному розмірі. З економічно слабих колгоспів списана заборгованість по позичках. З колгоспів Дніпропетровської області списано заборгованість по позичках Держбанку в сумі 12,7 млн. крб., а за заборгованість машино-тракторним і ремонтно-технічним станціям — 604,4 тис. крб.¹

Додаткову вигоду принесе колгоспам нова система збирання прибуткового податку, яку введено з 1966 року. Здійснюються й інші заходи по стимулюванню колгоспного виробництва. У 1965 році, наприклад, колгоспам області виділено для продажу автомобілів вантажних на 66%, тракторів (у фізичних одиницях) на 5%, комбайнів на 79%, причепів на 65% більше від 1964 р.² Збільшилась кількість проданих мінеральних добрив. Значна матеріально-технічна і фінансова допомога була надана 37 економічно слабим колгоспам.

Усе це дало відчутні результати. Незважаючи на несприятливі кліматичні умови 1965 р., трудівники колгоспів досягли певних успіхів. Валове виробництво продуктів сільського господарства зросло на 12% проти 1964 р.³ У 1965 р. значно виріс обсяг закупки основних продуктів. Середній рівень закупки за п'ять років (1960—1964) становив: пшениці й жита — 130%, насіння соняшника — 137, овочів — 164, м'яса — 111, молока — 136, яєць — 138%⁴. Після впорядкування закупочних цін та зниження собівартості продукції рентабельність підвищилася з 36,8% у 1964 р. до 42% у 1965 р. За ці роки грошові доходи колгоспів області зросли з 333,6 до 353,6 млн. крб., а оплата людино-дня з 2 крб. 76 коп. до 3 крб. 11 коп.⁵

Директивами ХХІІІ з'їзду КПРС по п'ятирічному плану накреслено велику програму розвитку колгоспно-радгоспного виробництва. Державні капітальні вкладення у сільське господарство збільшаться приблизно у два рази. Передбачено розширити поставку засобів механізації, мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, здійснити широку програму меліоративних робіт, а також робіт по електрифікації колгоспів і радгоспів. Колгоспи будуть переведені на пряме банківське кредитування. Розроблені партією заходи спрямовано на дальше піднесення

¹ Рішення № 392 виконкому Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих від 25.V—65 р.

² Розрахунки складені на основі фондів, виділених колгоспам Дніпропетровської області Міністерством сільського господарства УРСР на 1964 та 1965 рр.

³ Розрахунки складені на основі річних звітів колгоспів Дніпропетровської області за 1964 та 1965 роки у цінах відповідних років.

⁴ Обласна газета «Зоря», 16 лютого 1966 р.

⁵ За річними звітами колгоспів Дніпропетровської області за 1964 та 1965 р.

економіки колгоспів і радгоспів і підвищення матеріальної заінтересованості трудівників сільського господарства у результатах виробництва.

Колективна матеріальна заінтересованість у колгоспах безпосередньо виявляється через ріст продуктивності праці. Відомо, що матеріальні блага, вироблені соціалістичними державними підприємствами, належать усьому суспільству, з них держава певну частину виділяє у фонд оплати за працю. Із зростанням суспільної продуктивності праці підвищується заробітна плата трудящих. На окремих підприємствах індивідуальна продуктивність праці може бути найрізноманітнішою, але фонд заробітної плати цих підприємств планується і гарантується державою на загальних підставах, незалежно від індивідуальної продуктивності кожного підприємства.

Інша справа в колгоспах, де вироблювана продукція належить не всьому суспільству, а членам даного колгоспу. Тут індивідуальна продуктивність праці в кожному колгоспі визначає величину оплати праці колгоспників (табл. 1).

Таблиця 1
Залежність між продуктивністю і оплатою праці в колгоспах¹

Групи колгоспів	Кількість колгоспів у групі	Вироблено валової продукції на один людино-день (крб.)	Середня оплата людино-дня (крб., коп.)
I	11	до 5	2—38
II	31	від 5,1 до 6	2—60
III	23	від 6,1 до 7	2—81
IV	16	від 7,1 до 8	3—14
V	8	понад 8	3—48

¹ Таблиця складена на основі розрахунків по річних звітів колгоспів Солонянського, Новомосковського, П'ятихатського та Томаківського районів Дніпропетровської області УРСР за 1964 р.

З таблиці видно, що в міру зростання продуктивності праці в колгоспах зростає і оплата людино-дня. Так, у колгоспах першої групи, де на один людино-день вироблено до 5 крб. валової продукції в державних закупочних цінах, середня оплата людино-дня становила 2 крб. 38 коп. У колгоспах п'ятої групи, де відповідно вироблено більш як 8 крб., оплата людино-дня була майже в півтора раза вища (3 крб. 48 коп.).

Важливою формою колективної матеріальної заінтересованості є здійснення внутрігосподарського розрахунку у колгоспному виробництві. Суть його в тому, що бригадам і фермам доводяться планові завдання з валової продукції, визначаються ліміти виробничих затрат і собівартість вироблюваної продукції. Оплата праці здійснюється диференційовано по виробничих ланках у залежності від кінцевих результатів виробництва. У колгоспах Дніпропетровської області в 1965 р. внутрігосподарський розрахунок здійснювався в 213 колгоспах з 333. При цьому склалися різні методи оцінки діяльності госпрозрахункових одиниць і форми заохочення по госпрозрахунку. Дослідження показують, що в колгоспах, де застосовується внутрігосподарський розрахунок, ефективніше ведеться господарство, ніж у колгоспах, де він не здійснюється.

Аналіз табл. 2 свідчить про те, що в колгоспах, де застосовується внутрігосподарський розрахунок, вища продуктивність праці, краще ви-

Таблиця 2

Залежність економічних показників від ступеня застосування внутрігосподарського розрахунку у колгоспах¹

Показники	Групи колгоспів			Перша група колгоспів в процентах до третьої групи колгоспів
	з застосуванням внутрігосподарського розрахунку	з частковим застосуванням внутрігосподарського розрахунку	без застосування внутрігосподарського розрахунку	
Кількість колгоспів у групі . .	22	6	13	
Вироблено валової продукції в крб. на людину-день	9—08	8—52	7—08	128
100 га сільгоспугідь	29573	23334	22393	132
карбованець виробничих затрат	1—48	1—33	1—33	109
карбованець основних засобів	1—10	1—24	0—97	113
Вироблено чистого доходу на 100 га сільгоспугідь, крб. . . .	8760	8461	6508	135
Оплата людини-дня, крб.	3—72	3—67	3—05	122

¹ Таблиця складена на основі річних звітів колгоспів Новомосковського та Синельниківського районів Дніпропетровської області УРСР за 1965 рік.

користані земля та засоби виробництва і, як наслідок, вища оплата праці, ніж у колгоспах, які ще не переведено на внутрігосподарський розрахунок. Навіть часткове застосування внутрігосподарського розрахунку сприяє поліпшенню економічних показників.

У колгоспах першої групи виробництво валової продукції проти колгоспів третьої групи становило: на людину-день — 128%, на 100 га сільгоспугідь — 132, на карбованець виробничих затрат — 109, на карбованець основних засобів — 113, а чистого доходу на 100 га сільгоспугідь вироблено більше на 35%. Якщо у колгоспах першої групи середня оплата людини-дня становила 3 крб. 72 коп., то в колгоспах третьої групи лише 3 крб. 5 коп. Перевага внутрігосподарського розрахунку очевидна. Ось чому Директивами ХХІІІ з'їзду КПРС передбачено всемірне впровадження його у колгоспне виробництво.

Останнім часом у колгоспах країни застосовуються різні системи оплати праці. Однією з них є акордно-преміальна оплата, яка стимулює колективну матеріальну заінтересованість. Суть її полягає в тому, що величина оплати залежить не від обсягу виконаної роботи, а від одержаної продукції. При такій оплаті більше одержує той, хто більше виробив. У колгоспах Дніпропетровської області на таку оплату переведено більш десяти механізованих ланок по вирощуванню просапних культур та ряд тваринницьких ферм.

У 1964 р. механізована ланка П. Д. Малого по виробництву кукурудзи з колгоспу «Перемога» Солонянського району разом з іншими була переведена на акордно-преміальну оплату. Технологічною картою були визначені усі матеріальні і трудові витрати, а також плановий вихід продукції. Протягом року механізатори одержували грошову оплату (виходячи з планових розцінок центнера продукції), що становила 70 крб. на кожного члена ланки щомісячно. Остаточний розрахунок їм зробили наприкінці року, в залежності від одержаної продукції. При цьому надпланова продукція оплачувалася в півтора рази більше. Середньомісячний заробіток ланкового вийшов 157,5 крб., а його помічника — 150 крб. Така оплата праці добре позначилася на виробництві. Ланкою одержано з кожного гектара по 55 цн кукурудзи (при плані

35 цн), при цьому собівартість центнера зерна була нижче планової і обчислювалася в 96 коп. У ланках при звичайній оплаті праці врожайність була нижчою — 49,2 цн/га, а собівартість 1 цн значно вищою — 1 крб. 95 коп.

Важливу роль у забезпеченні колективної матеріальної заінтересованості колгоспників відіграють суспільні фонди споживання. З розвитком виробництва зростають культурно-побутові потреби трудящих, ступінь задоволення яких залежить від того, наскільки суспільство спроможне виділяти кошти на освіту, охорону праці, житлове будівництво, упорядкування побуту тощо. Задоволення цих потреб здійснюється через суспільні фонди споживання держави і колгоспів. Розміри суспільних фондів споживання визначаються економічним розвитком суспільства. В свою чергу, суспільні фонди споживання впливають на виробництво, прискорюючи його розвиток. Взаємозв'язок між суспільними фондами споживання та економікою можна прослідкувати на прикладі колгоспів Дніпропетровщини (табл. 3).

Таблиця 3
Взаємозв'язок суспільних фондів споживання з економічними показниками колгоспів¹

Групи колгоспів	Розмір суспільних фондів споживання в розрахунку на одного колгоспника (крб.)	Кількість колгоспів у групі	Валова продукція на 100 га сільськогосподарських угідь (тис. крб.)	Валовий доход на 100 га сільськогосподарських угідь (тис. крб.)	Вироблено людино-днів на одного колгоспника	Вироблено на один людино-день (крб., коп.)	
						валової продукції	валового доходу
I	до 60	26	20,6	12,4	231	5 - 99	3 - 79
II	від 61 до 90	43	20,8	12,9	235	6 - 38	4 - 01
III	91 і більше	20	21,3	14,6	250	6 - 78	4 - 44

¹ Розрахунки складені на основі річних звітів колгоспів Солонянського, Новомосковського, Томаківського та П'ятихатського районів за 1964 р.

В міру зростання суспільних фондів споживання поліпшуються всі економічні показники колгоспів: краще використовується земля, через що збільшується вихід валової продукції і валового доходу з одиниці земельної площі; підвищуються продуктивність праці і трудова активність колгоспників.

Безумовно, в кожному господарстві при розподілі фонду споживання необхідно знаходити правильне співвідношення між тією частиною, яка витрачається на оплату за працю, і тією, що надходить до суспільних фондів споживання.

У новій п'ятирічці намічено здійснити значні роботи по будівництву на селі житлових будинків, шкіл, дитячих садків, ясел, лікарень, клубів, бібліотек, кінотеатрів, пралень, пекарень тощо. В цій справі важливе місце належить суспільним фондам споживання колгоспів. «Піднесення культури і поліпшення побуту на селі, — підкреслювалось на XXIII з'їзді КПРС, — безсумнівно, сприятимуть успішному розвитку продуктивних сил колгоспів і радгоспів»¹.

* * *

Форми колективної матеріальної заінтересованості в колгоспах забезпечують зростання колгоспного виробництва. Через них більш послі-

¹ Л. І. Брежнев. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, Політвидав України, 1966, стор. 91.

довно здійснюється принцип рівної оплати за рівну працю, тому що мірилом праці виробничих колективів виступає кінцева продукція.

Колективна матеріальна заінтересованість допомагає виховувати радянських людей в дусі колективізму та стверджує принцип «Кожний за всіх, всі за одного». Вона є могутнім засобом мобілізації громадської думки проти осіб, що порушують правила соціалістичного співжиття та намагаються прожити за рахунок чужої праці.

Правильне поєднання особистої та колективної матеріальної заінтересованості є важливою умовою побудови комунізму в нашій країні.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА У ПРОЦЕСІ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ КОЛГОСПІВ

В. Я. Духов

У Директивах XXIII з'їзду КПРС по новому п'ятирічному плану зазначено, що в інтересах ефективнішого використання землі, капітальних вкладень, техніки і трудових ресурсів треба здійснювати спеціалізацію колгоспів та радгоспів, забезпечуючи правильне поєднання галузей¹.

Концентрація і спеціалізація сільськогосподарського виробництва є однією з особливостей інтенсивного розвитку сучасного суспільного виробництва.

Колгоспи і радгоспи Белгородської області до 1970 р. значно збільшать виробництво і продаж сільськогосподарських продуктів державі, причому закупівля худоби й птиці зросте на 32%.

Розв'язати накреслені завдання можна на основі підвищення продуктивності праці, одним з вирішальних факторів якого також є концентрація і спеціалізація виробництва.

К. Маркс зазначав, що «розвиток суспільної продуктивної сили праці передбачає кооперацію у великому масштабі, що тільки при цій передумові можуть бути організовані поділ і комбінація праці, заощаджені, завдяки масовій концентрації, засоби виробництва..., процес виробництва може бути перетворений в технологічне застосування науки»².

Великі підприємства мають усі можливості для застосування сучасних досягнень науки і техніки, постановки сільськогосподарського виробництва на промислову основу. Але у даний час одним із суттєвих недоліків, що заважають прискореному зростанню продуктивності праці колгоспників, є невеликі розміри виробництва продукції тваринництва. Обсяг виробництва цієї галузі не забезпечує раціонального використання усіх засобів.

За період з 1960 по 1964 р. кількість великої рогатої худоби на одну ферму в середньому по колгоспах області збільшилася з 147 до 318 голів. Групування колгоспів за розміщенням великої рогатої худоби в 1964 р. свідчить, що разом з концентрацією виробництва зростає обсяг продукції на одиницю земельної площі, підвищується рентабельність виробництва (див. табл. 1).

Більшість колгоспів області тримають до 500 голів великої рогатої худоби на кожному пункті, причому збитковість галузі становить 18%. Менш збитковим є виробництво в колгоспах з кількістю худоби по 500—700 голів на пункті. У господарствах, де кількість худоби на одному пункті перевищує 700 голів, збільшення виробництва без докорін-

¹ Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. Вид-во політ. літ-ри України, К., 1966.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, Держвидав політ. літ-ри, К., 1963, стор. 591.

Таблиця 1

Групи колгоспів	Кількість худоби в одному пункті, голів	Кількість колгоспів у групі	Виробництво продукції на 100 га сільськогосподарських угідь		Норма рентабельності
			тис. крб.	%	
I	Близько 300	179	3,2	100	—18,0
II	300—500	151	3,4	106	—17,6
III	500—700	46	3,8	118	—4,3
IV	Понад 700	31	3,9	122	—11,4
Разом . .	—	407	3,4	—	—16,2

ного поліпшення засобів виробництва і технологічних процесів призведе до збитків.

Створення великих спеціалізованих колгоспів по виробництву окремих видів продукції тваринництва з високим рівнем механізації виробничих процесів і стійкою кормовою базою дозволить різко підвищити продуктивність праці, забезпечить належну рентабельність вироблюваної продукції.

1964 року в Белгородській області створено дев'ять великих спеціалізованих колгоспів по відгодівлі рогатої худоби. Кожний колгосп зможе відгодовувати понад 10 тис. голів худоби на рік. Усі спеціалізовані колгоспи в 1970 р. (їх буде 10) відгодовуватимуть близько 150 тис. голів худоби, тобто майже половину м'яса, що реалізується колгоспами області. Понад 45% м'яса, яке колгоспи продають державі, вироблятимуть господарства, спеціалізовані на відгодівлі свиней. У всіх районах області розгорнуто будівництво 19 таких господарств. Кожний колгосп зможе давати понад 25 тис. цм свинини на рік.

Виробництво яєць також концентрується у спецгоспах, проектна потужність кожного з них розрахована на виробництво п'ятнадцяти мільйонів яєць за рік. У даний час спецгоспи будуються в десяти районах області.

Збільшення виробництва продукції і зростання продуктивності праці потребує високої ефективності капіталовкладень. Практичний досвід показує, що неефективними є ті капіталовкладення, що мають розпорошений характер, виробляються некомплексно і без удосконалення старої технології.

З часу своєї організації спецгоспи по виробництву м'яса великої рогатої худоби одержали по 40 коп. прибутку на карбованець капіталовкладень, вироблених за відповідний період. Для введення в дію кожного спецгоспу виділено капіталовкладень у розмірі 1—2 млн. карбованців на господарство.

Як свідчать перші наслідки роботи спецгоспів по відгодівлі великої рогатої худоби, концентрація і спеціалізація виробництва супроводиться зниженням живої і уречевленої праці на одиницю продукції, зростанням її продуктивності та рентабельності виробництва.

У 1965 р. спецгоспи поставили на відгодівлю 68 тис. голів худоби і зняли з відгодівлі 61 тис. голів. Середня вага однієї тварини, знятої з відгодівлі, склала 281 кг, а в спецгоспі «Заря» Шебекінського району — 302 кг. Питома вага худоби вищої вгодованості в спецгоспах становила 71%, а в середньому по області (1964 р.) — 20%. Середньодобовий приріст молодняка великої рогатої худоби за 1965 р. дорівнював 733 г, тоді як 1964 року по колгоспах області він складав 328 г за день.

Спеціалізація колгоспів на виробництві яловичини дозволила в короткий строк значно поліпшити якість продукції, що йде на продаж державі. У другому півріччі 1964 р. (перехід спецгоспів на відгодівлю великої рогатої худоби) питома вага худоби вищої вгодованості зросла з 16% у першому півріччі до 53%, а питома вага худоби з вгодованістю нижче середньої знизилася з 39 до 15%.

У 1965 р. якість проданого державі м'яса великої рогатої худоби далі поліпшувалася, про що свідчить таб. 2.

Таблиця 2

М'ясо великої рогатої худоби	1964 р.		1965 р.	
	тис. цн	%	тис. цн	%
Всього	317,7	100	434,8	100
У тому числі:				
вищої вгодованості	64,6	20	188,4	43
середньої вгодованості	178,0	54	174,1	40
нижче середньої і пісної вгодованості	82,3	26	72,3	17

У 1965 р. кількість м'яса великої рогатої худоби вищої вгодованості, проданого областю, збільшилася порівняно з 1964 р. майже в три рази. Таким чином, концентрація і спеціалізація виробництва яловичини в колгоспах Белгородської області дозволила в найкоротший час поліпшити якість вироблюваної продукції.

Якісні зміни у виробництві яловичини супроводилися скороченням витрат на виготовлення продукції. 1965 року на один центнер приросту молодняка в спецгоспах області вироблено 73,08 крб. матеріально-грошових затрат, затрати праці становили 5,3 людино-дня. У 1964 р. ці затрати по колгоспах області в середньому відповідно дорівнювали 88,5 крб. та 12,5 людино-дня.

У 1965 році в спецгоспі ім. Ольмінського Олексіївського району собівартість приросту молодняка становила 64 крб. 68 коп.; затрати праці — 3,5 людино-дня, кормів — 9,5 кормодиниць. У колгоспах Олексіївського і Червоногвардійського районів, які поставляли спецгоспові молодняк для довиросування і відгодівлі, собівартість за цей період становила 106,84 крб., затрати праці — 12,04 людино-дня, кормів — 11,5 кормодиниць.

У 1966—1967 рр. вступить до ладу більшість спецгоспів по виробництву свинини і яєць. Деякі з них вже працюють з кінця 1965 року.

1964 року у процесі концентрації і спеціалізації виробництва свинини спостерігалися ті самі тенденції, що і у вищенаведених прикладах.

Таблиця 3

Групи колгоспів	Вироблено на один колгосп, цн	У середньому по групі, цн	Вироблено свинини на 100 га оранки, цн	Собівартість 1 цн приросту, крб.	Затрати праці на 1 цн приросту, людино-днів
I	Близько 200	143,0	5,1	193,9	25,1
II	200—400	301,1	9,8	144,3	18,5
III	400—600	487,4	13,6	128,8	16,0
IV	600—1000	756,0	18,9	110,8	11,4
V	Понад 1000	1299,2	23,2	100,5	11,1
	Разом	536,0	14,8	120,7	14,8

Концентрація виробництва свинини в 19 господарствах області, застосування промислових методів вирощування і відгодівлі — все це дозволить ще більше зменшити затрати живої та уречевленої праці, ніж в колгоспах V групи.

З 1967 р. в решті колгоспів області буде зосереджено виробництво молока і вирощування молодняка великої рогатої худоби для передачі спецгоспам.

У процесі концентрації і спеціалізації виробництва розширюються далі міжколгоспні зв'язки. Десятки колгоспів залежать один від одного у виробництві окремих видів сільськогосподарських продуктів. Усі колгоспи вже тепер поставляють молодняк у дев'ять спецгоспів.

У даний період колгоспи-поставщики передають на відгодівлю молодняк віком 12—14 місяців і вагою близько 250 кг. У 1965 р. спецгоспи одержали для довиращування і відгодівлі молодняк худоби середньою вагою 233 кг. Спецгоспи довиращують і реалізують худобу вагою 300 кг і більше.

В умовах товарно-грошових відносин спецгоспи виступають виробниками всієї продукції, що йде на продаж. Прибутки також належать їм. Розмір додаткового прибутку, одержуваного колгоспами-поставщиками від кооперації і спеціалізації виробництва, залежить від того, чи правильно визначена ціна на худобу, чи досконалі відносини між ними і спецгоспами.

Ці взаємовідносини тепер мають такий вигляд: колгоспам-поставщикам доводиться план передачі худоби, спецгоспи укладають з ними договір.

Договір на продаж великої рогатої худоби для довиращування і відгодівлі у спецгоспі визначає кількість худоби, яку колгосп-поставщик продає щомісяця, а також вік і вагу худоби. У договорі передбачено продаж тільки здорової худоби. Колгосп-поставщик доставляє худобу власними засобами. Спеціалізований колгосп забезпечує своєчасне приймання худоби, визначення ваги її та кондицій. Приймання — здача худоби (зважування, знижка на живу вагу та ін.) здійснюється в порядку, встановленому для державних заготівельних організацій.

Оскільки затрати на центнер приросту худоби віком 12 місяців більші, ніж худоби віком 18—20 місяців, спецгоспи за договореністю з колгоспами-поставщиками у 1964—1965 рр. доплачували останнім до державної закупочної ціни спочатку 10, а потім 15%. За названий період колгоспи-поставщики в середньому одержали по 110,3 крб. за центнер переданої для довиращування та відгодівлі худоби, а в кінці 1965 р. — по 114,54 крб.

За худобу з вгодованістю нижче середньої, що продавалася для відгодівлі, надбавка становить 3% до державної закупочної ціни.

Спецгоспи розраховуються з колгоспами-поставщиками протягом десяти днів після приймання худоби. Доплата до державної закупочної ціни провадиться після реалізації худоби м'ясній промисловості.

Спецгосп виплачує колгоспу-поставщику вартість перевезки худоби від колгоспу до відгодівельного господарства за діючим єдиним тарифом на автомобільні і залізничні перевезки.

Договір передбачає відповідальність сторін за порушення угоди. Так, якщо колгосп-поставщик не передає для довиращування і відгодівлі передбачену угодою кількість худоби до встановленого строку, то він виплачує неустойку спецгоспові по п'ять копійок за прострочений голово-день. У випадку несвоечасного розрахунку спецгосп виплачує колгоспові-поставщику неустойку в розмірі 0,05% суми прострочених платежів. Якщо спецгосп не забезпечить своєчасного приймання худоби,

він також виплачує неустойку по 5 коп. за голову-день. Цілком зрозуміло, що виплата неустойок не звільняє обидві сторони від взятих зобов'язань.

У випадку стихійного лиха (інфекційні захворювання та ін.) колгосп-поставщик звільняється від узятих зобов'язань.

Для нормального здійснення процесу розширеного відтворення за умов товарно-грошових відносин окупність затрат на виробництво одиниці продукції набирає принципового значення.

1965 року спецгосп ім. Ольмінського Олексіївського району за центнер м'яса великої рогатої худоби, проданого державі, одержав по 119,5 крб., собівартість 1 *цн* м'яса становила 101,3 крб., норма рентабельності — 18%. За кожний центнер прийнятої для довиращування та відгодівлі худоби спецгосп виплатив колгоспам-поставщикам Олексіївського і Червоногвардійського районів по 110,1 крб. Норма рентабельності в колгоспах на худобу дорівнювала 5,1% (собівартість одного центнера м'яса в колгоспах — 104,7 крб.).

Прибуток від реалізації м'яса великої рогатої худоби в спецгоспі ім. Ольмінського становив 301 тис. крб. Колгоспи-поставщики одержали за передану худобу близько 111 тис. крб. Більший прибуток, одержаний спецгоспами, спрямовується на покриття державних довгострокових кредитів.

Оскільки в умовах соціалістичних виробничих відносин зберігається товарна форма виробництва, слід враховувати дію закону вартості та виявлення його основних функцій у процесі обміну товарів.

Як уже доведено на практиці, ігнорування дії закону вартості привело до серйозних порушень темпів зростання виробництва продукції.

У даному випадку треба раціональніше розв'язувати питання про перерозподіл тієї частини прибутку, яка виникає додатково у процесі кооперації та спеціалізації колгоспів на виробництві яловичини. Колгоспи-поставщики, як прямі учасники виробництва реалізованої спецгоспами продукції, мають право на певну частину цього прибутку. Забезпечуючи однаковий рівень рентабельності в колгоспах-поставщиках і спецгоспах, цю частину встановлюють математично, шляхом виявлення взаємозв'язку між собівартістю і живою вагою худоби в колгоспах-поставщиках, спецгоспах і державною закупочною ціною.

Ціна на молодняк великої рогатої худоби, що поставляється в спецгоспи, залежить від:

- 1) постановочної ваги однієї тварини;
- 2) собівартості одного центнера яловичини, виробленої колгоспом-поставщиком;
- 3) собівартості приросту худоби на відгодівлі в спецгоспі;
- 4) державних закупочних цін.

Щоб визначити формулу ціни, умовно позначимо залежні величини:

A_1 — жива вага худоби, вирошеної в колгоспі-поставщику, *цн*;

B_1 — собівартість одного центнера живого м'яса худоби в колгоспах-поставщиках, крб.;

A_2 — жива вага худоби, реалізованої спецгоспом, *цн*;

B_2 — собівартість одного центнера приросту в спецгоспі, крб.;

C — державна закупочна ціна, крб.;

X — ціна на худобу, закуплену спецгоспом (шукана величина), крб.

Умови рівності рентабельності виробництва в колгоспах-поставщиках і спецгоспах можна зобразити так:

$$\frac{X \cdot A_1}{B_1 \cdot A_1} = \frac{C \cdot A_2}{X \cdot A_1 + (A_2 - A_1) B_2},$$

де $X \cdot A_1$ — виручка від реалізації однієї голови худоби спецгоспові;
 $B_1 \cdot A_1$ — затрати на її виробництво в колгоспах-поставщиках.

Величина $C \cdot A_2$ у правій частині рівняння означає виручку спецгоспу від реалізації худоби державі; $X \cdot A_1$ — затрати на купівлю худоби колгоспа-поставщика і $(A_2 - A_1) B_2$ — затрати спецгоспу на довиращування і відгодівлю.

Величина A_1 у чисельнику і знаменнику лівої частини рівняння скорочується. Далі, спростивши формулу, матимемо:

$$X = -\frac{B_2(A_2 - A_1)}{2A_1} + \sqrt{\frac{C \cdot A_2 B_1}{A_1}}$$

Знаючи собівартість 1 *цн* яловичини у колгоспах-поставщиках і спецгоспах, за даною формулою можна точно визначити ціну на худобу, що поставляється. Ця ціна однаковою мірою забезпечує рентабельність виробництва у колгоспах-поставщиках і спецгоспах.

Середня жива вага однієї тварини, що передавалася для довиращування і відгодівлі у спецгосп колгоспами Олексіївського та Червоногвардійського районів, у 1965 р., становила 2,3 *цн* (A_1), собівартість 1 *цн* — 104,7 крб. (B_1). Середня вага однієї тварини, проданої спецгоспом ім. Ольмінського в 1965 р., дорівнювала 2,72 *цн* (A_2); собівартість 1 *цн* приросту — 64,68 крб. (B_2). Виручка від реалізації 1 *цн* м'яса у спецгоспі становила 119,5 крб. (C).

Підставивши наведені дані у виведену формулу, одержимо після виконання всіх математичних дій $X = 115,7$ крб.

За даних умов виробництва і реалізації ціна на худобу, що передавалася у спецгоспи для довиращування та відгодівлі, по 115,7 крб. за центнер забезпечує однакову норму рентабельності в тих і інших господарствах (11%).

Аналогічно, за наведеною формулою можна визначити ціну й за періодами року.

Після того, як спецгоспи виплатять кредиторську заборгованість по довгострокових позиках, виникає потреба в перегляді цін з метою перерозподілу частини додаткового прибутку між колгоспами-поставщиками і спецгоспами у відповідності з затратами робочого часу. Якщо додатковий прибуток, що створився від кооперації і спеціалізації виробництва, буде перерозподілятися за нормою рентабельності, спецгоспи одержать більшу його частину.

Можливості концентрації більшої частини прибутку в спецгоспах закладені в основі визначення формули ціни. Розглянемо цю умову. Колгоспи-поставщики одержують певну частину прибутку p на величину затрат по вирощуванню молодняка ($B_1 A_1$). Спецгоспи за цю ж худобу, яку виростили колгоспи-поставщики, також одержують прибуток p^I . При цьому p^I більше p , оскільки величина $X \cdot A_1$, що входить у собівартість м'яса, виробленого спецгоспами, більше $B_1 A_1$, і для неї в спецгоспах забезпечується рівна норма рентабельності. Крім того, спецгоспи одержують прибуток p^{II} на власні затрати $(A_2 - A_1) B_2$ по відгодівлі великої рогатої худоби.

Отже, загальна сума прибутку в колгоспах-поставщиках і спецгоспах $P = p + p^I + p^{II}$. Більша частина прибутку залишається в спецгоспах, бо в колгоспи-поставщики спрямовується p , а в спецгоспи — $p^I + p^{II}$. Різниця в прибутках становить $p^I - p + p^{II}$.

1965 року спецгоспи по виробництву м'яса великої рогатої худоби одержали 45,1 тис. *цн* приросту, тобто 12% від загальної кількості приросту, одержаного колгоспами області. У загальній кількості яловичини

ни, проданої колгоспами державі, питома вага спецгоспів склала 64,2% (162,5 тис. ц з 253,1). Норма рентабельності яловичини в спецгоспах — 17%, в колгоспах-поставщиках — 11%. Питома вага в спецгоспі у виробництві яловичини — 12%, прибутку — 49%.

З таким становищем далі не можна миритися, тому після покриття кредиторської заборгованості принципи розподілу прибутку між колгоспами-поставщиками і спецгоспами повинні змінитися.

Проте слід підкреслити, що поглиблена спеціалізація справляє позитивний вплив на виробництво яловичини в колгоспах-поставщиках. У 1965 р. вони одержали від продажу яловичини державі 938 тис. крб. збитку, а від продажу її спецгоспам — понад три мільйони карбованців прибутку. Загальний прибуток від продажу яловичини дорівнює 2,4 млн. крб.

При розподілі прибутку через ціни у відповідності з трудовими затратами більша частка його спрямовуватиметься в колгоспи-поставщики, які, запроваджуючи промислові методи виробництва в молочне тваринництво, матимуть змогу значно зменшити затрати живої і уречевленої праці на виробництво молока та вирощування молодняка великої рогатої худоби.

«Хоч би як установлювались і регулювались спочатку ціни різних товарів одна відносно одної, в усякому разі їх рухом керує закон вартості. Де падає робочий час, необхідний для виробництва товару, падають і ціни; де він підвищується, підвищуються за інших рівних умов і ціни»¹.

Міжколгоспне кооперування і спеціалізація приводять до підвищення праці і зниження собівартості продукції при забезпеченні економічної заінтересованості всіх виробників.

¹ К. Маркс. Капітал, т. III, Держ. вид-во політ. літ-ри УРСР, К., 1952, стор. 182.

КОМПЛЕКСНА МЕХАНІЗАЦІЯ І ЗРОСТАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ В СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ КОЛГОСПАХ

П. І. Пономаренко

Рішення, прийняті XXIII з'їздом Комуністичної партії Радянського Союзу, потребують невідпинного росту продуктивності суспільної праці у всіх галузях громадського господарства.

Якщо середньорічні темпи приросту продуктивності праці в розрахунку на одного працюючого у новій п'ятирічці становитимуть у промисловості 6% проти 4,6% в минулій, то в сільському господарстві по суспільному сектору 7% проти 3,7%¹ або в два рази вищі, ніж у 1961—1965 р.

Основним завданням сільського господарства сьогодні є значне збільшення виробництва продукції землеробства та тваринництва, щоб забезпечити потреби населення в продуктах харчування, а промисловість — у сільськогосподарській сировині.

Розв'язання цих питань — основа політики комуністичного будівництва в нашій країні.

Комуністичне суспільство можна побудувати лише тоді, коли ми перевищимо рівень виробництва розвинутих капіталістичних країн і забезпечимо вищу, ніж при капіталізмі, продуктивність суспільної праці.

«Комунізм, — писав В. І. Ленін, — є вища, проти капіталістичної, продуктивність праці добровільних, свідомих, об'єднаних робітників, що використовують передову техніку», і починається комунізм там, «де з'являється самовіддана, перемагаюча тяжку працю, турбота рядових робітників про збільшення продуктивності праці, про охорону *кожного пуда хліба, вугілля, заліза* та інших продуктів, які дістаються не тим, хто працює особисто, і не їх «ближнім», а «далеким», тобто всьому суспільству»².

Враховуючи потреби країни та економічні можливості сільськогосподарського виробництва, п'ятирічний план передбачає збільшити обсяг продукції сільського господарства в 1966—1970 рр. на 25%, а продуктивність праці — на 40—45%.

Усі трудящі нашої країни зацікавлені в тому, щоб народне господарство невідпинно розвивалось, і цей розвиток (розширення соціалістичного виробництва) повинен здійснюватися перш за все шляхом невідпинного росту продуктивності суспільної праці.

Якщо продуктивність праці — це здібність конкретної праці виробляти певні матеріальні цінності, то під підвищенням продуктивної сили

¹ О. М. Косигін. Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 р. Вид-во політ. літ-ри, К., 1966 р., стор. 14.

² В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 380.

праці, відзначав К. Маркс, слід розуміти всяку взагалі зміну в процесі праці, що скорочує робочий час, суспільно необхідний для виробництва даного товару¹.

Невпинне зростання продуктивності праці дозволяє суспільству скорочувати затрати праці на одиницю продукції як у живій, так і в уречевленій формі, щоб одержати максимум продукції при мінімальних затратах праці і засобів на її виробництво.

Планова соціалістична система господарства дає можливість свіdomo регулювати за єдиним народно-господарським планом підвищення продуктивності суспільної праці. Це неможливо у капіталістичному суспільстві, де продуктивність праці використовується як засіб видобування максимального прибутку, а між розвитком продуктивних сил і ростом продуктивності праці виникають антагоністичні суперечності.

Соціалізм, ліквідуючи приватну власність на засоби виробництва, знищив і ті перешкоди, які заважали росту продуктивності праці.

Встановлення соціалістичних виробничих відносин, відсутність економічних криз перевиробництва, ліквідація варварського розкрадання людської праці забезпечують невпинне зростання продуктивності праці у всіх галузях народного господарства.

Ріст продуктивності праці в сільському господарстві, вказував К. Маркс, стає однією з умов розвитку всього суспільного виробництва, через те, що чим менше часу потребує суспільство на виробництво пшениці, худоби і т. ін., тим більше часу воно зберігає для іншого виробництва, матеріального або духовного.

Використання цього закону стало можливим у нашій країні, яка всебічно ураховує й використовує вимоги об'єктивного економічного закону невпинного зростання продуктивності праці в поєднанні з іншими економічними законами розвитку соціалістичного суспільства.

Основою підвищення продуктивності праці в сільському господарстві є розвиток продуктивних сил, раціональне використання техніки, удосконалення системи землеробства, застосування передових методів господарювання, науково обгрунтоване розміщення та спеціалізація сільськогосподарського виробництва, зростання культурно-технічного рівня працівників села, підвищення матеріальної зацікавленості і т. ін.

Різноманітність природних та економічних умов сільськогосподарського виробництва зумовлює відмінність у спеціалізації та поєднанні галузей і різний ступінь механізації виробничих процесів, навіть у рамках одного району.

Відмінність ця закономірна тому, що «в теорії мислиме всяке прикладення капіталу всяких розмірів до всякої кількості землі, але само собою розуміється, що «це залежить» від наявних умов економічних, технічних, культурних і т. д., і вся справа саме в тому, які умови в даний момент в даній країні наявні»².

У нашій країні з її різноманітністю природних та економічних умов склались великі спеціалізовані райони рослинництва і тваринництва. Однак питанням спеціалізації та комплексної механізації виробничих процесів до останнього часу приділялося мало уваги, колгоспне виробництво нагадувало дрібнотоварне виробництво, де кожне господарство прагнуло виробляти якомога більше різноманітних сільськогосподарських культур і утримувати всі види тварин з мінімальними затратами на покупку засобів механізації.

¹ Див. К. Маркс. Капітал, т. I, Держ. вид-во політ. літ-ри УРСР, 1954, стор. 315.

² В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 58.

Все це стримувало розвиток виробництва і знижувало темпи росту продуктивності сільськогосподарської праці.

У даний час спеціалізації сільськогосподарського виробництва відкрито широку дорогу. Кожний колгосп вибирає свій напрям, урахувуючи природні та економічні умови, прагне виробити максимум продукції при мінімальних витратах праці і коштів на її виробництво, тому найбільша увага повинна приділятися комплексній механізації, росту продуктивності праці.

Підвищення рівня механізації і на цій базі продуктивності праці супроводжується збільшенням у колгоспах машин та механізмів і зростанням культури їх експлуатації.

Заміна ручної праці машинами, удосконалення сільськогосподарської техніки, комплексна механізація і автоматизація виробничих процесів — це невичерпне джерело зростання продуктивності праці на всіх ділянках сільськогосподарського виробництва.

Ефективність застосування сільськогосподарської техніки обумовлює не тільки зростання продуктивності праці, але й підвищення економічної родючості ґрунту. Але техніка (трактори, комбайни, культиватори і ін.) тільки тоді сприяє росту виробництва продукції, коли відповідає вимогам передової агротехніки, враховує біологічні властивості культур і ті природні умови, в яких ці культури вирощуються.

Протягом 1966—1970 рр. сільське господарство країни одержить 1790 тис. тракторів, 1100 тис. вантажних автомобілів, 900 тис. тракторних причепів, 275 тис. автомобільних причепів, 550 тис. зернозбиральних комбайнів і інших сільськогосподарських машин та обладнання. Це зміцнить матеріально-технічну основу сільського господарства.

Застосування комплексної механізації у вирощуванні та збиранні зернових, кукурудзи, цукрового буряка, картоплі та інших культур дає змогу проводити всі посівні роботи в короткі строки і на високому агротехнічному рівні.

У 1965 році по Харківській області впровадження комплексної механізації у виробництво цукрових буряків сприяло одержанню по 240,5 *цн* проти 234 *цн* с *га* в середньому по Україні, кукурудзи на зерно по 27,6 *цн* проти 25 *цн*, картоплі близько 86 проти 69 *цн*. При цьому затрати праці на виробництво продукції зменшено в 1,6—2,2 рази. Загальна економія від впровадження комплексної механізації тільки на цих культурах становить близько 28 млн. *люд.-днів*.

Відомо також, який великий економічний ефект у сільськогосподарському виробництві дає зрошення та поливка рослин, особливо із застосуванням удосконалених машин, які полегшують працю і скорочують час поливки.

У колгоспах Харківської області застосовується спосіб поливки культур як за допомогою дощових (поливних) пристроїв, так і шляхом поливки в спеціально нарізані борозни між рослинами. Однак останній спосіб трудомісткіший і потребує більше витрат.

При поливці дощувальним пристроєм витрати праці становлять 3,5 *люд.-год.*, а при зрошенні в борозну — 23, не враховуючи витрат на нарізку та оформлення борозен (біля 15 *люд.-год.*).

У колгоспі «За мир» Красноградського району, де вирощуванню овочів приділяється велика увага, у 1965 р. збудовано одну зрошувальну систему для поливки 30 *га* і другу (тимчасову) для поливки 10 *га*. Правильна організація праці в бригаді, уміле використання техніки дали свої результати. Колгосп одержав в середньому по 111 *цн* овочів з 1 *га*. Прибуток від їх реалізації становив 29 тис. карбованців. Витрати праці на вирощування овочів скоротились у кілька разів.

Зрошування, як відмічалось на травневому (1966 р.) Пленумі ЦК КПРС, — це невичерпне джерело збільшення сільськогосподарської продукції. У тих колгоспах, де поливну площу обслуговують спеціалізовані бригади, краща зацікавленість у правильній організації праці, вища відповідальність за збір високих урожаїв, менші витрати коштів на 1 *цн* продукції.

У всіх колгоспах області збір зернових проводиться не вручну, як було раніш, а комбайнами. Найбільш трудомістким процесом вважається скирдування соломи, однак поступове впровадження комплексної механізації і тут значно скоротило витрати праці.

Якщо в 1963 році на Україні збирання зернових комбайном з подрібнювачем соломи проведено на площі 700 тис. *га*, при цьому заощаджено 6,8 млн. *люд.-год.* і близько 2,6 млн. *крб.*, то вже в 1964 р. більше 1 млн. 300 тис. *га*, або майже в два рази більше, ніж у попередньому році. Це дало змогу заощадити близько 6 млн. *крб.*

Переваги цього способу полягають у тому, що при збиранні, наприклад, озимої пшениці комбайном з подрібнювачем на нарізку однієї тонни соломи витрачено лише 0,073 *люд.-год.*, тоді як при збиранні комбайном без подрібнювача витрати праці становлять 2,88 *люд.-год.*, або в 31 раз більше.

Таким чином, економічний ефект від впровадження потокової технології збирання зернових із застосуванням комплексу машин виявляється як в економії праці, так і в скороченні прямих витрат.

Збирання цукрового буряка в колгоспах Харківської області проводиться комбайнами поточковим або перевалочним способами. Витрати праці на 1 *га* при поточковому збиранні становлять 12 *люд.-год.*, тоді як при перевалочному — 68 *люд.-год.*, тобто в шість разів більше.

Деякі колгоспи провадять збирання напівпоточковим та перевалочним способами. Перший полягає в тому, що викопані із землі буряки, частково очищені машинами, дочищають від землі руками, а потім за допомогою техніки вантажать на автомашини і відправляють на приймальний пункт. При перевалочному способі викопані тими ж комбайнами буряки складаються в кінці поля, ближче до дороги, де їх вручну очищають від землі і вантажать на машини, а потім транспортують на приймальні пункти. Застосування наявної техніки у цих трудомістких процесах підвищить продуктивність праці на 70%.

У 1965 році в колгоспах Харківщини на збиранні цукрового буряка широко застосовувався поточковий та потоко-перевалочний методи. Буряки звозилися на край поля, там їх вантажили і відвозили на приймальні пункти.

За останній час у деяких колгоспах запроваджено роздільне збирання цукрових буряків за допомогою спеціальних комбайнів. Переваги цього способу в тому, що гичка не забруднюється землею і використовується як корм худобі.

Харківський науково-дослідний інститут сільськогосподарського машинобудування виготовив комбайн СКН-2М, яким можна збирати цукрові буряки і гичку роздільно, але таких машин у колгоспах області дуже мало.

У 1965 р. механізоване збирання цукрових буряків в області проводилось на 43 тис. *га* ($\frac{1}{3}$ всіх посівів). Механізовані бригади допомогли скоротити витрати праці і на 20% зменшити собівартість центнера продукції. В 20 колгоспах і 150 бригадах одержано урожай понад 300 *цн*, а в п'яти бригадах — по 400 *цн* цукрового буряка з 1 *га* при значному скороченні витрат на його виробництво.

В сучасних умовах великого значення набуває комплексна механізація тваринницьких ферм колгоспів і радгоспів.

За період до 1961 р. на машинну дойку було переведено лише 832 тис. корів, а вже в 1961 р. — 628,8 і в 1962 — 1066 тис. корів.

Механізація тваринницьких ферм у спеціалізованих колгоспах сприяє більш повному використанню засобів виробництва, створює умови для впровадження комплексної механізації, підвищує продуктивність праці трудівників ферм, піднімає їх матеріальну зацікавленість.

Особливо значний економічний ефект дає машинна дойка корів при комплексній механізації ферм.

Комплексна механізація всіх процесів на тваринницьких фермах дозволяє значно знизити затрати праці і собівартість продукції, а разом з тим підняти продуктивність праці.

У спеціалізованому колгоспі «Іскра» Балаклійського району Харківської області один тваринник обслуговував 20—30 голів великої рогатої худоби, а з впровадженням механізації тільки в окремі процеси виробництва він став обслуговувати понад 70 голів. В цьому ж районі через відсутність комплексної механізації на фермах жом худобі довгий час подавався вручну, що збільшувало собівартість продукції. Впровадження комплексної механізації ще вище підніме продуктивність праці і набагато скоротить витрати на виробництво одиниці продукції.

Розв'язати питання комплексної механізації самі сільські механізатори не можуть. Пояснюється це тим, що виробляється дуже мало необхідного комплексного обладнання для тваринницьких ферм, до того ж воно роз'єднане, не зв'язане в один технологічний комплекс, що утруднює його придбання і використання, а це стримує своєчасність виконання багатьох показників по цій галузі сільськогосподарського виробництва. Якби водночас із будівництвом спеціалізованих ферм було встановлене необхідне комплексне обладнання, це значно скоротило б витрати на виробництво тваринницької продукції.

Комплексне обладнання в тваринництві дає більший економічний ефект ніж використання механізмів нарізно.

Так, при комплексному обладнанні тваринницьких ферм витрати праці на виробництво 1 цн молока становлять 3,91 люд.-год., а без впровадження комплексу — 14,47 люд.-год. і більше.

Нестача спеціальних сільськогосподарських машин і обладнання як по номенклатурі, так і по кількості порушує рекомендовані агротехнікою строки проведення сільськогосподарських робіт.

Для здійснення комплексної механізації основних виробничих процесів у сільському господарстві тракторний парк колгоспів і радгоспів країни (за попередніми підрахунками) повинен у новій п'ятирічці становити близько 2,85 млн. проти наявних 1,6 млн., а парк сільськогосподарських машин повинен бути доведений (по вартості) до 13—14 млрд. крб. замість 4,5 у 1965 році. Номенклатура сільськогосподарських машин повинна становити близько 980 назв проти 569, які випускалися в минулій п'ятирічці¹.

На XXIII з'їзді КПРС відмічалось, що «нині наше тракторне і сільськогосподарське машинобудування випускає майже всі машини для комплексної механізації виробництва зерна, цукрових буряків, картоплі, бавовни, кукурудзи. Розробляються системи машин для вирощування і збирання льону, овочевих та інших культур, а також для механізації робіт у тваринництві².

¹ И. Ф. Синицын. Важнейшие задачи тракторного и сельскохозяйственного машиностроения на 1960—1970 гг. Ж. «Тракторы и сельхозмашины», 1966, № 1, стор. 1—3.

² О. М. Косигін. Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. Вид-во політ. літ.-ри, К., 1966, стор. 35.

Комплексній механізації приділяють велику увагу і уряд і наукові заклади країни, які на базі економічного аналізу досягнень науки і передового досвіду розробляють необхідні заходи, щоб питання комплексної механізації знайшли своє практичне втілення на всіх ділянках сільськогосподарського виробництва і перш за все в тваринництві.

Міністерству сільського господарства СРСР, на нашу думку, необхідно створити спеціальну промислову базу для виготовлення комплексного обладнання тваринницьких ферм і спеціалізованих сільськогосподарських підприємств по виробництву тваринницької продукції.

Спеціалізація колгоспного виробництва, своєчасне впровадження комплексної механізації, застосування передових методів і досягнень науки у сільському господарстві допоможуть підвищити продуктивність праці і збільшити кількість сільськогосподарської продукції в країні.

УМОВИ ПРАЦІ І ЗАРОБІТНА ПЛАТА

(Про підсумки роботи лабораторії праці і заробітної плати
кафедри політичної економії в 1965 році)

О. А. Рубан

Збільшення ефективності суспільного виробництва передбачає підвищення ролі матеріальних стимулів. Заробітна плата повинна бути побудована так, щоб вона матеріально зацікавлювала кожного в зростанні продуктивності праці, в поліпшенні загальних підсумків роботи підприємства. Стимулююча роль заробітної плати залежить від того, як вона забезпечує разом з суспільними фондами споживання відтворення робочої сили. Остання обов'язково передбачає чітку диференціацію заробітної плати в залежності від складності праці, рівня кваліфікації, умов праці.

«При здійсненні заходів по підвищенню заробітної плати посилити переваги в оплаті праці працівників, зайнятих на ділянках з важкими і шкідливими умовами праці, на підземних роботах і роботах з підвищеною інтенсивністю»¹, — відзначається в Директивах XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки.

Таким чином, розробка шляхів удосконалення заробітної плати в цілому і тарифної системи, пошуки оптимальних розмірів диференціації ставок у залежності від відмінностей в умовах праці є важливою справою.

Саме ці питання, тобто питання диференціації тарифних ставок у залежності від відмінностей в умовах праці, досліджувалися співробітниками економічної лабораторії, що на суспільних засадах існує при кафедрі політичної економії. Лабораторія провадила роботу по програмі і методиці, розроблених відділом заробітної плати науково-дослідного Інституту праці Державного Комітету по праці і заробітній платі. Консультаційну роботу безпосередньо провадили зав. відділом інституту І. О. Орловський та ст. економіст Г. І. Михалько.

У вивченні даної проблеми брали участь викладачі і аспіранти кафедри політичної економії—доцент, кандидат економічних наук О. А. Рубан (керівник лабораторії), кандидат економічних наук М. М. Кім та аспіранти Л. М. Іванова, О. В. Медведєва, Є. М. Олійник, А. В. Подобрій, зав. кабінетом М. І. Рожкова.

Велику допомогу у виконанні роботи надали співробітники відділів праці і заробітної плати харківських заводів: турбінного — Д. Д. Рощаль, Л. А. Гольдіна; «Серп і молот» — А. М. Пузіков, Б. П. Лата, Т. Н. Гузман, С. В. Демічева; ХТЗ ім. С. Орджонікідзе — С. В. Ланін, Т. А. Шеметов.

¹ Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. Вид-во політ. літ-ри України, К., 1966, стор. 46.

Перше завдання полягало у тому, щоб встановити, які склались співвідношення в заробітній платі робітників, зайнятих у різних умовах праці, а також виявити форми та розміри пільг і компенсацій тим, хто працює в умовах, що відрізняються від нормальних. Головним завданням тут був аналіз фактичного стану диференціації оплати праці, а також розробка окремих рекомендацій по поліпшенню тарифної системи.

За погодженням з НДІ праці безпосередніми об'єктами вивчення були три харківські машинобудівні заводи — турбінний, «Серп і молот», тракторний. На кожному з цих підприємств було визначено цехи, які відрізнялися умовами праці. До цехів з особливо важкими умовами праці були віднесені ливарні та ковальські, з важкими — термічні, ковальські (частково), окремі ділянки механоскладальних; з нормальними — механічні й механоскладальні.

Матеріал збирався вибіркоким методом на дві дати — жовтень 1964 р. і січень 1965 р. Вивчалася структура заробітної плати робітників-відрядників усіх розрядів по найбільш типовим професіям для того чи іншого цеху. На ці дві дати працівники економічної лабораторії обслідували на ХТЗ біля 1000 чоловік, на заводі «Серп і молот» — понад 1200 чоловік, на турбінному — 722 чоловіки.

Обробка первинних матеріалів показала, що в машинобудуванні при сучасному рівні технічної озброєності праці все ще висока питома вага робітників, які працюють у важких умовах. На заводі «Серп і молот» на початку 1965 року в нормальних умовах працювало 66,5% всіх робітників, у важких — 29,8%, у особливо важких — 3,7%. Аналогічна картина і на турбінному заводі: в нормальних умовах працювало 62,5% всіх робітників.

Більш повне уявлення про диференціацію заробітної плати робітників за умовами праці дають цифрові матеріали табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл робітників-відрядників різних розрядів за умовами праці на заводах «Серп і молот» та турбінному (січень 1965 року)

Умови праці	„Серп і молот“					Турбінний						
						Розряди						
	I	II	III	IV	всього	I	II	III	IV	V	VI	всього
Нормальні	93	166	68	3	330	305	448	562	529	530	147	2521
Важкі	—	71	35	16	122	86	252	321	348	304	43	1354
Особливо важкі	—	54	171	14	239	13	68	54	28	4	1	168
					691							4043

Наведені дані при деякій їх умовності показові, бо з кожної ділянки брався приблизно однаковий процент робітників-відрядників. З робітників, які обслідувалися, на обох заводах, лише біля половини працювали у нормальних умовах праці.

Далі необхідно було показати, які склались співвідношення в рівнях заробітної плати відрядників, що працюють у різних умовах. З цією метою слід розкласти середній заробіток за елементами, щоб було видно, за рахунок чого він вищий у робітників, виконуючих однакову по складності роботу, але зайнятих на ділянках з важкими і шкідливими умовами праці у порівнянні з нормальними і т. п.

Аналіз показав що диференціація заробітної плати в залежності від умов праці, яка фактично склалася тепер, істотно відрізняється від тієї, що закладена в тарифній системі. Фактичне співвідношення заробітної плати робітників, зайнятих у важких умовах праці, в порівнянні

з нормальними, на початок 1965 року по III розряду становило: на заводі «Серп і молот» — 142, ХТЗ ім. С. Орджонікідзе — 117, турбінному — 127. Співвідношення тарифних ставок 114,5. Тарифні ставки майже втратили регулюючу роль у диференціації заробітної плати в залежності від умов праці. Щоб забезпечити більш високий заробіток тим, хто працює у важких і особливо важких умовах праці, доводиться застосовувати занижені норми виробітку, які легко перевищуються. Вищі заробітки робітників, зайнятих у несприятливих умовах праці, і створюються переважно за рахунок перевищення норм. Процент виконання норм підвищується з переходом від нормальних умов праці до несприятливих. Так, середній процент виконання норм робітниками-відрядниками, зайнятими в нормальних умовах, був на рівні 150%, а в несприятливих — 160—180%. Зокрема, на турбінному заводі в січні 1965 р. виконання норм у робітників, що працюють в нормальних умовах, складало 145,4, а шкідливих — 182,8%. Технічно обґрунтоване нормування є основою наукової організації праці. Запровадження таких норм особливо важливе на ділянках з несприятливими умовами праці, але недоліки тарифної системи перешкоджають цьому. Саме те, що тарифна система і заробітна плата в цілому побудовані недосконало з точки зору урахування умов праці, є однією з причин плінності робочої сили на підприємствах (табл. 2).

Таблиця 2

Плінність робочої сили на харківському заводі «Серп і молот» у 1964 році

Цехи та професії	Кількість звільнених робітників, %
Всього по заводу	33
В тому числі по цехах:	
ковальському	51
ливарному	30
МС-1	35
МХ-1	28
По окремих професіях:	
нагрівальників	82
заливальників	32
формувальників	38
вибивальників	60

Питома вага всіх звільнених робітників по заводу становить 33%, в тому числі постійних — 22%. При цьому частка тих, що звільнилися, серед зайнятих у несприятливих умовах праці вище середньозаводської. У нагрівальників вона досягає 82%, у вибивальників — 60% і т. п.

Недоліки в оплаті праці впливають і на забезпеченість робочою силою. Наприклад, у ливарному цеху турбінного заводу на дати обслідування процент забезпеченості робочою силою складав 98—99 від плану, а в цеху ливарних конструкцій — 93%.

Вивчення умов праці та впливу їх на рівень заробітної плати показало також, що у багатьох випадках робітники, що тарифікуються за ставками нормальних умов праці, фактично зайняті у несприятливих умовах.

У пояснювальну записку, складену економічною лабораторією, внесені деякі рекомендації по удосконаленню оплати праці в зв'язку з різними умовами. Насамперед запропоновано переглянути діючі тарифні ставки з метою більш диференційованого їх підвищення, щоб забезпечити компенсацію додаткових витрат фізичної і нервової енергії працюючих у несприятливих умовах. При оплаті праці слід урахувати не тільки професійний принцип, але й конкретні умови, в яких відбувається трудовий процес.

ОБОРОТНІ КОШТИ КОЛГОСПІВ І ДЖЕРЕЛА ЇХ СТВОРЕННЯ

М. М. Корнієнко

Велике значення для зміцнення й удосконалення колгоспного виробництва мають намічені безрезневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС заходи, спрямовані на дальше піднесення економіки колгоспів, на усунення помилок та недоліків у керівництві ними.

Рішення Пленуму стосуються усіх сторін сільськогосподарського виробництва: упорядкування системи заготівель, підвищення закупочних цін на основні сільськогосподарські продукти, збільшення державних капіталовкладень, зміцнення технічної бази сільського господарства. Чимале значення мають і такі заходи, як вирівнювання цін на промислові товари, що реалізуються в сільській місцевості, продаж колгоспам і радгоспам автомобілів і сільськогосподарських машин за оптовими цінами, які діють у промисловості, а також зниження цін на запасні частини, електроенергію.

Здійснення комплексу цих заходів дасть можливість колгоспам країни збільшити виробництво сільськогосподарської продукції, а також прибутки, оплату праці колгоспників, зміцнити економічні стимули і рентабельно вести господарство в кожній артілі.

Матеріальне зміцнення колгоспів має супроводитись організаційно-господарським зміцненням сільськогосподарських підприємств і насамперед розвитком їх госпрозрахункової діяльності. У доповіді тов. Л. І. Брежнєва на безрезневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС зазначалося, «що правильно вести господарство можна лише на основі добре поставленої економічної роботи, точного господарського розрахунку. Рівень рентабельності — ось що повинно бути покладене в основу об'єктивної оцінки господарської діяльності колгоспів і радгоспів»¹.

Колгоспи за своєю природою — госпрозрахункові підприємства. Кожний з них веде господарство самостійно, порівнюючи результати із затратами праці і коштів на виробництво продукції. Прибуток колгоспу найповніше характеризує наслідки його діяльності, є джерелом дальшого розширення виробництва і задоволення потреб колгоспників.

Здійснювати послідовний госпрозрахунок у колгоспі неможливо без правильної організації оборотних коштів, раціонального й економічного їх використання. Додержання режиму економії, тобто ощадливе використання трудових, матеріальних і грошових ресурсів, у першу чергу стосується оборотних коштів.

Від того, чи правильно вони формуються та використовуються, залежать значною мірою економічні результати господарської діяльності

¹ Л. І. Брежнев. Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства СРСР. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 24 березня 1965 р. Політвидав України, 1965, стор. 31.

колгоспів. Пояснюється це тим, що оборотні кошти посідають значне місце серед виробничих фондів і відіграють важливу роль у планомірній організації розширеного відтворення. Змінюючи функціональні форми в процесі руху і одночасно перебуваючи на всіх стадіях кругообороту, оборотні кошти зумовлюють неперервність виробництва.

Дослідженню оборотних коштів колгоспів приділяється значно менше уваги, ніж питанням собівартості, основним фондам, формам оплати праці. Через це, зокрема, багато господарств мають серйозні хиби у формуванні, плануванні та використанні оборотних коштів, що кінець кінцем погіршує наслідки їх господарської діяльності.

Колгоспи, як госпрозрахункові підприємства, мають виробничі фонди, необхідні для здійснення розширеного відтворення.

Оборотні кошти колгоспів складаються з чотирьох різних своїм економічним змістом груп: виробничих запасів, незавершеного виробництва, готової продукції, коштів і засобів в розрахунках.

За останні 10—12 років в економіці колгоспів спостерігаються значні зміни, що відбилися на стані оборотних коштів, їхній будові, структурі, а також зростанні їх ролі у господарстві. Про це свідчить і більш інтенсивне зростання оборотних коштів у порівнянні з ростом грошових прибутків.

У колгоспах Харківської області грошові прибутки збільшилися з 1957 по 1964 рік на 207%; оборотні кошти за цей самий період зросли більш ніж на 362%¹.

Помітні зміни, що сталися також у структурі оборотних коштів, свідчать про поліпшене їх використання.

Довгий час оборотні кошти колгоспів на початку року розподілялися нарівно між сферою виробництва і сферою обігу. Це положення різко змінилося в 1959 р., коли оборотні виробничі фонди по колгоспах країни піднялися до 66% усіх оборотних коштів, по колгоспах Української РСР — до 64% і по колгоспах Харківської області — до 70%; за раз оборотні виробничі фонди становлять по колгоспах Радянського Союзу, Української РСР і Харківської області понад 70%².

Оборотні кошти в колгоспах формуються дещо інакше, ніж у радгоспах та інших державних підприємствах. Державні підприємства одержують оборотні кошти від держави в централізованому порядку. Ці кошти, як і всі інші матеріальні ресурси, закріплюються за ними на весь час виробничої діяльності і розглядаються як власні кошти підприємства. У назві «власні оборотні кошти державних підприємств» відбивається особливий спосіб їх формування і використання на відміну від позикових оборотних коштів, що їх підприємства одержують як кредити, використовують тимчасово і після закінчення строку повертають Державному банку із сплатою процентів.

Збільшуються закріплені оборотні кошти за рахунок певної частини чистого прибутку самого підприємства.

До вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС при недостатній кількості власних заощаджень оборотні кошти нагромаджувалися і відшкодовувалися за рахунок державного бюджету. Згідно з рішеннями Пленуму, бюджетне фінансування замінюється короткостроковим кредитуванням, що стане важливим матеріальним стимулом поліпшення їх використання.

Колгоспи, як кооперативні підприємства, самі створюють і збільшують свої оборотні кошти. Джерелом формування та розширення їх

¹ Дані розраховані автором по матеріалах зведених річних звітів колгоспів за відповідні роки.

² Те саме

у розмірах, потрібних для нормальної роботи, є власні ресурси колгоспів. Колгоспи дійсно мають власні оборотні кошти й використовують їх по-своєму.

Однак держава не може не впливати на створення оборотних коштів у колгоспах. Вона може матеріально сприяти й сприяє збільшенню оборотних коштів у всіх колгоспах через економічно обгрунтовані ціни, що застосовуються в товарообороті між колгоспами і державними підприємствами, та інші форми економічних зв'язків.

Прийняті ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР постанови згідно з рішеннями березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС про підвищення закупочних цін, введення постійного плану продажу сільськогосподарських продуктів державі, про реалізацію колгоспам та радгоспам сільськогосподарських машин, автомашин, запасних частин за зниженими цінами, безумовно, сприятимуть збільшенню оборотних коштів колгоспів.

Проте не слід вважати, що створення власних оборотних коштів у необхідних розмірах залежить тільки від самих колгоспів. Щоб усі колгоспи мали достатню кількість власних оборотних коштів, треба, щоб рівень рентабельності колгоспів у різних областях та економічних районах країни був рівномірним. Отже, треба і надалі вдосконалювати ціни, економічно обгрунтовувати розміри сільськогосподарської продукції, що закуповується, а також збільшувати кредити колгоспам.

На формування оборотних коштів колгоспів у значній мірі впливає сезонність сільськогосподарського виробництва, через що гроші надходять у господарство нерівномірно протягом року. Основні кошти витрачаються у першому і другому кварталах, у той час як більша частина прибутків припадає на третій і четвертий квартали.

Нестачу власних оборотних коштів у першому півріччі можна компенсувати позиковими коштами.

У світлі рішень вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС про різке підвищення ролі економічних методів керівництва господарством виникає необхідність і далі розвивати й вдосконалювати такий гнучкий і потужний важіль, як кредит, не тільки у промисловості, а й у сільському господарстві. Кредит є такою формою розподілу ресурсів у народному господарстві, за допомогою якої здійснюється найбільш зручний взаємозв'язок окремих соціалістичних підприємств з усім народним господарством, а також маневрування матеріальними засобами й коштами в народному господарстві.

Банківський кредит як найважливіша форма залучення позикових коштів надається колгоспам у цілому так само, як і державним підприємствам. Насамперед кредит є цільовим, строковим, поворотним і забезпеченим матеріальними цінностями. Разом з тим система кредитування колгоспів має ряд особливостей щодо порядку видачі кредиту, об'єктів кредитування, плати за кредит, контролю за його використанням. Зокрема, застосовується такий специфічний вид кредиту, як грошове авансування колгоспів заготівельними організаціями під закуповувані сільськогосподарські продукти. У Харківській області, наприклад, у середньому на один колгосп сума виданих авансів зросла з 1958 по 1964 рік на 400%. Крім того, за цей самий час короткострокові кредити колгоспам збільшилися на 300%¹.

Таким чином, сума позикових коштів як джерела поповнення оборотних значно зросла.

Відповідно змінилася питома вага позикових коштів у всій сумі оборотних. Незважаючи на значне зростання позикових коштів, вони

¹ Дані розраховані автором по матеріалах зведених річних звітів колгоспів Харківської області.

в 1964 р. становили лише 23,5%¹ витрат виробництва в колгоспах Харківської області, тобто досить мало, оскільки в сезонних галузях промисловості кредит використовується значно більше.

Великим недоліком у розвитку кредитних відносин держави з колгоспами є недостатнє застосування прямого банківського кредиту як найдосконалішої форми у порівнянні з грошовим авансуванням.

Значну питому вагу серед усіх джерел оборотних коштів має кредиторська заборгованість установам, організаціям та окремим особам, якою користуються колгоспи, як і інші підприємства. Якщо заборгованість заготівельним організаціям по одержаних авансах і оплаті праці, а також по строкових позиках Держбанку є цілком виправданим джерелом оборотних коштів, то решта кредиторської заборгованості є, як правило, наслідком несвоечасних платежів і тому має бути зведена до мінімуму.

Проте суми кредиторської заборгованості в багатьох колгоспах ще великі. Причини цього: нестача грошових прибутків в окремих колгоспах, недосконалість організації фінансів, несвоечасна реалізація продуктів тваринництва деякими господарствами (1965 р.), а через це — несвоечасне погашення ними боргів.

Треба вказати також на систематичне зменшення простроченої кредиторської заборгованості завдяки збільшенню грошових прибутків і підсиленню контролю з боку Держбанку. В середньому за рік на один колгосп Харківської області прострочена кредиторська заборгованість зменшилася з 6 тис. крб. в 1964 до 5,1 тис. крб. у 1965 році².

У перші роки колгоспного будівництва оборотні кошти формувалися з насінницького, фуражного і продовольчого фондів. Згодом цих фондів не вистачило — розвиток виробництва вимагав створення цілого ряду інших фондів. В результаті колгоспи стали мати систему фондів власних оборотних коштів: насінницький, фуражний, фонд вирощування і відгодівлі худоби, фонд майбутніх витрат, фонд на покриття затрат у незавершене виробництво і фонд авансування колгоспників.

Структура й динаміка фондів оборотних коштів у колгоспах Харківської області*

Фонди власних оборотних коштів	1964 рік, %	До 1958 року, %
Насіннєвий	7,5	140
Фуражний	15,6	232
Вирощування і відгодівля худоби	47,6	—**
Майбутніх витрат	13,3	113
На покриття затрат у незавершене виробництво	6,0	—**
Авансування колгоспників	10,0	157
Разом	100,0	333

* Дані розраховані автором по матеріалах зведених річних звітів колгоспів Харківської області.

** На початок 1958 р. цих фондів у колгоспах не було.

Останнім часом колгоспи збільшили нагромадження, в тому числі відрахування в оборотні кошти, про що свідчить зростання фондів власних оборотних коштів у колгоспах Харківської області. З 1 січня 1966 року колгоспи мають, як і державні підприємства, єдиний фонд оборотних коштів замість декількох цільових фондів, як було раніш. Цікаво простежити зміни оборотних коштів по окремих фондах, бо це дає змогу бачити структурні зміни в оборотних коштах (див. табл.).

З даних таблиці видно, що на натуральні фонди (насіннєвий, фу-

¹ Дані розраховані автором по матеріалах зведених річних звітів колгоспів Харківської області.

² Дані розраховані автором по звітних матеріалах Харківської обласної контори Державного банку.

ражний, вирощування і відгодівлі худоби), які колгоспи покривають головним чином продукцією свого виробництва, припадає майже 60%, на фонди, які поповнюються грошовими прибутками, тільки близько 40% усіх фондів. З 1958 по 1964 рік фонди власних оборотних коштів колгоспів зросли на 333%, причому в основному за рахунок натуральних фондів. Грошові прибутки колгоспів у багатьох випадках ще недостатні, тому питома вага грошових фондів невелика і вони не можуть задовольнити потреб господарства.

Значне нагромадження власних оборотних коштів у цілому по колгоспах області ще не є свідомством того, що усі господарства мають оборотні кошти в достатній кількості. Економічно потужні господарства, одержуючи високі прибутки, виділяють більше засобів для поповнення фондів оборотних коштів, ніж слабкі господарства, і одночасно розширюють неподільний фонд, підвищують оплату праці колгоспників. Так, у колгоспі імені Фрунзе Ново-Водолазького району Харківської області власні оборотні кошти перевищують норматив. У колгоспах «Вільний шлях» і «Червоний прапор» Балаклійського району, навпаки, власні фонди оборотних коштів становили на кінець 1965 року лише 64—66% від нормативної потреби. Такі господарства не можуть своєчасно розраховуватися з Держбанком, з поставщиками і покривають нестачу коштів, зменшуючи фонди оборотних коштів або знижуючи оплату праці колгоспників. Роблячи це, такі колгоспи ослаблюють матеріальну зацікавленість своїх членів, знижують ефективність і темпи розвитку господарства.

Отже, найважливішим завданням колгоспів є нагромадження власних оборотних коштів у межах економічної потреби і строго цільове їх використання. Вилучення оборотних коштів для наднормативних запасів товаро-матеріальних цінностей, для капіталовкладень і дебіторської заборгованості рівнозначне розтраті оборотних коштів, бо в господарстві їх не вистачає. Звідси — фінансові утруднення і неплатежі, а без стійкого фінансового становища не може бути успішною виробнича діяльність колгоспів.

Одним з важливих завдань в організації оборотних коштів колгоспів є їх нормування — елемент планування. Нормування ґрунтується на реальних можливостях колгоспів, має бути економічно зумовленим, щоб забезпечити найраціональніше використання коштів у господарстві.

Оскільки сума оборотних коштів весь час змінюється, її слід звести до обґрунтованого мінімуму, а значить, домогтися безперервності процесу виробництва і обігу, виключити заморожування коштів.

Крім цього загального принципу, розміри нормативів треба встановлювати, враховуючи спеціалізацію кожного господарства, масштаби й рівень організації виробництва, умови постачання і реалізації тощо.

Саме нормування оборотних коштів визначає економічно необхідну для господарського обігу суму. Таке становище, коли окремі господарства нагромаджують оборотні кошти понад мінімальну потребу, а в інших їх не вистачає, зумовлене не тільки різними економічними можливостями господарств, а й відсутністю в більшості з них строгого нормування й неоліками у здійсненні кредиту.

Відсутність регламентації у створенні мінімальних запасів товаро-матеріальних цінностей і затрат спричиняє нераціональне розміщення оборотних коштів у господарстві. Як правило, виявляється, що пального, запчастин, дрібного реманенту є понад міру в той час, коли вільних грошей на початку року немає, а вони край необхідні для авансування колгоспників, платежів у бюджет та на інші витрати. Отже, перед колгоспами стоїть завдання — впровадити нормування в усіх господарствах і вдосконалювати цей процес надалі.

У даний час ряд нормативів оборотних коштів недосить економічно обгрунтовано. Зокрема, не можна погодитися з тим, що норматив по запасах кормів для колгоспів рекомендується встановлювати за потребою на весь сезон годівлі худоби. Достатнім був би норматив у межах страхового запасу, а решта запасів кормів покривалася б, як і в радгоспах, позиковими коштами.

Рекомендація колгоспам визначати нормативи оборотних коштів за купленими матеріальними цінностями у розмірі повного процента (наприклад, для пального 3,5% річної суми його витрат; таким самим методом і для інших матеріалів) не завжди виправдовує себе, бо не вважає як слід на умови доставки й виробництва в окремих господарствах.

Дальший розвиток нормування оборотних коштів залежить також від того, як обчислюється чистий прибуток у кожному господарстві, чи правильно сполучається нагромадження і споживання при його розподілі, наскільки поліпшилося планування виробничо-фінансової діяльності та бухгалтерського обліку.

Перехід до загального нормування оборотних коштів є однією з умов нагромадження їх у межах нормативу й раціонального використання. Це примусить керівництво колгоспу і бухгалтерію зважати на порядок поповнювання й витрат оборотних коштів. Зараз, коли твердих нормативів немає, керівники ряду колгоспів недбало ставляться до створення й використання оборотних коштів, не зважають на те, що господарство зазнає збитків.

Існує думка, що «безпосередньою передумовою організації оборотних коштів на основі нормування має стати нагромадження спеціальних резервних фондів»¹. Автор вважає, що такий фонд необхідний для поповнювання власних оборотних коштів у зв'язку з розширенням виробництва або недоодержанням прибутків, приміром, через несприятливі природні умови.

З цим положенням погодитися не можна. Крім того, багато колгоспів зараз ще не мають можливості створити такий фонд. Створення резервного фонду неминуче призведе до збільшення коштів, що до того ж будуть вилучені з обігу, а значить, не використовуватимуться найбільш раціонально.

На нашу думку, слід збільшувати позику для того, щоб поповнити нестачу оборотних коштів, особливо якщо вона створилася не з вини колгоспу, а через несприятливі кліматичні умови; в такому разі держава мусить надати колгоспам безплатну допомогу.

Залучення більшої кількості короткострокових кредитів для того, щоб налагодити нормування оборотних коштів сприятиме швидкому піднесенню економіки слабих господарств.

Розвиток нормування тісно пов'язаний з дальшим розвитком кредитних відносин.

Зараз недоліком нормування є те, що воно мало зв'язане з кредитуванням, не націлює колгоспи на мінімальне нагромадження оборотних коштів і максимальне використання позики і, насамперед, кредитів Державного банку, які повинні забезпечувати сезонну потребу в коштах, у тому числі покривати оплату праці колгоспників.

Постанова Ради Міністрів СРСР про перехід колгоспів у найближчі роки на безпосереднє банківське кредитування відповідає потребам колгоспів; здійснення її є необхідною умовою вдосконалення всієї системи нагромадження, планування й використання оборотних коштів у колгоспах.

¹ Л. И. Колычев. Оборотные средства колхозов, Госфиниздат, 1963, стор. 168.

ЗМІСТ

М. І. Бондаренко. Націоналізація землі — основна вимога ленінської аграрної політики в Росії	3
В. М. Лісовицький. Критика В. І. Леніним дрібнобуржуазної політекономії з питання генезису капіталізму в сільському господарстві	12
О. А. Рубан. До питання про місце заробітної плати в системі матеріальних стимулів	20
О. П. Мамалуй, Л. М. Іванова. Удосконалення форм матеріального стимулювання в промисловості СРСР на сучасному етапі	26
В. А. Пилипенко. Роль матеріальної заінтересованості в удосконаленні організації праці	32
Є. В. Демічева. Закон економії робочого часу та його використання у соціалістичному виробництві	37
Г. А. Квартенко. Зниження собівартості продукції — важливе джерело соціалістичного нагромадження	43
К. М. Олійник. Матеріальні передумови піднесення культурно-технічного рівня трудящих на сучасному етапі	49
І. Я. Ткаченко, К. О. Єльнікова. Про підвищення ролі економічних методів у плануванні колгоспного виробництва	57
О. Г. Курінний. Форми забезпечення колективної матеріальної заінтересованості у колгоспах	64
В. Я. Духов. Деякі питання економічного стимулювання виробництва у процесі спеціалізації колгоспів	70
П. І. Пономаренко. Комплексна механізація і зростання продуктивності праці в спеціалізованих колгоспах	78
О. А. Рубан. Умови праці і заробітна плата. (Про підсумки роботи лабораторії праці і заробітної плати кафедри політичної економії в 1965 році)	83
М. М. Корнієнко. Оборотні кошти колгоспів і джерела їх створення	86

Редактори *О. М. Відміш, С. Д. Цай*
 Техредактор *Л. Т. Момот*
 Коректор *Л. В. Войтенко*.

Здано до набору 22/XII 1966 р. Підписано до друку 7/VII 1967 р. БЦ 20363. Формат 70×108^{1/16}. Обсяг: 5,75 фіз. друк. арк., 8 умовно-друк. арк., 7,5 обл.-вид. арк. Зам. 4394. Тираж 500. Ціна 45 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі.
 Харків, Університетська, 16.

